નિવેદન.

આ પુસ્તકની મૂળ કૃતિ આશરે ત્રીશેક વર્ષ ઉપર ગ્રંથસાગર સ્વરૂપમાં રા. દામોદરદાસ સુંદરદાસ તરફથી પ્રગટ થઇ હતી. જે કાળે કેળવણીને પ્રતાપે સુધારાની નવીન ભાવનાઓ દેશમાં ઉદય પામી હતી, ધર્મરંગની જોસભરી ચર્ચાઓ થતી હતી, અને પરિણામે જનસમાજમાં સદસદ્ વિવેક કરવાની શક્તિ તથા વૃત્તિ વધતી જતી હતી તે વખતે એનું પ્રકાશન થયું હતું. કેટલાએક મિત્રોની આગ્રહપૂર્વક ઇચ્છાનુસાર ફરીથી પ્રગટ કરવું ઉચિત ધાર્યું છે.

મૂળની કૃતિ સમયાનુસાર વધુ વિસ્તારી તેમજ બનાવોને હકીકત વાળી હતી. આ લઘુ પુસ્તકમાં તેનો સાર સંગ્રહી વધુ પડતો ભાગ ઓછો કરવામાં આવ્યો છે; એમ કરવામાં કેટલેક સ્થળે મૂળના આશયને કાયમ રાખી પ્રસંગોપાત ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે.

ધર્મભાવના મનુષ્ય જીવનમાં કોઇને કોઇ રૂપે રહેલી હોય છે. આર્યાવર્તમાં પ્રાચીન વેદકાળના ધર્મ વિચારો બહુ મોટે ભાગે લોકમાન્ય છે. આ સંપ્રદાય અને એ પ્રાચીન વિચારો વચ્ચે કેટલું અન્તર છે એ જણાવવાના મૂળ કૃતિના હેતુને વળગી રહી આ પુસ્તક પુનઃ પ્રગટ કર્યું છે.

પરંપરાએ પ્રાપ્ત થતા આચાર્યપદનો પ્રભાવ અને ગુરૂના ગુરૂત્વાકર્ષણનાં તેજ અનુયાયિ અને સેવકોપર જાણ્યે અજાણ્યે પડયાં વિનાં રહેતાં નથી. લોકજીવનની આત્મિક, નૈતિક, ને એવી એવી સંસ્કૃતિના ઉત્કર્ષ અપકર્ષ ઘડવામાં એની અસરો બળવાન પણ નીવડે છે. જ્યાં જ્યાં આમાં એ જીવનલીલાનું રેખા દર્શન કરવામાં આવ્યું છે, ત્યાં તટસ્થ વૃત્તિ અને અપક્ષ દૃષ્ટિથી સંપ્રદાયોક્ત પુસ્તકોમાંથી મોટે ભાગે સંગ્રહ કરાયો છે. ઔષધની કટુતા ગુણના પ્રમાણમાં અંકાય છે. કાલના ઉદરપટમાં સર્વ કંઇ સમાય છે. અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થતાં કટુતાનું વિસ્મરણ થાય છે. ક્ષમાની આટલી નમ્ર પ્રાર્થના સ્વીકારી, સુજ્ઞવાચક વિચારક, કે જીજ્ઞાસુ સજ્જન વાંચશે તો સારાસારની તુલના કરવા યોગ્ય

વધુમાં જણાવવામાં આવે છે કે, મદનનારાયણ ભટ્ટ શ્રુતિનો અવતાર હતા, પણ આમાંયે અસંભવ દોષ છે. જો શ્રુતિ અવતાર ધારણ કરે તો એનું રૂપ જે શબ્દ માત્ર છે તે પૂર્વાપર ન રહેવું જોઇએ. શું શ્રુતિના અવતારનું વર્ણન કોઇપણ શાસ્ત્રીય ગ્રંથમાં છે? ખુદ શ્રીમદ્ ભાગવત્ જેને સંપ્રદાયિઓ પરમ પવિત્ર ગણે છે તેમાં પણ એ નવીન અવતાર સંબંધી કશો ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.

લક્ષ્મણ ભટ્ટની જીવન લીલા.

હવે લક્ષ્મણ ભટ્ટ કોણ તે જોઇશું. મદનનારાયણનો પુત્ર ગંગાધર ભટ્ટ, તેનો ગણપત ભટ્ટ, અને તેનો શ્રેષ્ઠ એવો વદલભ નામનો પુત્ર થયો અને આ વદલભના પુત્ર તે આ સાંપ્રદાયિક વસુદેવના અવતારરૂપ લક્ષ્મણ ભટ્ટ આ લક્ષ્મણ ભટ્ટનું ચરિત્ર બહુ વિલક્ષણ રીતે જાણવાજોગ છે.

એ લક્ષ્મણ ભટ્ટ નાનપણમાં પરણેલા હતા, પણ કોણ જાણે કેમ થોડા વખતમાં એમને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, અને કોઇને પણ કહ્યા કહાવ્યા વિના એમણે કાશી તરફ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં એક બ્રહ્માનંદ નામના સંન્યાસી હતા તેમની પાસે જઇ લક્ષ્મણ ભટ્ટે સંન્યાસી થવાની ઇચ્છા દર્શાવી, અને કહ્યું કે "મને સન્યસ્ત દીક્ષા આપો." બ્રહ્માનંદે તેનું નામ, ઠામ, ઠેકાણું તથા કુટુમ્બ વગેરે પરિસ્થિતિનું પૂછ્યું તો આ સોમયજ્ઞ કરનાર અને સાક્ષાત વસુદેવના અવતારરૂપ લક્ષ્મણ ભટ્ટ જેની જીવનલીલા તરેહ તરેહના પલટા લેતી આપણે જોશું. તે પોતાની તરુણ પત્ની તેમજ માતપિતા હૈયાત હોવા છતાં પોતાને કોઇ નથી એમ અસત્ય બોલ્યા. બ્રહ્માનંદે લક્ષ્મણ ભટ્ટનું આ કથન સત્ય સ્વીકારી દીક્ષા આપી સન્યાસી બનાવ્યા. જાણે આથી અધિક અન્ય સાનાદિક અધિકારની અપેક્ષાજ ન હોય તેમ જાણે જવેનું કોઇ, નહિ તેને માટે સન્યસ્તના દ્વાર ઉઘાડાંજ છે ને! પણ આ વાત આપણે અહીંજ પડતી મૂકી લક્ષ્મણ ભટ્ટના ઇતિહાસ તરફ વળીશું. અહીં આ હવે તેના માથાપે હાથ કરી પણ કાંઇ મેળો મળ્યો નહીં એટલે બિચારાં બિસી

રહ્યાં. એવામાં એના ગામનો કોઇ બ્રાહ્મણ કાશી યાત્રા કરવા ગયો ત્યાં તેણે લક્ષ્મણ ભટ્ટને સંન્યાસીના વેશમાં જોયા, ત્યારે ત્હેણે પૂછ્યું કે "લક્ષ્મણ આ શું?" ત્હેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો "હવે લક્ષ્મણ કેવો? અબતો હમ સન્યાસી ભયે." એમ કહીને તે પોબારા કરી ગયો; પરંતુ તે માણસ યાત્રા કરીને પાછો જ્યારે કાંકરવાડ ગયો ત્યારે લક્ષ્મણ ભટ્ટના પિતાને લક્ષ્મણના સંન્યાસી થયાની ઉપરની હકીકત કહી. એ સાંભળતાં વાંતજ બિચારો વૃદ્ધ પિતા તો અતિ સંતપ્ત હૃદયે ક્લેશ ને કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. ત્હેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું હવે શું કરવું? આખરે બન્નેયે વિચાર કરી લક્ષ્મણને પાછો તેડી લાવવા કાશી જવા નિશ્ચય કર્યો.

આ નિશ્ચયાનુસાર લક્ષ્મણ ભટ્ટના માતપિતા તેમજ પત્ની થોડી મુદતે કાશી ગયાં. ત્યાં ત્હેમણે ઉપરોક્ત બ્રહ્માનંદનો મઠ શોધી કાઢ્યો, અને ત્રણે જણ બ્રહ્માનંદ સમક્ષ ખૂબ રડયાં. બ્રહ્માનંદે પૂછ્યું રડો છો શું કરવા? આ પરથી લક્ષ્મણ ભટ્ટના પિતાએ સઘળું નિવેદન કર્યું અને વિશેષમાં કહ્યું કે "લક્ષ્મણની આ ન્હાની અબળા પત્ની છે તે છતાં ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરાવી ત્હમે એને સંન્યાસ દીક્ષા આપી તો આ બિચારી સ્ત્રી એનું જીવન કેમ વ્યતીત કરશે? મહારાજ આ નિર્દોષ અબળા તરફ તો જરા દયાળુવૃત્તિ રાખવી હતી?" બ્રહ્માનંદે કહ્યું "ભાઇ મ્હને ત્હેની લેશ ખબર નથી. અમે તો જ્હેને કોઇ હોતું નથી ત્હેનેજ દીક્ષા આપિયે છીએ, મારી આગળ એણે ધર્મપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી જણાવ્યું કે મારૂં કોઇ નથી ત્યારેજ મ્હેં દીક્ષા આપી. ભલે ત્હમે એને તેડી જાઓ. મારે એની કશી જરૂર નથી." આવું સાંભળીને તેઓ ત્યાંથી ઉઠી લક્ષ્મણ પાસે ગયાં અને ત્હેનાં આ કૃત્ય માટે સખત ઠપકો આપી કહ્યું: "આ ત્હેં શું કર્યું?" લક્ષ્મણે ઉત્તરે આપ્યો "મ્હેં જે કર્યું તે ઠીકજ કર્યું છે. ત્હમે કોણ પૂછનાર?" વદદએ કહ્યું "અમે તમારાં માબાપ ન પૂછીયે તો બીજું કોણ પૂછે? રે અસ્યા મૂર્ખ આ ત્હારી તર

એને રડની મુર્ખ, તને આ અવળી મતિ ક્યાંથી સૂઝી? ચાલ થયું તે ખરૂં, હવે પાછો ઘેર ચાલ અને લ્હારૂં સંસાર સુખ ભોગવ." લક્ષ્મણે કહ્યું કે, હવે મારે કંઇ તમારૂં સાંભળવાની જરૂર નથી. તમે કંઇ મારા માબાપ નથી.

મારો પિતા વિશ્વેશ્વર મહાદેવ છે. મારી માતા પાર્વતી છે. મારી માસી એટલે માની બ્હેન તે ગંગા છે. ઢુંઢી ભૈરવ તથા દંડપાણી એ મારા જ્યેષ્ઠ બંધુ છે. કાશી તથા મણિકર્ણિકા એ મ્હારી બ્હેનો છે અને બુદ્ધિ એજ મ્હારી પત્ની છે, અને ખટકર્મ તે છોકરા છોકરી તથા દુહિતા છે એટલે મ્હારૂં કુટુમ્બ તમે નહીં પણ કાશીજી છે."

એવું સાંભળતાજ પેલા ત્રણે જણ પાઝાં બ્રહ્માનંદ પાસે ગયાં અને કહ્યું કે લક્ષ્મણ તો આ પ્રમાણે કહે છે. પછી બ્રહ્માનંદે લક્ષ્મણને પોતાની આગળ બોલાવી ધમકાવીને કહ્યું: "હે દુષ્ટ! તેં મારી આગળ જુઠી પ્રતિજ્ઞા લીધી, પાપમાં પડ્યો ને હજી પણ આ બિચારાં તારા વૃદ્ધ માતપિતાને દાદ આપતો નથી! જા, નિકળ મારા આશ્રમમાંથી હું કાશી આખામાં ખબર આપું છું કે ત્હેને કોઇ ઊભો ન રાખે." આ પરથી લક્ષ્મણ બહુ બ્હીધો. અને કહ્યું કે:–"તમે જેમ આજ્ઞા આપો તેમ કરૂં." ગુરૂએ ત્હેને પિતાની ઇચ્છાને અનુસરવાને જણાવ્યું. લક્ષ્મણે પોતાના પિતાને પૂછતાં તેણે તો પાછો ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારવા ત્હેને કહ્યું જ હતું. આથી આખરે લક્ષ્મણે પિતા સાથે સ્વગૃહે આવી પોતાની પત્ની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમ માંડ્યો. હવે બીજી તરફ શું બને છે તે જોઇએ.

એના પાછા આવવાથી અને આવા વિચિત્ર આશ્રમાન્તરથી ગામમાં ચર્ચા ચાલવા માંડી જ્ઞાતિજનો એને પતિત ગણવા લાગ્યા. એક દિવસ તેઓ સઘળા એકઠા થયા, અને એનો સકુટુમ્બ બહિષ્કાર કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

કેટલી મુદતે લક્ષ્મણનાં માબાપ ગુજરી ગયાં. ઘરમાં માત્ર લક્ષ્મણ અને ત્હેની પત્ની લક્ષ્મીબાઇ રહ્યાં. તેઓ બન્ને જ્ઞાતિબ્હાર

હોવાથી રૂઢિ પ્રમાણે હેમની વૃત્તિ પણ બંધ

આર્થિક સંકોચ, ને તંગ હાલત તો મુળથીજ હતી[illegible] આવું થયું એટલે દુકાળમાં અધિક માસ જેવું બન્યું. આ માટે તેમણે ઉદર નિર્વાહાર્થે ગામ છોડી બીજે કહીં જવાનું યોગ્ય ધાર્યું. અનેક સ્થળે પર્યટન કરતે કરતે કાશી નગરીમાં આવી પહોંચ્યાં. કાશી યાત્રાનું સ્થાન હોવાથી ત્યાં ઝાઝા યાત્રાળુઓ આવે એટલે તેઓ પાસેથી મળતી ભિક્ષા એ નિર્વાહનું સુગમ સાધન થઇ પડયું. કેટલેક દિવસે લક્ષ્મણ ભટ્ટને ત્યાં એક પુત્ર પ્રાપ્તિ થઇ. હેનું નામ રામકૃષ્ણ પાડયું. છોકરો જેમ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ લક્ષ્મણને ખર્ચ વધવા માંડયું, અને આ કારણે કે પછી ગમે એ કારણે તેણે એ રામકૃષ્ણનેગિરી બાવાને ત્યાં આપ્યો અથવા તો વેચ્યો. બાવાઓના આચરણ અને રીતભાત જોતાં તો તેણે એ રામકૃષ્ણને વેચ્યો હશે એમ અનુમાન કરી શકાય એમ છે. ગમે તેમ હશે પણ થોડે વખતે બીજા પુત્રનું પ્રાગટ્ય થયું હેનું નામ વલ્લભ પાડયું. એના જન્મ સંબન્ધી હકીકત શંકભરી છે. એ એનું ચરિત્ર વાચતા આગળપર જણાશે. આ છોકરો કંઇક વિચિક્ષણ હશે તેમજ લક્ષ્મણ ભટ્ટ તેમજ તેની પત્નીને કંઇક વધુ પ્રિય હશે તેથી હેમણે હેને સારી રીતે ઉછેરી મોટો કર્યો, આના પછી કેશવ કરી એક ત્રીજો છોકરો થયો, પણ હેના હાલ પાછા અણમાનિતા રામકૃષ્ણ જેવાજ થયા, અર્થાત હેને પણ કોઇ પુરી બાવાને આપ્યો.

ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે લક્ષ્મણ પોતાની સ્ત્રી ઇલ્લમાગારૂ અને માત્ર એક વલ્લભને મુકીને વૈકુંઠવાસી થયા. આ પ્રમાણે લક્ષ્મણભટ્ટ કે જહેને સાંપ્રદાયિકો સાક્ષાત વસુદેવજીનો અવતાર માને છે, જેણે એક નહીં પણ અનેક સોમયજ્ઞો કર્યાં હતા, જહેને ઘેર નિત્ય મહામંગળ થતા હતા, જેણે વલ્લભના જન્મ વખતે અનેક પ્રકારનાં દાનો કર્યાં હતા (રામકૃષ્ણને, કેશવને રખડાવી) જેને માટે સામાન્ય સ્ત્રીઓ, તેમજ ભાવકરી સેવિકાઓ કોમળ

કે થાય છે કે "શ્રી લક્ષ્મણ ભટ્ટજી ગૃહે એ કુળ દીવાઓ (જેને ત્યાં શ્રી વલ્લભ જેવા દીવા પ્રગટ્યા) જહેને પુષ્ટી માર્ગના ગ્રંથોમાં પ્રશંસા કરી સાતમે આસમાને ચઢાવવામાં આવ્યા છે એવા આ શ્રી લક્ષ્મણ ભટ્ટની જીવનલીલાની ટુંક રૂપરેખા છે.

ઉક્ત કથનની સત્યતા સંબંધી શંકા કરવાનું કંઇ કારણ નથી. એ કેવળ તર્કથી યોજાયલું કે પ્રમાણશૂન્ય નથી. અનેક અન્ય પુસ્તકોને આધારે આ ચારિત્ર્ય વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

૧ તે વખતે ચિદ્રૂપ, જગજીવન, તથા દામોદર સ્વામિ વિગેરે કેટલાક સન્યાસીઓ તથા બીજાઓ થઇ ગયા છે, આમાંના જગજીવન તથા દામોદર તો એમનાજ અનુયાયીઓ હતા, પણ પાછળથી તેઓ એમનાં કેટલાંક પાખંડ તથા અનીતિ જોઇ જુદા પડયા હતા. તેઓએ પાખંડોત્પત્તિ, પુરાતન કથા તથા પાખંડ ખંડન નાટક વગેરે ઘણા પુસ્તકો લખેલાં છે, તેમાં એમની યથાસ્થિત ઉત્પત્તિ લખેલી છે.

૨ વળી એ લોકો મુળ તો શૈવ ધર્મી હતા તેનો ત્યાગ કરી બીજાનો આશ્રય કરવો પડયો, અને પોતાનો તૈલંગ દેશ છોડી આ પ્રમાણે ગોકુળ-મથુરામાં જઇને વસવું પડયું. આ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે દૂર જઇ વસવાથી પોતાની સર્વ હકીકત ત્યાં છૂપી રાખવાનું સુગમ પડે છે. તેથી તેમ કર્યું હોવું જોઇએ.

૩ વળી હાલના તૈલંગા બ્રાહ્મણોની સ્થિતિ જોઇએ અને તેમનાં આચરણો જોઇએ તો તેમની બહુ અધમાવસ્થા જણાશે વધુ શું કામ? એકજ દૃષ્ટાંત બસ થશે. અહણ સમયે અંત્યજ અને ઢેડની માફક તેઓ અને તેઓની સ્ત્રીઓ સુદ્ધાં ભીખ માગવા નીકળી પડે છે એટલુંજ નહીં પણ તે વખતે તો સ્પર્શાસ્પર્શનો સર્વ ભેદ ભુલી વસ્ત્રદાન લેવા ચુકતાં નથી. આવા એ છે ખરા છતાં તેઓ પણ હજી આ વલ્લભ કુળવાળીને પોતાની કન્યા પાણિગ્રહણ માટે આપતા નથી, અને તેથી આ વંશજોને હજારો રૂપિયા ખર્ચી તૈલંગ દેશમાંથી કન્યા વેચાતી લઇ આવવી પડે છે, અને તેની પોતાને દેશ આવી લગ્નક્રિયા કરવી પડે છે. આ છોકરી સાથે પરણી

માબાપ કોઇપણ રીતનો સંબન્ધ રાખતાં નથી એ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. અલબત્ત, આવા કન્યાવિક્રય કરનારને ન્યાત એકઠી થઇ પૂછે છે, પણ તેનો નિકાલ પાંચસો, હજાર દંડના આપવાથી થઇ શકે છે, અને બાકીના રૂપિઆનો ભલીભાતથી પ્રસાદ કરી શકાય છે. આ બધી વાતો હવે પ્રસિદ્ધજ છે.

(૪) કેટલાક વર્ષોપર પુષ્ટીમાર્ગીય સંપ્રદાયના ધર્મવર્યોએ આશરે ચાર પાંચેક હજાર રૂપિઆ ખર્ચી શંકરાચાર્યને અરજી કરી હતી તેમજ બે ત્રણ શાસ્ત્રી મોકલી તે દ્વારા ભલામણ કરાવી હતી. આમાં તેમની સાથે તૈલંગ બ્રાહ્મણો વ્યવહાર રાખતા નથી તેમજ કન્યા આપ લે કરતા નથી માટે તેમને પાવન કરી બીજો વ્યવહાર નહીં તો માત્ર કન્યા તો સરળતાથી મળ્યા કરે એ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરાવી આપવા વિનંતી કરી હતી. શંકરાચાર્યે આ સંબંધી કાંઇક હિલચાલ કરી જોતાં બની શકે એમ ન્હોતું એટલે મુલતવી રહ્યું.

(૫) પણ આથીય વધુ અગત્યની બાબત તો હજી આવે છે. એ માર્ગના કોઇ ગોપીલાલ નામના પુરૂષે એક કોઇ ચંદ્રાવલી નામની સ્ત્રી ઉપર વારસા બાબત ફરિયાદ કરેલી. આગ્રાની કોર્ટમાં તો હિંદુ કાયદાના આધારે ગોપીલાલ જીત્યો. ત્યારે ચંદ્રાવલીએ કલકત્તાની ઉપલી કોર્ટમાં અપીલ કરી, તેમાં જણાવ્યું કે હિંદુ કાયદો અમને લાગુ પડતો નથી. અમે હિંદુઓમાંથી બહાર પતિત ગણાવા જોઇએ. તેના કેટલાએક પુરાવા આપ્યા અને પોતાનીજ જ્ઞાતિનો કાયદો લાગુ પડે છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું. આ હકીકત સંબન્ધી તેજ જ્ઞાતિના અન્ય જણે આફીડેવીટ કરી તેમાં કહ્યું કે આ પતિત વાળી વાત ખરી છે આ નવીન આધારોના બળથી આ કેસનો ચુકાદો પ્રતિવાદીના લાભમાં આવ્યો. ત્યારે વાદીએ ઇંગ્લાંડની પ્રીવિ કાઉન્સીલને અપીલ કરી; પણ સાથે વાદીના પુરાવાનું અધિક નવીન બળ ન ઉભવાથી દોઢ વર્ષે આખરે કલકત્તાની કોર્ટનો ચુકાદો કાયમ રહ્યો.

આ પ્રમાણે આ જોતાં કહે છે કે ચોમેર અગ્નિની મધ્યમાં બાળક વળ્યું આ કેસનોમયે સભાન્ય કશું લાગતું નથી છતાં કોઇ બહુ (૧) સર. જૈના ફરીનેયે જરા તગ તથ્યાહ જુએ તો તો એવી અટકળ સર એજ્કાઇ જાણે સગમાં વિધવા હોય, તેને પર્યું દિવસે પુત્ર પ્રસવ પ્યયો હોય, અને તે કુમળા કાળજાના નિર્ભાગ દુર્ભાગી બાળકની હત્યા કરતા જીવ ન ચાલ્યો હોય એટલે કોઇ અન્યને ગામ બહાર અગન્ય નામ ફગાવવા આપ્યો હશે તે સમયે કદાચ આ મૂકનારના હૃદયમાં દયાભાવ સ્ફુર્યો હોય અને વિચાર્યું હોય કે એમને એમ મૂકતાં કોઇ જનાવર એનો ભક્ષ કરી જશે અથવા તો દુઃખ દેશે આથી કંઇ યુક્તિ યોજી હોય કે એમ કરતાં જો કોઇ આવી ચડશે તો પ્રાણ તો એનો બચશે આવા વિચારે સંભવ છે કે વચમાં બાળકને નિર્ભય સ્થાનમાં મૂકી આસપાસ મોટું કુંડાળું કર્યું હોય, આવું સંભવી શકે છે પછી તે હિન્દુ હોય કે ગમે તે જાતીનો હોય તે દૈવ જાણે અને આ માર્ગે લક્ષ્મણ ભટ્ટ ને તેમના પત્ની ચાલ્યા જતા હશે તે વખતે તેમની નજરે પડતા તેઓએ તે બાળકને ઊંચકી લીધું હોય અને તે ચમત્કારના જમાનામાં આ એક યોગ ચમત્કાર તરીકે કહેવાતું બહાનું હતું કે અભાગે પુત્ર જીવતો થઇ અગ્નિમાં રમતો હતો આ પુત્ર તેજ વૈષ્ણવ ધર્મીઓના શ્રી વલ્લભાચાર્યજી અથવા શ્રી આચાર્યજી મહા પ્રભુજી હોવા જોઇએ

અહીં પાછો એક બીજો વિચાર કરવા યોગ્ય ગણાશે કે મતાનુયાયીઓ શ્રી વલ્લભ પ્રભુનો જન્મ ૧૫૩૫ ના વૈશાખ વદ ૧૧ નો માને છે તો આ દિવસે તો એઓ મૃતક જન્મ્યા હતા, અકાળે અવતર્યા હતા, તેમનો સ્રાવ થયો હતો અને જે જીવિત બાળક મળ્યું તે તો બહુ દિવસ પછી

અર્થાત પ્રથમનો પ્રસંગ તે ચૌડા નગર તરફ જતા સમયનો અને દ્વિતીય પ્રસંગ તે વળતા કાશી જતા,અગ્નિકુંડમાં રમતું બાળક મળેલું તે, તો ખરો જન્મકાળ કયો તે શ્રદ્ધાન્વિત ભક્તો ઐતિહાસિક નિરક્ષકો, કે જ્યોતિષીઓએ નિર્ણીત કરવાનો છે થયુ એતો

આ પછી ત્યાથી ચાલતાં ચાલતા લક્ષ્મણ ભટ્ટ પત્નિસહ કાશીમાં સુખરૂપ આવી પહોચે છે કેટલેક વર્ષે શ્રી વલ્લભનુ ઉપવિત સસ્કરણ કરે છે આ પછી કાશીમા પણ એમના ગામના માણસોનો અવર જવર અધિક હશે એટલે એમણે પર્યટન આરભ્યુ અને એમ કરતા સવત ૧૫૪૬ મા શ્રી બાલાજીમા વલ્લભને અગિયાર વર્ષનો મૂકી વૈકુઠવાસી થાય છે હવે શ્રી વલ્લભની સ્થિતિ વિષમ હતી ઉદર નિર્વાહનુ સાધન નહોતુ આથી કહે છે કે તે પોતાની માને લઇને વિધાનગરમા એનો મામો વિધાભૂષણ (નામ કલ્પીત દેખાય છે) નામે હતો તેની પાસે ગયો મામાએ આદરસત્કારથી બેસાડયા પોતાના પિતા એઓ પણ લક્ષ્મણ ભટ્ટના સમયથીજ ન્યાત બ્હાર હોવાથી મામાને ત્યા મોસાળમા જમતી વખતે પક્તિ ભેદ પળાયો શ્રીવલ્લભ કઇક તેજી હતા, વિચિક્ષણ હતા, તેમને સ્વમાન સ્ફુર્યુ આના કરતા તો ભિક્ષાયે સારી આવો વિચાર કરી ભાણેજે મામાને કહ્યુ "મે તો હાથે રાધી જમવાનો ધર્મ ધારણ કર્યો છે" આ પરથી મામા રોષે ભરાયા ને ભાણેજનો વર નિકાલ કર્યો શ્રી વલ્લભે આથી તળાવને પાજે રાધી પ્રસાદ લીધો મા તો એમના મામાને ત્યાજ હતી શ્રી વલ્લભ ત્યાથી એકલા પ્રયાણ કરી ગયા શ્રી વલ્લભાચાર્યની પ્રાગટયની વાર્તામા આ પછી બીજે દિવસે કૃષ્ણદેવ રાજાની સભામા બહુ બહુ ચમત્કાર કર્યા વર્ણવ્યા છે તે બધા નિર્મૂળ છે તે હવે પછી આગળ જણાવાશે પણ એટનુ તો ખરૂ કે શ્રી વલ્લભ ચતુર, વિચિક્ષણ ભણેલા, સ્વાર્થી, વ્યવહાર કુશળ હતા

અહીંથી હવે વલ્લભ ચાલ્યા ને દેશ દેશ ભ્રમણ કરવા માડયુ ભિક્ષા માગીને ખાવાનુ ને સુખ સ્વેચ્છાપૂર્વક પૃથ્વીપર સૂવાનુ એટલે જોવાનુ, શીખવાનુ, તેમજ વિવિધ અનુભવો મેળવવાનુ એને બન્યુ પ્રવાસથી બહુ બહુ તરેહના ને વિવિધ માણસોના સમાગમમા આવવુ પડે એટલે હોશિયારી ને ચતુરાઇ વધે એ સ્વાભાવિકજ છે, નીતિ શાસ્ત્રમા ઠીકજ કહ્યુ છે કે—

देशाटनं पंडितमित्रता च। नीतियुक्तं राजसभा प्रवेशं॥
अनेक शास्त्राणि विलोकितानि चातुर्य। मूलानि भवंतु पंच:

અર્થાત્ અનુગ્રહ પ્રાપ્ત થવાના પાંચ સાધનો છે (૧) દેશાટન (૨) પંડિતોની મિત્રાચારી (૩) નીતિમાનજનોની સભામાં જવું (૪) રાજ્યસભામાં બેસવું અને અનેક શાસ્ત્રોનું અવલોકન કરવું હવે આ પાંચ પ્રકાર મેળવવાને શ્રી વલ્લભને સાધન મળ્યું તેથી દેશાટન કરી પોતાનો વખત અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવામાં રોકવા લાગ્યા આમ છતાંયે તે એક ભટકતા બ્રાહ્મણની અવસ્થામાં હતા આવી રીતે બહુ વર્ષો તેઓ પીતાડ્યા તેમનીજ વાર્તામાં લખ્યા પ્રમાણે શ્રી પંઢરપુર પણ એ ગયા હતા ત્યાં એ જ્ઞાતની બ્હાર થયેલા છે એ કારણે કદાચ મંદિરમાં આવવા દીધા ન હોય એટલે એણે નદીને સામેપાર મુકામ કર્યો હતો હજી ત્યાં તેની બેઠક છે વળી એવી વાત ઉડાવી દીધી છે કે વિઠ્ઠલનાથજી નદીપાર શ્રી મહાપ્રભુજીને મળવા ગયા ત્યાં સારી રીતે મળીને બેઠક સ્થાપિ છે જ્યારે સઘ વાત તો જો વિસ્મૃતિ ન થતી હોય તો એ છે જે ઘણા વર્ષો સુધી તેમના વંશજોને વિઠ્ઠલનાથમાં આવવા દેતા નહી પણ ભાટિયા વગેરે વૈષ્ણવો આ ધર્મપાશમાં ફસ્યા પછી તેઓની સમૃદ્ધિ વધતા વિઠ્ઠલનાથવાળા લક્ષ્મીના અર્થને અજાણ હશે અગરતો આકર્ષાયાં હશે એટલે આવવા દીધા હતા. ધનનો આ પ્રભાવ આવે પ્રસંગે સામાન્ય છે

• શ્રી વલ્લભ સ્વામિનો સંન્યાસ.

નિજવાર્તાદિ પુસ્તકો પરથી જણાય છે કે તે શ્રી જગન્નાથજી વગેરે ઘણે સ્થળે ગયા હતા બાર તેર વર્ષ સુધીનો એનો આ ભ્રમણ કાળ હતો તે બાદ પર્યટન કરતે કરતે એક શહેરમાં એનું જવું થયું તેનું નામ પ્રગટ વાર્તામાં છે, ત્યાં વિષ્ણુ સ્વામિની મોટી ગાદી હતી ત્યાંના મહંતને મળ્યા સંભાષણ કરતાં આ માણસ હોશિયાર ને ચતુર લાગ્યો મહંતને પોતાની પાછળ ગાદી ચલાવે એવા શિષ્યની જરૂર હતી એણે વલ્લભને યોગ્ય ધાર્યો બધા સૂતા પછી એને જગાડી મહંતે 'વલ્લભને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો' વલ્લભ ભટકતો હતો તેને સેંકડો સેવકો મળે ને ગાદી મળે એથી એને આનંદ થયો પીડા માત્ર એટલી હતી કે સંન્યાસી થવાનું હતુ

પણ આમ પણ ક્યાં એના લગ્ન થાય એવા સંભવ હતા? આથી તેણે મહંતની ઇચ્છાનો સ્વીકાર કર્યો. બીજે દિવસે પોતાના ઘણા ખરા શિષ્યો સમક્ષ મહંતે શ્રી વલ્લભને દિક્ષા આપી સંન્યાસી બનાવ્યા.

નિજવાર્તામા આ પ્રકારે કથન છે કે મહંતે શ્રી વલ્લભાચાર્યની વિદ્વત્તા જોઇ પોતાના મનમાં ઠરાવ કર્યો કે આ સંપ્રદાય ચલાવે એવો યોગ્ય પુરૂષ છે એને શિષ્ય કરીશુ, પણ રાત્રિના સુતા પછી સ્વપ્ન આવ્યું તેમા ભગવાને મહંતને જણાવ્યું અરે! મૂર્ખ! તું મને પણ શિષ્ય કરવા માગે છે. આ જે માણસ તારે ત્યા આવ્યો છે તે મારૂ સ્વરૂપ છે, તેને તુ માણસ તરીકે ન સમજીશ, તારે તારૂં અન્ય શિષ્યોનુ કલ્યાણ કરવુ હોય તો બધા એને શરણે જાઓ એવી ભગવદ્ આજ્ઞા થતા મહંત ચમક્યો. શ્રી મહાપ્રભુજી સૂતા હતા ત્યા દોડી ગયો જુએ છે તો જેવા સ્વપ્નમાં દીઠા હતા તેવાજ ભગવાનના દર્શન થયા પછી શ્રી વલ્લભના ચરણ ચાપવા તે મહંત બેઠો એટલે શ્રી વલ્લભ જાગ્યા અને કહ્યું:—
"आप यह कहा करो"

મહંતે કહ્યુ કે जे राज आपको कोने जाण्यो नहीं मो अपराध क्षमा करो गे. એટલું કહી બીજે દહાડે સવારમા સ્નાન કરી વલ્લભને શરણે ગયા અહી શોચનીય એ છે કે વાતની સત્યતાને માટે અન્ય કશો આધાર નથી પર પગએ પણ આ કથા કહેનાર આજે તે સ્થળમા કોઇ રહ્યુ નથી

હવે વલ્લભ સુખ નિવાસી બન્યા ઉદર નિમીત્તની ચિંતા ટળી અને સાંપ્રદાયિક ગાદી કે એવુ કંઇ હોય ત્યા પંડિતો પણ હોય. આથી તેમનો સહવાસ અભ્યાસનુ સાધન થયું. વિષ્ણુ સ્વામીના સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોનો યથાસ્થિત અભ્યાસ કર્યો થોડે કાળે મહંત મરણ પામ્યો વલ્લભ ગાદીપતિ થયા મહાધીશ થયા. પંથના નેતા થયા.

શ્રી વલ્લભ સ્વામિનું સન્યાસ પછી લગ્ન.

કેટલાક કાળે બરાબર સ્થિર થયા પછી પર્યટના મારે લાલસા થઇ થોડાક સ્વમતાનુ યાયી યાત્રાળુ સાથે નીકળ્યા. બારેક મહિને

કાશી જઈ પહોંચ્યા ત્યાં કોઈ એક મધુમંગલ કરી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેને ત્યાં બહુ કાલ સુધી સંતાનોત્પત્તિ નહોતી થઈ તેથી તેણે વાંઝિયાપણું ટાળવા વિશ્વંભર મહાદેવની માનતા લીધી હતી. જેથી જો છોકરો આવે તો મહાદેવની સેવા કરવા માટે મહાદેવની સેવામાં અર્પણ કરે અને છોકરી આવે તો કોઈ પરદેશી બ્રાહ્મણને વિશ્વેશ્વર મહાદેવને નામે કૃષ્ણાર્પણ કરી કન્યાદાન દેશે. કાળ બળે પુત્રી અવતરી મહાદેવજીને પોતાની સેવા કરનારની જરૂર જણે નહોતી, નહી તો પુત્ર આપત કારણ પુત્રી તો મહાદેવના દર્શન પણ કરવા રહેનાર નથી કદાચ એમ પણ હોવા સંભવ છે કે આ બ્રાહ્મણ પણ ન્યાત બહાર થયેલો હોય ને શ્રી વલ્લભ ભટ્ટ (જહેની સાથે સંબન્ધ થયો હતો) સાથે સંબન્ધ કરવાથી સરખો સરખી જોડ બને એમ હતું કારણ તે કન્યાને કોઈ ન્યાતિલો ન સ્વીકારે બાકી મહાદેવજીએ તો તેમને પરદેશ મરજાદ હતા નહી તો ગામમાં આપે તો મહાદેવજીનું શું જતું હતું ? વળી બીજુ વિચારવાનું છે કે વલ્લભાચાર્ય કાશીમાં ગયા ત્યારે આ કન્યાની ઉમ્મર પરણવા યોગ્ય આસરે બાર તેર વર્ષની હતી તો ત્યાં સુધી મધુમંગલને પરદેશી બ્રાહ્મણ કેમ ન મળ્યો હશે ? આ ઉપરથી જે અનુમાન ફલિતાર્થ થાય છે તે એજ કે જુગતે જુગત બન્નેની મળી હોવી જોઈએ મધુમંગલ પરદેશીઓ માટે ધર્મશાળામાં નિત્ય તજવીજ કરતો હતો વલ્લભ સ્વામી આવતા તે તેને મળ્યો પ્રશ્નોની પરંપરા દ્વારા તેના સંબંધી સર્વ હકીકત જાણી જાતિ, રીતભાત વગેરે સંબંધી સર્વ માહિતી મેળવી અને પોતાની પુત્રીને સર્વ રીતે મળતી રાસ આવશે એમ વિચારી પોતાની પુત્રી તેને આપવા વિચાર કર્યો પ્રથમ તો વલ્લભ સ્વામિએ પોતે સન્યાસી હોવાથી પરણવા આનાકાની કરી પણ જ્યારે મધુમંગળે બહુ આર્જવતાથી સારી રીતે સમજાવ્યા ત્યારે તેનું મન લાલસાવશ બની પીગળ્યું

એણે વિચાર્યું કે ચાહી આવતી મળી ને કન્યા મળવાની સ્વપ્ને આશા નહી તોપણ વિના પ્રયત્ને મળે છે તો જતી કરવી

નહીં. તાત્કાળને પોતાના શિષ્યોની સલાહ લઇ બીજે દિવસે ઉત્તર આપવા જણાવ્યું. રાતના ચાર પાંચ મુખ્ય શિષ્યોને બરાબર સ્હમજાવ્યા ને મનમાં નક્કી ઠરાવી મુક્યું આવી રીતે શ્રીવલ્લભની જીંદગીમાં વારાફરતી સુયોગ પ્રાપ્ત થતા હતા. નીતિશાસ્ત્રીમાં સત્યજ કહ્યું છે કે, જ્યારે કંઇ બનવાનું હોય છે ત્યારે બુદ્ધિ પણ તેવીજ સુઝે છે. પણ વખત અનુકૂળજ આવી મળે છે તેવીજ આવી મ્હડે છે અને સર્વ ન બને એવું હોય તો પણ બની જાય છે. આ રીતે આ પ્રસંગમાં પણ બન્યુ. મધુમ ગલ આવ્યો. વલ્લભને લગ્નમાટે પૂછ્યું. વલ્લભે હા કહી મધુ મગલે શ્રીફળ આપ્યું. મુહૂર્ત જોવરાવ્યું. ને આ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીનું વલ્લભાચાર્ય સ્વામિસાથે લગ્ન કર્યું. સ્વામિ, સંન્યાસી મટી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા. આ રીતે વલ્લભ સ્વામિ પણ પિતા લક્ષ્મણ ભટ્ટ માફક સંન્યાસીમાંથી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા. દુનિયાનાં ઉદ્ધાર અર્થે જે નિષ્કામતા, સ્વાર્થત્યાગ, કે વિરાગીતા જોઇએ ને બહુ દુર્લભ છે અને ગર્ભશ્રીમંતાઇના સહચારી હોય, વિલાસ વૈભવ ને કામુકતા બહુ કરી આ કુળ બાળકોમાં જાણે વારશામાં ઉતર્યા હોય તેવા રંગરાગના સુહાગ દ્દષ્ટિગોચર થાય છે

આવી રીતે વલ્લભ સ્વામિ પરણીને પોતાના ગામ તરફ પાછા વળ્યા. રસ્તેને ત્યાં પહોંચ્યા પછી શિષ્યો કનડગત કરે આ હેતુથી સાથેના શિષ્યોને બરાબર હાથ કરી લીધા અને એક "સંન્યાસ નિર્ણય" નામક ગ્રંથ યોજ્યો. અને થયું પણ તેમજ. સ્વગ્રહે પહોંચ્યા પછી આ દંપતિને જોતાં વાર શિષ્યોમાં માંહો માંહ્ય ચર્ચા થવા લાગી અને કેટલાકે તો પૂછ્યું પણ ખરૂં કે "મહારાજ આ જનાનો તમારી સાથે શાનો"? ઉત્તરમાં વલ્લભ સ્વામિએ લગ્ન થયલાનું જણાવ્યું, અને સાથે તૈયાર કરી રાખેલું "સંન્યાસ નિર્ણય" નામનું પુસ્તક બતાવ્યું. એમાં એમણે એમ દર્શાવ્યું હતું કે સંન્યાસિનો સો જન્મે મોક્ષ થાય. અને તેયે બહુ કઠણ છે. કારણ નવાણું જન્મ ધર્મપૂર્વક જાય ને સોમાં જન્મમાં દૈવયોગે

જો માત્ર એકજ વખત પણ વિષય વાસના થઇ તો બધા જન્મ એળે જાય ને પાછા નવીનસરથી બો જન્મ સન્યાસના પાળવા પડે. ઉપરાંત એણે જણાવ્યુ કે પોતે યુવાન હતો માટે વિષય વાસના પૂર્ણ કરી વિધિપૂર્વક સન્યાસ લેશે પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે ગ્રહસ્થાશ્રમની ખાસ આવશ્યકતા જણાવી બધાને આ વાત ગળે ન ઉતરી ત્યારે પ્રથમથી જે થોડાક પોતે હાથ કરી લીધા હતા તેમની મદદથી સામે થયો આમાથી ઝગડો પેદા થયો. તે ફાવ્યો નહી અને મમત ભરાયો વલ્લભને ગાદી છોડવી પડી, ને પોતાના આગી ચાર પાચ સહાયક શિષ્યો લઇ નીકળી પડયા

હવે વલ્લભ સ્વામિ શુ કરે છે તે જોઇએ વિષ્ણુ સંપ્રદાયિ મહંતે શ્રી વલ્લભની ચતુરતા જોઇ પટ્ટ શિષ્ય તરીકે પસંદગી કરી હતી તે તે કાર્ય માટે યોગ્યજ હતી વલ્લભ સ્વામિ પોતાની નાત સમજતો હતો તે સ્વભાવ ચતુર હતો, મનુષ્યની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ તેનામા સારી હતી એણે આ પાંચ શિષ્યો સાથે પ્રયાણ કર્યા પછી હવે શુ કરવુ કયા જવુ તેનો બરાબર વિચાર કરવા માડયો

લોકના ભોળપણ ને અજ્ઞાનતાનો કેવો ને કેટલો લાભ લઇ શકાય, નામના, કિર્તી દ્રવ્ય શી રીતે વધુ પ્રાપ્ત કરી શકાય, ગાદી સ્થાપન કરી શી રીતે સારી રીતે ચલાવી શકાય તેનો વિચાર કર્યો તૈલંગનો તો તેમણે ત્યાગ કર્યો હતો, દક્ષિણમા કઇક વિદ્વત્તા હતી, કાશીમાતો સમર્થ પંડિતોનુ સ્થળ હતુ અને એ શિવાયના અન્ય પ્રદેશો સબધી એમને બહુ જ્ઞાન ન્હોતુ, વિગેરે વિચાર કરીને ગોકુળ મથુરા પસંદ કર્યું આમ કરવામાં એમણે બે લાભ જોયા. એકતો એતુ શિક્ષણ વિષ્ણુ સપ્રદાયિ હતુ એટલે વ્રજ વાસિઓને પ્રિય એવા નદંના કુવરનો ધર્મ ચલાવવા તે બહુ અનુકૂળ પ્રદેશ હતો તેમજ ત્યા અજ્ઞાનતા ને મૂઢતા વધુ પ્રમાણમા હતા. આ પ્રમાણે તે ગોકુળ મથુરા જઇને વસ્યા ત્યા તજવીજ કરી ગિરિરાજ પર્વતની તળેટીમા એક અન્યાર નામનુ ગામ હતુ. ત્યા મુકામ કર્યો ત્યાના કોઇ સદુપડ્યાને મળ્યા સદુપડ્યો

ગિરિરાજ પર એક ન્હાની સરખી ઝુંપડી બાંધી રહ્યો હતો. વ્રજવાસી એઓમાં તે કાંઇક ભણેલો હતો તેથી ત્યાંના છોકરાંઓને, ભણાવતો. વલ્લભસ્વામિએ તેની સાથે મિત્રતા કરી પોતાની પ્રવૃત્તિના હેતુથી વાકેફ કર્યો, સદુ પંડ્યો લોભવશ બની ભાગીદાર થયો. આવી રીતે પાંચ સાતે મળીને પુષ્ટીમાર્ગનો પ્રારંભ કર્યો ગિરિરાજ પરની સદુપંડયાની ઝુંપડીમાંની જે મૂર્તિ હતી તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી ત્યાંજ સ્થાપન કર્યું. સદુ પંડ્યો પણ કઇક હોશીઆર માણસ જણાય છે. સેવાને અંગે ખરચ વિગેરેની વ્યવસ્થા તેણે કરવા માંડી. પૂરણમલ્લ કરી રાજા હતો તેને મળ્યો. તેને ચતુરાઇથી સમજાવ્યો. તેણે મંદિર બંધાવી આપવા કબૂલ કર્યું, પણ સાથે કહ્યું કે સેવા કરનાર માણસ રાજા તરફનો રહે. આ પ્રમાણે તેણે મંદિર બંધાવી આપ્યું અને તેમાં ગોવર્ધનનાથજી એવું નામ આપી એક મૂર્તિ પધરાવી; પણ રાજાએ સેવા કરનાર બંગાળી બ્રાહ્મણ રાખ્યા. આ ઉપરથી એક અનુમાન થાય છે કે પૂરણમલ્લ કદાચ રાધાવલ્લભી પંથનો હશે તેથી ગોડિયા બંગાલી ગોંસાઇઓના તરફથી બંગાળી બ્રાહ્મણો રાખ્યા હશે. અને એક અધિકારી પોતા તરફનો રાખ્યો જેથી હિસાબની વ્યવસ્થા બરાબર રાખી શકાય.

શ્રી વલ્લભને આ વ્યવસ્થા ફાવે એમ ન હતી. આ તો નવી ઉપાધિ વળગી. સ્વતંત્રતા ગઇ ને સેવાયે ગઇ. મંદિર બંધાવવા જતાં મતિયે ગઇ. વિચાર્યું કે આ વ્યવસ્થામાં સાર નથી. આથી તેણે પરિક્રમા કરવા વિચાર કર્યો.

જઇને થોડે મહિને પાછા ગિરિરાજ પર આવ્યા. સદુ પંડ્યાને મળી ચાતુર્ય વાપર્યું. બંગાળી બ્રાહ્મણોના દોષો શોધી કાઢયા, ને અધિકારી જે હતો તેને હાથ કરી લીધો. પૂરણમલ્લ પાસે આ અધિકારી દ્વારા કળ વળ વાપરી બ્રાહ્મણોને તિલાંજલી અપાવી. આગલો ક્રમ ચલાવવા માંડયો, અને લોકોને આકર્ષવા માંડ્યા. પંથનો પ્રથમ પાયો આ પ્રમાણે નંખાયો.

હવે એમણે પંથને કેવી રીતે વૃદ્ધિ કરી ફેલાવવો તે માટે યુક્તિ યોજી. એકલું સંસ્કૃત ઉપયોગી ન નીવડે, તેથી એણે કવિયો

રાખ્યા. તેઓ નિરાતે કાવ્યો કરતા, એટલે આગળના પાંચ સાત શિષ્યોને આકર્ષિયા બધા એના શિષ્યો બન્યા અને પ્રાચીન રીવાજ મુજબ એ તેમના મહંતગુરુ, એ પ્રમાણે બન્યા. ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ થતી ગઇ, ચોર્યાસી વૈષ્ણવની વાર્તા પરથી અનુમાન થાય છે કે એ થી વલ્લભાચાર્યના શિષ્યો થયા હશે. ચોર્યાસી વૈષ્ણવમાં ઘર તો ૩૫ કે ૪૦ તોપણ બધા શિષ્યો સાથે તેઓ વ્યવહાર છૂટથી કરતા અને ભળી જતા. તે સમયે એમાં કોઇ પ્રકારનો દંભ આડંબર સેવક સાથે નહોતો. આ દંભકે મોટાઇના કરતાં ચાતુર્યની વિશેષતા પ્રમાણમાં અધિક હતી. તેમ સેવકના હાથનું ખાવામાં પણ પ્રતિબંધ નહોતો.

ફરીથી સંન્યાસી તથા અંત.

માર્ગ ચલાવવાના આ પ્રકારના પ્રારંભ પછી વીસેક વર્ષ આ સ્થાન પર વલ્લભ સ્વામિ રહ્યા. દરમ્યાનમાં બે પુત્રો થયા. પહેલા પુત્ર ગોપીનાથજી ૧૫૬૮મા જન્મ્યા. બીજા વીઠ્ઠલનાથજી જહેને વૈષ્ણવ શ્રી ગુસાંઇજી કહે છે તેમનું પ્રાગટ્ય ૧૫૭૨ માં થયું.

આ પછી આ છોકરા ૧૪-૧૫ વરસમાં થયા તે વખતે શ્રી વલ્લભાચાર્ય પત્નીના સંમતિ વગર સંન્યાસી થયા. પુષ્ટીમાર્ગીય પુસ્તકોમાં જણાવ્યુ છે કે એમણે બે વાર પત્નીની અનુમતિ માટે પૂછેલું પણ તેણે ન સ્વીકાર્યું. એથી એમણે યુક્તિ કરી પોતે બેઠા હતા ત્યાં ઘરમાં આગ લગાડી આથી સ્ત્રીને બોલવુંજ પડે કે "ઘરમાંથી નિકળો" એટલે આનો અર્થ એમણે સાર્થ કરી બતાવ્યો. એઓ તો નીકળી સંન્યાસી બની ગયા. અને "પૂર્ણાનંદ સરસ્વતેન્દ્ર" એવું નામ ધારણ કર્યું. ગોલોકમાં જવાના સાધનથી બહિર્મુખ થઇ બ્રહ્મલોકમાં જવાનું સાધન જે સંન્યાસ તે તેમણે ગ્રહણ કર્યો. પોતાના સિધ્ધાન્તથી પોતેજ કેમ ઉલટા ચાલ્યા એનું કારણ સમજાતું નથી.

આ પછી સન્યાસીના વેષમાં બહુ કાલ સ્થિર બેઠા હોય એમ લાગતું નથી. કાશી ગયા ત્યાં કુટુંબીમાંનો કોઇ આવી પહોંચ્યો આથી તેને બહુ કંટાળો થયો તેથી અગર ગમે તે કારણે સંવત ૧૫૮૭માં શ્રી ગંગાજીમાં તેમનું જળશયન થયું.

પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પ્રસંગનું વર્ણન આ પ્રકારે છે. શ્રી ગોપીનાથજી તથા શ્રી ગુસાંઇજી અને અન્ય શિષ્યો એ દિવસે મધ્યાન્હે આવી પહોંચ્યા શ્રી વલ્લભાચાર્યજીને સંન્યાસીના વેષમાં જોયા એટલે તેઓ ત્યાં જઇ પહોંચ્યા. વાત કરવા માંડી, પણ શ્રી વલ્લભાચાર્યે તેમના સામું જોયું નહીં, પુત્રોએ પૂછ્યું "હમારે કેમ વર્તવું." વલ્લભાચાર્યે ઇશારતથી કલમ કાગળ માગ્યાં, તે તેઓએ આપ્યા. શું લખી આપ્યું તેની વિગત પુસ્તકમાં દર્શાવી નથી, માત્ર એટલું છે કે લખી આપ્યું. પછી પૃથ્વી પર જેમ ચાલે તેમ ગંગાજીના પાણી પર ચાલ્યા, મધ્ય ભાગે જઇ પદ્માસન વાળી બેઠા અને ધ્યાન ધરતામા એક અગ્નિની ધારા ગંગાજીના મધ્યમાથી સૂર્યમંડળ સુધી ઊંચી થઇ રહી. થોડીવારમાં બધાના દેખતા જોતજોતામા તેઓ લુપ્ત થઇ ગયા. પછી તેઓએ તેના વસ્ત્રને અગ્નિદાહ દીધો આ નીજ વાર્તાનો સાર છે.

શ્રી વલ્લભાચાર્યના જીવનવૃતાત અને તત્સંબન્ધી ઇતિહાસનું રેખાદર્શન સંક્ષિપ્તમા આટલુ હોઇ અહીં પૂર્ણ થાય છે. આમ છતા સર્વ સરખા નથી હોતા, કેટલાક દુરાગ્રહી તેમજ જ્ઞાનલવ દુર્વિદગ્ધો હશે તેઓને આ વાત ગળે નહી ઉતરે, અસંતોષકારક લાગશે. તેઓના ધ્યાનમા તો પુષ્ટી માર્ગના મોટા મોટા ગુરૂઓએ એ જે ચમત્કાર કરેલા તેના વર્ણનને મહાત્મ્ય તરવરતા હશે માટે હવે તે સંબન્ધમા કંઇક સમાધાન તેમ સ્પષ્ટીકરણની આવશ્યકતા છે.

કહેવાતા ચમત્કારોનું મિથ્યાત્વ.

ધર્મવાદો કે ધર્મોનું ઐતિહાસિક નિરીક્ષણ કરીશું તો જણાશે કે ઉત્પત્તિ સમયે જે પરિસ્થિતિ હોય છે તે વખતે મુલ સ્થાપન કરનારમા સામાન્ય સાધારણ મનુષ્યો કરતાં કંઇક સહેજ અંશે પણ વિશિષ્ટતા હોય છે. કંઇક ચાતુર્ય, કંઇક બુદ્ધિપ્રભાવ, કંઇક હોશિયારી કંઇક વ્યવહાર કુશળતા, કંઇક યુક્તી પ્રયુક્તિઓ, કંઇક બુદ્ધિવિલાસ, અગર જ્ઞાન એમાં ગમે તેમાં વિશિષ્ટતા હોય છે. આમાંના એક અથવા વધુ સાધારણ મનુષ્યો કરતાં કંઇક વધુ પ્રમાણ હોય છે. તેમજ લોકોને ભુરકી નાખવાની

અસાધારણતા હોય છે વળી બીજું એવું પણ હોય છે કે સામાન્ય જનસમાજ અજ્ઞાન તેમજ અંધ શ્રદ્ધાળુ હોય છે આ દુનિયાનું ઠેકાણું હોતું નથી છતાં પરજીવનના જ્ઞાન માટે કોણ જાણે કેમ બહુ ઉત્સુક હોય છે અને આવા જોનારના દૃષ્ટિ પથમાં જોનારની દૃષ્ટિ બહાર તેટલું બધું જાણે કંઇક પરજીવનનું, કંઇક ઇશ્વરી, કંઇક દૈવી એવી માન્યતા ગ્યાય છે એટલું જ નહિ પણ કંઇક વખત કેટલાક કેળવાયેલા શિક્ષિત ગણાતા મનુષ્યો પણ આવા હોય છે તેઓમાં વખતે માનસિક નિર્બલતા હોય છે, વ્હેમ હોય છે, વખતે દંભ હોય છે, મોટાઇ હોય છે, આડંબર હોય છે વિવિધ પ્રમાણમાં વિવિધ અંશો વિવિધ મનુષ્યોમાં હોય છે આમાનું એક અગર બીજું જુદા જુદા પ્રમાણમાં હોય છે તે પોષાય છે, ને ઘણા ખત તો અન્યોઅન્યના પોષક બને છે આમ થવાથી એક સામાન્ય સપાટી બને છે ને સખ્યાપણું એક પ્રકારે પ્રવર્તે છે પ્રથમ થોડા હોય છે પછી ધીમે ધીમે જન્મથી, સંસર્ગથી વ્યવહારમાં સ્વાર્થ અને અન્યો અન્યનો ખપ હોવાથી સામાન્ય વર્ગ ખુશામદ પ્રિય કે ખુશામદ કરનાર હોવાથી સંખ્યાની વૃદ્ધિ થાય છે અનેકોની એક સમિતિ, એક સંસ્થા, એક મંડળી, એક સંપ્રદાય એવું બને છે. ધીમે ધીમે સ્થપાય છે, વૃદ્ધિ પામે છે, વળી કોઇ નવીન વિચાર પ્રવર્તક નીકળતા અસ્ત પામે છે ધર્મ શું, સત્ય ધર્મ કીયો, વિષમા અનાદિ ચક્રને અનુસરતો, શાશ્વત નિયમોને અનુકૂલ એ સમજવું સહેલ નથી આ વાત અહીંથી આટોપી શ્રી વલ્લભાચાર્યના કહેવાતા ચમત્કારો સંબંધી હવે વિવેચન કરીશું વિશેષ સુગમ થવાના હેતુથી પ્રશ્નોત્તરદ્વારા એનો વિચાર કરીશું

પ્રશ્ન—તમે તો એમના જીવનનું સાદું વર્ણન કર્યું પણ છેક હરી નાગાયણ ભટ્ટના કાળથી તેમણે ચમત્કાર કરવા માંડ્યા તે, સંબંધમાં તો શબ્દ સરખો ન કહ્યો

ઉત્તર—અમારું વર્ણન યથાર્થ છે ઉભય પક્ષ અર્થાત્ શ્રી વલ્લભ સંપ્રદાયિ તેમજ તેમના વિરોધી બન્ને તરફ તટસ્થ વૃત્તિ રાખી યથાયોગ્ય લાગ્યું તેટલું જ લખ્યું છે કારણ સ્વસંપ્રદાયિઓ

ચમત્કાર વિગેરે સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધ હકીકત લખી અતિ અતિશયોક્તિ કરેલી છે તેમજ નિરાધાર અંગત ભાવથી શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના જીવનને અત્યંત અતિશયોક્તિઓથી ભરેલું દેખાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે આ પણ ઉચિત નથી આ માટે આ ગ્રન્થને તરફના વિશેષ પક્ષપાતપણાવાળા ભાગને બાદ કરી યોગ્ય તુલના કરી સૃષ્ટિક્રમ અનુકૂળ સિદ્ધ થઇ શકે એવી વાતો અમે ઉપર લખી છે પ્રશ્ન—ત્યારે શું લક્ષ્મી નારાયણભટ્ટ યજ્ઞનો અવતાર હતા તે ખોટું હશે ? શું તેમણે કેટલાક માયા વાદીને પાડા પાસે ઉત્તર નહોતા અપાવ્યા ? યજ્ઞ કરવા માંડ્યા પછી "અમે તમારા કુળમાં અવતાર ધારણ કરીશું" એવી ભગવદ્ વાણી શું નહીં થઇ હતી ? એમના પુત્ર ગંગાધર શું શિવજીના અવતાર નહોતા ? ગણપત ભટ્ટ સૂર્યનો અવતાર નહોતા વારુ ? આ બધું પુસ્તકોમાં છે તેનું સમાધાન શું હશે ?

ઉત્તર—પાડો વેદોચ્ચાર કરે એ તેવીજ જાતની બુદ્ધિના માને તેમજ બીજી જે વાતો છે એ કેવળ અશાસ્ત્રીય તેમજ કલ્પનામાં પણ ન ઉતરે એવી છે વારુ જો એમ હતું અને સૂર્યના અવતાર તેમજ આ બધું જે કંઇ લખ્યું છે તેમ હોય તો તેનો પરદેશ શું કામ વસવું પડે ? વારુ તે ત્યાંથી ત્યાંજ શું કામ થાય ?

આ બધા જે સામાન્ય માણસને બંધ બેસતા આવે તેવા પ્રસંગો શું કામ બને ? માટે એ કેવળ અસત્ય છે આ પ્રમાણે દરેક ચમત્કાર સબન્ધમ સમજવું. વળી જો અવતાર હોય તો કેટલેક ઠેકાણે યજ્ઞનો અવતાર લખ્યો છે કેટલેક ઠેકાણે વસુદેવજીનો આમ જુદું જુદું છે વળી લક્ષ્મણ ભટ્ટે સો સોમયજ્ઞ કર્યા ને કુંડમાંથી વાણી થઇ તે પુસ્તક લખનારેજ સાંભળી હોય તો કોણ જાણે, તેમજ લક્ષ્મણ ભટ્ટને જે વાત ગોવર્ધનનાથજીએ કહી તે વાત લખનારને શી રીતે ખબર પડે કારણ ગોવર્ધનનાથજી તે વખતે પ્રગટ્યા નહોતા વળી લાખો વર્ષ પર થઇ ગયેલા ભારદ્વાજ મુનિ લક્ષ્મણને મળે આવી વાત માત્ર કેવળ ધર્માંધ વૃત્તિના મનુષ્યના ધ્યાનમાં ઉતરે વળી સોમયજ્ઞ કરાવી, સવા લક્ષ મનુષ્યોનું બ્રહ્મ ભોજન કરાવ્યું, આમાંયે સત્યતા હોવા સંભવ નથી કારણ એવા સમૃદ્ધિવાન હોત તો એક પુત્ર ગિરી શું કામ બને, અને એક પુરી

શું કામ બને ? ને એક ગુસાઈ નું કામ બને ? સાક્ષાત પરમેશ્વર ગર્ભમાં હોય તો મુસલમાનના નામથી કાનોથી ન્હાસનું ન પડતે માટે આવી રીતે ચમત્કારની બાબત કેવળ અસંપ અનિશયોક્તિવાળી છે ચમત્કારની કોઈ પણ વાત વિશ્વસનીય નથી જ્યાં અજ્ઞાન, અંધશ્રદ્ધા, વધુ પ્રમાણમાં ફેલાયેલાં હોય ત્યાં જે વાતો ઇશ્વરના બનાવની હોય તે ભયાનક રસથી સમજાવી ચમત્કાર રૂપે મનાવાય કોલમ્બસ અમેરિકામાં ગયો ત્યારે ત્યાંના લોક સાથે જરા ખટપટ થઈ પછી તે દિવસે ખગ્રાસ ચંદ્ર ગ્રહણ થવાનું હતું ત્યારે તેણે કહ્યું "હું ઇશ્વરનો કોપ ઉતારી સર્વે અંધકાર કરીશ" તેમ થયું આથી અજ્ઞાન લોક પગે પડ્યા ને કાલાવાલા કર્યા એટલે જાણે પ્રકાશનો એજ દાતા હોય તેમ કહ્યું "થોડા કલાક રહી અજવાળું થશે હું પ્રભુની પ્રાર્થના તે માટે કરીશ," કારણકે ગ્રહણ છુટતા પ્રકાશ થવાનોજ હતો લોકો તો અજ્ઞાનતાથી કોલમ્બસને દવી ગણવા લાગ્યા તે કાળની દૃષ્ટિએ જોતા શું શું ન માન્યો હોય ? જાદુગરો, નાટગરો, નેત્રપત્રની, કરપલ્લવી કરનાર આજેયે નાગીદ ને મળતીઆ રાખી એવા ચમત્કાર બનાવે છે કે જેનાજ ધરીભર અજાયબીમાં નાખે છે આજના જમાનામાં જો કે શ્રી વલ્લભાચાર્યને પરમાત્માનો અવતાર માનનાર કેળવાયલો વર્ગ ઓછો છે છતા આજકાલના શ્રી ઉપેન્દ્રને પૈ ભગવાન માનનાર શિક્ષિત વર્ગ છે તો પછી થોડું ક લખવુ પ્રાપ્ત થાય છે પુરાણમાં અવતાર તો ચોવીસ છે પચીસમો અવતાર ક્યાથી આવ્યો ? છવીસમો ક્યાથી થયો ? એક પુસ્તકમાં શ્રી વલ્લભાચાર્યને અગ્નિનો અવતાર લખે છે બીજામા ગોલોકવાસી કૃષ્ણના મ્હોનો અવતાર ક્હે છે ત્રીજામાં ચંદ્રાવતી સખીનો અવતાર લખે છે, ચોથામાં કૃષ્ણ અને રાધાને વિછડતા બંનેનો બહુ વિરહ થયો તેથી બેઉના નેત્રોમાથી વિરહાગ્નિ પ્રગટ થયો, આ અગ્નિનો સંયોગ થતા અગ્નિમય પુતળુ થયુ, તેને પૃથ્વી પર મોકલી દીધુ એમ લખે છે અહી વિચિત્રતા જોવાની એ છે કે છુટા વિછડ્યા પછી ભગવાને તેમને લેવા સારૂ સારસ્વત કલ્પમાં કૃષ્ણાવતાર ધરી ઉદ્ધાર કર્યો, અને તેમાથી બાકી રહ્યા તેમને માટે શ્રી વલ્લભનો અવતાર થયો તો હવે સારસ્વત કલ્પને તો કરોડો વર્ષ થયા અને

ભગવાન પોતાના જીવનો ઇચ્છાએ કરીને ઉદ્ધાર કરી ગયા નહી તેથી ભગવાનને વિરહ થયો આ કેવળ હાસ્યજનક લાગે છે. વળી પ્રત્યેક પુસ્તકમા પરસ્પર વિરૂદ્ધ તેમજ જુદી જુદી વાતો છે વળી શ્રી વલ્લભાચાર્ય પોતેજ પોતાને તેમ માનતા નહોતા કારણ કે તેઓ તો સ્પષ્ટ શ્રી કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરે છે કે "હે કૃષ્ણ ? મ્હારી રક્ષા કરો, હુ ઇન્દ્રિયોથી ઘેરાયલા દેહમા દીન છુ" વળી તેમણે સ્વામિનીજીના ચરણની પણ સ્તુતિ કરી છે તો તે પૂર્ણ પુરૂષોત્તમરૂપ અવતાર હોઇ શકે નહિ બીજી વાતો વાચવાથી એ પર્યટન કરનાર, ભિક્ષાથી આજીવિકા ચલાવનાર એક ચતુર મનુષ્ય હતા એમ લાગશે શિષ્યો અવતાર ને પ્રભુતાની અતિશયોક્તિ કરે એથી કઇ તે સત્ય ઠરે નહિ કેવળ હાસ્યજનક અસત્ય છે વેદ કે શાસ્ત્ર, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ભાગવત રામાયણ કેથ વલ્લભાચાર્ય માટેની આ વાતનો લેશ સરખો પણ ઉલ્લેખ નથી ગગાજી શ્રી વલ્લભાચાર્યના ચરણના સ્પર્શ કરવા ઉચા ચ્હડે એ પણ કેવળ વિચીત્ર કલ્પના છે વળી પોતાની માતાને બગાસુ ખાઇ મ્હોમા જગ બતાવ્યુ આ પણ કેવુ અસભવિત છે ? કાશી વિશ્વેશ્વર, જે એક પથરની મૂર્તિ તે મનુષ્યનો વેશ ધારી આવે એ કેવી અધ કલ્પના લાગે ? સત્યવાત એ છે કે જે શ્રી વલ્લભ સ્વામિ બહુશ્રુત, સામાન્ય શિક્ષિત ચચળ, ચતુર, વ્યવહાર કુશળ હતા વિદ્વત્તાના પ્રભાવશાળી કઇ મોટા ગ્રથો એમણે લખ્યા નથી જે સુવિખ્યાતિ છે તે બેજ પુસ્તકો માટે એક ભાગવતની ટીકા સુબોધિની તેમજ બીજુ અણુભાષ્ય અલબત્ત તેમણે પોતાની પાસે પડિતો રાખ્યા હતા તેમનીયે સહાય લીધી હશે પણ આજ ગ્રથો તેમનાપ્રસિધ્ધ ગ્રથો છે

આથી અધિક તેમનામા વિશેષતા હોય એમ લાગતુ નથી. વળી કૃષ્ણદેવ રાજાની સભામા એઓ જીત્યા એ પણ શકાશીલ લાગે છે કૃષ્ણદેવ રાજા એમનો શિષ્ય થયો હોય તો આજે વિદ્યાનગર સલામત છે તેમ કૃષ્ણદેવના વશજો રાજ્ય કરે છે તેઓ વલ્લભાચાર્યને ઓળખતા પણ નથી, વૈષ્ણવ પણ નથી, તેમનુ એક મદિર પણ નથી, બેઠક સુધ્ધા પણ ત્યા નથી હવે બીજા ચમત્કાર બાબત જોઇશુ તો જણાશે કે શ્રાવણ મહિનાની એકાદશીને

દહાડે ભગવાને શ્રી વલ્લભાચાર્યને દર્શન આપ્યા. તે પણ યુક્ત નથી. કારણ ઘડિક પોતેજ ભગવાન અને ઘડિકમાં બીજા ભગવાન દર્શન આપે આવો પરસ્પર વિરોધ આવે છે. "આચાર્યજી મહાપ્રભુજી અયોધ્યામાં ગયા ત્યાં શ્રી રામચંદ્ર મળ્યા તેઓએ વલ્લભાચાર્યને પૂર્ણ પુરૂષોત્તમાય નમઃ" કહ્યું, ને વલ્લભાચાર્યે તેમને "મર્યાદા પુરૂષોત્તમાય નમઃ" કહ્યું, તેથી હનુમાનજીને શંકા થઇને "રામચંદ્રજીએ નિવારણ કરી." હવે અહીં કશું કહેવાનું નથી. માત્ર કાલનિર્ણય કરતાં તરત સુજ્ઞ જનને સમજાશે, આજની પ્રજા એટલી બધી મૂર્ખ નથી કે રામચંદ્રજી અને શ્રી વલ્લભાચાર્યને સમકાલિન માને. વ્યાસજી અલકનંદા આગળ પર્વતની ગુફામાં વલ્લભાચાર્યજીને મળ્યા અને બીજાને સારૂ ગુપ્ત થઇ ગયા આ પણ કેવળ હાસ્યજનક લાગે છે. એક ઠકાણે લખે છે કે બંગાળ તથા સિંધ વગેરેમાં સ્મૃતિની આજ્ઞા ન હોવાથી વલ્લભાચાર્ય ગયા નહી પણ ત્યાં કેટલાક દૈવી જીવો હતા. તેમને આ દેશની હદપર ઉભા રહી ચરણની રજથી પવિત્ર કર્યાં એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે એક "વન હતું ત્યા શ્રી આચાર્યજી પધાર્યાં પછી વનમાં ઘણાક દૈવી જીવો જનાવરના અવતારમાં હતા તેમનો ઉદ્ધાર કરવા એક ટેકરીપર બેઠા પોતાનો ચરણ સો જોજન લાંબો કર્યો એટલે દૈવી જીવો તે ચરણની ગંધ લઇ પાવન થઇ ગયા." એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે "એક ગામમા માયા વાદીઓએ એક દેવીને કુંભમાં પુરી હતી. ત્યાં વલ્લભાચાર્ય ગયા તો લાજ કાઢી ઉભી રહી." આ ઉપરાંત એટલી એટલી બાબતો છે જે લખતાં પાર ન આવે. આ લોકોએ ગપાટા મારવાનું કેટલું બહોળા પાયાપર ચલાવ્યું હતું તેના આ દૃષ્ટાંતો જાણવા જોગ નમુના રૂપ થઇ પડશે. સુજ્ઞ વાચકોની આપો આપ ખાતરી થશે કે એ લોકો એ જુઠાણાંના છાટાં નહીં પણ વરસાદજ વર્ષાવ્યો છે. કોણ જાણે શું હશે કે ધર્મોને ચમત્કાર સાથે કેમ સંબન્ધ બતાવાતો હશે! ધર્મ શું? ધર્મમાં ચમત્કાર શા માટે હોવા જોઇએ? ચમત્કાર શું? આ બધાનો વિચાર કર્યા વગર કે ધર્મના સ્વરૂપનો વિચાર ક્યાં વગર ચમત્કારના વર્ણન હમેશ જોવામાં આવે છે. શંકરાચાર્યે જારી પાસે મંત્રો બોલાવ્યા ને વલ્લભાચાર્યે

પત્રાવલંબનથી કાશી સમસ્તના પંડિતોને મ્હાત કર્યા અને દિગ્વિજય પ્રાપ્ત કર્યો આવી આવી વાતો જોવામાં આવે છે. આ જનસમાજની અજ્ઞાનતાને નિર્બળતાનુંજ પરિણામ હોવાનો સંભવ છે. જાણે જ્ઞાન વગર, સદાચરણ વગર, ભક્તિભાવ વગર, ઉપાસના વગર, માનસિકને આત્મિક કોઇ પણ પ્રકારની ઉન્નતિ સાધ્યા વગર અફીણના લેપ્પ માફક માત્ર આવા પુરૂષોના ચમત્કાર માત્રથી પ્રભુની પ્રાપ્તી થતી હોયને ? માત્ર પ્રજાની જનસમાજની એશ આરામી કે આલસ્ય તેમજ પ્રમાદી અવસ્થાને લીધે વગર મહેનતે રે અનેક અધમ આચરણો છતાં તેના પાપફલ ને સારે મુક્ત સુફળ અને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખે છે.—

આ સામાજિક અવસ્થા આલસ્ય, પ્રમાદ, તેમજ હીનતાનુ પરિણામછે. અધોગત અવસ્થાનું સૂચક ચિન્હ છે. તેમજ વિનાશ્રમ, વિના ધર્મ, વિના સદાચરણ, વિના ઉપાસના, વિના જ્ઞાન, આવા ચમત્કાર માત્ર શું સુફલ પ્રાપ્ત કરાવી શકે? આ સબન્ધમાં આટલું કથન બસ ગણાશે

પ્રશ્ન—તે તે કાલના ભિન્ન ભિન્ન કવિઓએ કેટલાંક પદો ગાયાં છે જેવાં કે :—

સુરદાસજીએ ગાયું છે કે,

એમને વિષે કેટલાં પદો મોટા મોટા કવિઓએ ગાયાં છે. જેવાં કે.—

૧. સુરદાસજીએ ગાયું છે કે,

દૃઢ ઇન ચરનન કેરો ભરોસો, દૃઢ ઇન ચરનન કેરો. ટેક શ્રી વલ્લભ નખચંદ છટાબિન, સબ જગમે, જુ અંધેરો. ૧ સાધન ઓર નહીં યા કલિમેં, જાસોં હોત નિબેરો. ૨ સુરદાસ કહે દ્વિવિધ આંધરો, બિના મુલકો ચેરો. ૩.

૨. રસિક પ્રીતમજીએ ગાયું છે કે,

વલ્લભહી કો ભરોસો, ગોયે શ્રી વલ્લભહી કો ભરોસો. ટેક. અન્ય દેવકો જાને ન માનો, ઇનકો આસરો ખરોસો. ૧. કછુક

બિચારા સમજ મન મેરે, વારવાર કહું તોસો. ૨. રસિક સુધા સાગરકો તજકે, કયોં પીવત જલ ઓસો. ૩.

૩. કૃષ્ણદાસજીએ ગાયું છે કે,

તાકી કોં બિરનાઇયે, જાપે શ્રી વલ્લભ પદ રજ રતિ હોય. કી જે દશા આના ઉમે પદ, તિનમેં કહા સમાઇ મોય. ૧. સારા સાર બિચારી મતો કર સુતાબિચ શોધન લીયો હું નિચોય, તહાં નવનીત પ્રગટ પુરૂષોત્તમ, સહજહી ગોરસ લીયો હું બિલોય. ૨. જાકે મનમેં ઉપ્ર ભરમઉ શ્રી વિઠ્ઠલ શ્રી ગિરિધરદોય, તાકો સંગ વિષમ વિષહતેં, ભૂલે ચતુર કરો જિન કોય. ૩. તેજ પ્રતાપ દેખત અપને ચક્ષુ, અસમસાર જ્યોં ભિદેન તોય, કૃષ્ણદાસ સુત સુરતે અસુર ભયે, અસુરતેં સુર ભયે ચરનની છોય. ૪.

૪. વ્રજાધીશજીએ ગાયું છે કે,

જે શ્રી વલ્લભ ચરણ કમલ શિરનાઇયે, પરમ આનંદ આકાર સસિ સરસ મુખ, મધુરી વાણી ભક્ત જનન સંગ ગાઇયે, ૧. રાજ તમ છાડિ મહસત્વકો સગ હોય રાખિ વિશ્રામ પ્રેમ પંથકો ધાઇયેં, કહત રજાધીસ વૃંદા વિપિન દંપતી, ધ્યાન ધરિ ધરિ હીયે દ્રગન ગીરાઇયેં. ૨.

૫. પદ્મનાભદાસે ગાયું છે કે,

શ્રી વલ્લભ એ સોઇ કરે ॥ ટેક ॥ જો ઇનકે પદ દ્રઢકર પકરે મહા રસ સિંધુ ભરે. ૧. વેદ, પુરાન સુધરતા સુંદર, ઇન બાતન ન તુરે ॥ શ્રી વલ્લભ શ્રી વિઠ્ઠલ પદ તજકેં, ભવ સાગરમેં પરે ૨. નાથકે નાથ અનાથકે બંધુ, અવગુન ચિત ન ધરે, પદ્મનાભકે આપનો જાનકે, કૃપાન કર પકરે. ૩.

૬. શ્રીદાસજીએ ગાયું છે.

સજનતેં શ્રી વલ્લભ નામ ભલો. ટેક. લીજે લીજે લીજે ના નર, કલયુગ કરત છલો. ૧. સમ દમ, તીરથ સદન સ્યામ ધર્મ: તીરથ વૃથા ચલો. શ્રી વિઠ્ઠલ ગિરધર શ્રી નિધિ, રિધ સિધ પ્રબલો. ૨.

એ તો ૭ નમુના ગતાવ્યા છે, પણ તેઓએ પદ તો ઘણા ગાયા છે. વળી એ સિવાય બીજા પુરૂષોત્તમજી, દ્વારકેશજી, વિષ્ણુદાસજી, હરિદાસજી, વૃજભૂખણજી, ભગવાનદાસજી, ચતુરભુજદાસજી, છીતસ્વામીજી, માણેકચંદજી, રસીલદાસજી, વ્યાસદાસજી, પદમાનંદ દાસજી, કુમનદાસજી, ગોવિંદદાસજી, અને રામદાસજી, વગેરે ઘણા કવિઓએ એમને ભગવાન તરીકે ગાયા છે, તેનુ કેમ?

ઉત્તર—ભાઇ કવિઓએ લખેલુ છે એટલે ખરૂ છે એમ જે માનવુ તે યોગ્ય નથી બુદ્ધિમાને તો અવશ્ય પરીક્ષા કરીને માનવુ અથવા છોડવુ જોઇયે એમ તો વામમાર્ગમાં સ્ત્રીના ગુહ્ય સ્થળને ભગવાનવત્ પૂજવુ છે તે કવિઓએ કે કોઇ બીજાએ? અનેક શાસ્ત્રોને પોતાના ઉદર નિમિત્ત ખાતર વા અજ્ઞાનથી કવિઓએ પરમેશ્વર બનાવ્યા છે "उदर निमित्तं बहु कृत वेशा" એ કહેવત પ્રમાણે ચાલનારા પણ કવિઓ ઘણા થઇ ગયા છે એક કાળ એવો હતો કવિગણ દરબાર શોભાવનાર હતા વિચાર કરી જોશો તો જણાશે કે કેટલીક વખતે કોઇ સાધારણ માણસ હોય, તેને પણ કવિઓ પોતાને પૈસો મળવાની લાલચે રાજા કરતા સરસ વખાણી નાખે છે અને કોઇ સાધારણ રાજા પાસેથી પૈસો લેવો હોય, તો તેને ઇન્દ્ર કુબેર અથવા વિષ્ણુની ઉપમા આપે છે એ વિષે એક સંસ્કૃત ગ્રંથમાં લખ્યુ છે કે, "क्रय किं न पश्यन्ति, किं न भवति હવે કવિઓ આવા પ્રકારની વિવિધ કવિતાઓ લખે તેપરથી પરમાત્માપદ એક મનુષ્યને અર્પી શકાય નહિ કવિઓ નાના પ્રકારના ખ્યાલ નાચ ઉપજાવી કાઢી નવી નવી કથા બનાવતા વામમાર્ગમા સ્ત્રીના ગુહ્ય સ્થળને ભગવાનવત્ પૂજવાનુ પણ એવા કવિઓનીજ ચાતુરીનુ પરિણામ છે વસ્તુત કવિઓ રાજદરબાર શોભાવતા ગીતો, કવિતા કરી એક સામાન્ય માણસને પણ ઇન્દ્ર, કુબેર કે વિષ્ણુની ઉપમા આપે, એવા પણ કવિયો હતા વળી જનસમાજની અજ્ઞાનતા અહી નડે છે લોક ખુશામદને ચાહે છે, તેમજ લોક ખુશામદ કરે પણ છે ખોટી સ્તુતિ, ખોટી મહત્વતા, ખોટી ઉપમામા સ્થાપવ્યા રહે અને અજ્ઞાન અને બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર વગરની અંધશ્રદ્ધા હોય ત્યા

આવા આવા આલંકારિક વર્ણનો કેવળ સત્ય મનાય છે.* જગતમાં ભોળાનો તોટો નથી. જ્યાં પરવશતા હોય છે, જ્યાં સ્વમાન નથી, જ્યાં આરામીપનની લાલસા હોય, જ્યાં આપબળપર આધારપણું હોતું નથી, જ્યાં માત્ર તૈયાર, શ્રમ વિના સુફલ જોઇએ છે, જ્યાં માત્ર આરામીપતથી અનિમાં અતિ સુખલાલસા પ્રાપ્ત કરવાની વાસના થાય, ત્યાં એક ચમત્કાર માટેની વાત સાંભળી હજારો મનુષ્યો દોડા દોડી કરવા મંડી જાય, હજારો મનુષ્યો પ્રમાદિ અંધશ્રદ્ધાથી, અતિ આતુરતાથી દોડે છે. આવી રીતે કંઇ કંઇ સ્વાર્થથી–કંઇ કંઇ વિચારથી હજારો મનુષ્યો આવા સામ્ય ધર્મી બને છે. કાળ બળે તેમાં ને તેમાં જન્મ પરંપરાએ લાખો બને છે, છતાં અજ્ઞાન તેટલુંજ રહે છે. ધર્મ શું તેનીયે ખબર નથી હોતી. પોતાના સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંત શું તેયે ખબર નથી હોતી. માત્ર વ્યવહારિક ન્યાતજાતની રૂઢીને ખાતર ધર્મની છાપ અને મ્હોર રાખે છે, સંક્ષેપમાં જણાવીશું કે શ્રી વલ્લભાચાર્યનો ઇતિહાસ સામાન્ય રીતે આટલોજ છે. કોઇ પણ સુજ્ઞજનને રાગ દ્વેષમાં ન તણાતાં તટસ્થ વૃત્તિ રાખીને આ ધર્મની ઉત્પત્તિ જોવા અમે નમ્રતાથી વિંનતી કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ૨ જું.

આગલા પ્રકરણમાં આપણે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના જીવનની રૂપરેખા આંકી. અહીં આપણે હવે જરા આ ધર્મોત્પત્તિકારોના જીવનની એક બાબત તરફ લક્ષ્ય કરીશું. તે એ કે લક્ષ્મણ ભટ્ટે ન્હાનપણમાં પિતૃગૃહથી ન્હાસી જઇ સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ લીધો હતો. તત્પશ્ચાત પોતાના કૌટુમ્બીઓ અને દીક્ષા આપનાર સંન્યાસીના આગ્રહ અને આજ્ઞાને લીધે પાછા ગૃહાશ્રમી થઇ ત્રણ પુત્રોના પિતા થયા એટલે વાસના ક્ષય વિનાનો આ વિરાગ હતો. ગ્રહસ્થાશ્રમ તરફ તેને પ્રીતિ અનુકૂળ સંજોગમાં હોવીજ જોઇએ. આ પ્રમાણે વાસ્તવિક રીતે તો તે ગૃહસ્થાશ્રમીજ હતા. શ્રી વલ્લભમાં કંઇ બીજોજ રૂપ રંગ છે. એઓ તો પરણવા

---

* આ પ્રમાણે સહજાનંદ, ને છેક અર્વાક્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન સુધી આ કારની માન્યતા આજની જનતામાં ચાલે છે.

અનિકેત્સાહિ શરૂથીજ જોવામાં આવે છે, અને જ્યારે શ્રમ વિના કન્યા મળે છે, તો તેઓ તલપાપડ બની ગયા હતા, અને તેમાટે શિષ્યો સાથે અનેક યોજના યોજી. અનેક ચાતુર્ય ભર્યા ઉત્તરો ને સમાધાનો શંકાશીલ શિષ્યો માટે ગોઠ્યા. અનેક કષ્ટો સહ્યાં. ગાદી સ્થાપન કરી અને પંથ પ્રચલિત કરવા અનેક પ્રયત્નો કર્યાં. આ બધું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીનેજ. અને સંન્યાસ માટે પત્નીની ઇચ્છા પૂછે છે તે તો બાહુ કાજે. પોતે જે વિચારો સંન્યાસ માટેના કર્યાં અને ત્રણ યોને કહ્યા હતા, (આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોઇ ગયા છે.) તેથી તદ્દન આ સન્યાસ સબન્ધી વિચાર ઉલટો હતો. આ પ્રમાણે મૂળના વિચારોનું પ્રાયશ્ચિત કેમ કર્યું તે સ્હમજાતું નથી, પણ તે પછી અલ્પ સમયમાંજલશયન કર્યું એમનું કૈલાસગમન થયું. માનવાને કારણ છે કે, આ સંન્યાસ નામ સંન્યાસજ હતો. આ ઉપરથી એક વાત ફલિત થાય છે કે આ પુષ્ટી માર્ગીય સિદ્ધાંતમા પ્રાચીન આર્યોના વર્ણાશ્રમના વાનપ્રસ્થને સંન્યાસ એ બે આશ્રમનું વિસ્મરણ કરવામાં આવ્યું છે. વાનપ્રસ્થની સંસાર તરફની અનાસક્તિ અથવા તો ઉદાસીનતા, કે શુદ્ધ સંન્યાસના તપ જીવનની મહત્તા કે સકલ સંસાર માટે જીવવાનુ સ્વાર્પણ જ્ઞાનમય તપપરિધાનથી સબળ બનેલા જીવનની કલ્યાણું ભાવનાને આ સિદ્ધાંતમાં અવકાશજ નથી દેખાતો. બાકી આ અતિ ઉચ્ચ ભાવના આર્યજીવનમાં તો છે. એક પુસ્તકમાં "મર્યાદા માર્ગને પુષ્ટીમાર્ગનો ભેદ નિરૂપણ કરતાં લેખક જણાવે છેઃ મર્યાદા માર્ગમાં દેહરક્ષાર્થ ભિક્ષાટન છે. અત્ર વિપ્રયોગાનલ વડે દેહપાતાર્થ સર્વ સમુદ્યમ છે, એટલે દેહરક્ષાર્થ ભિક્ષાટન પણ ન રહ્યું વિશેષ અત્ર તો જ્ઞાન પણ સ્વાસ્થ્યજનક હોવાથી બાધક છે" અર્થાત ગૃહસ્થાશ્રમનેજ પ્રધાનપદ છે. ગૃહસ્થાશ્રમના સુંદર રસજીવનની શુદ્ધ રસકળાનો ને ધર્મકળાનો આશ્રમમાં ઉપભોગ કરી તેનું શુદ્ધ સત્વ ચુશી પચાવી ઉપમર્દન ચુર્ણશઃ કરી તે વડે જીવન સંસિદ્ધ કરતે કરતે,—ફરીને–વાનપ્રસ્થ ને સન્યાસના ઉંચા ગિરીસ્થલોપરથી સંસાર અને આત્મા જોવાની દૃષ્ટિ આથી ખંડિત થાય છે. ગૃહસ્થાશ્રમની બ્હાર આ પ્રભુનું સ્થાનજ નથી. ગ્રહકુંજની લીલાની બ્હાર સકલ સંસારના વિરાટ ભાવની મહાલીલાનું દર્શનજ

નથી. અને જ્ઞાન પણ પુષ્ટીમાર્ગીય "વિકલત્વ" માં બાધક એટલે જ્ઞાનહીનના હસ્તમાં આ રસલીલાનો સિદ્ધાંત અતિ હાની કારક થઇ પડે છે રસને સ્થળે રસાભાસ તરફજ દોરે છે, સૂક્ષ્મ કરતાં સ્થુળ તરફજ દોરે છે. પાછલા આચાર્યો પણ સામાન્ય મનુષ્યો જેવાજ હતા, અને કૌટુમ્બિક જીવનને અંગે જે કલેશો જોવામાં આવે તે પુષ્કળ હતા. વલ્લભાચાર્યના જળશયન પછી તેમનાં બેઉ છોકરાઓને શિષ્યો પાછા ગિરીરાજપર પોતાને સ્થાનકે ગયા. પંથ વધારવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમ પરણવા પૈસો એકઠો કરવા લાગ્યા, અને પરણ્યા, પણ જેમ સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે તેમ બેઉ સ્ત્રીઓ વચ્ચે અણબનાવ થવા માંડ્યો, અને બન્નેને છોકરાં થયા. ધીમે ધીમે કેટો વધતા ગાદિના સ્વામિત્વ માટે લડવા લાગ્યા.

ગોપીનાથ મોટો હતો તેથી કબજો તેમના હાથમાં હતો. વિઠ્ઠલ નાથજી ગુસાંઇજીના નામે ઓળખાય છે તેણે પાદશાહ આગળ આથી ફરિયાદ કરી દિલ્હી ખાતે ચાર વરસ સુધી લડતાયે નિકાલ આવ્યો નહીં. પછી અણુચીન્યો ગોપીનાથજી રામશરણ થઇ ગયો. આનું કારણ ગમે તે હો પણ એ લોકની લખવાની ઢબથી શંકા પડે છે કે મગમાં કાંકરૂં હતુ

આ સબંધમાં એ લોકના પુસ્તકમાં આ પ્રમાણે છેઃ—

"ગોપીનાથજી શ્રી જગનાથજી યાત્રા કરવા ગયા ત્યાં શ્રી બળભદ્રજીની લાકડાની મૂર્તિ હતી તેમાં ગોપીનાથજી લીન થઇ ગયા."

એના મરણથી શ્રી ગુસાંઇજીને લડવાની પીડા ટળી અને ગુસાંઇજી તેની ઉત્તર ક્રિયા બધી કરીને અન્યોરમાં આવ્યા. શ્રીજીના મંદિરનો કબજો ગોપીનાથના હસ્તકમા હોવાથી ગોપીનાથની પત્ની તથા પુરષોત્તમરાય કરીને એક પુત્ર હતો તથા સત્યભામા અને લક્ષ્મી નામની બે પુત્રીઓ હતી તેઓ ત્યાં રહી વહીવટ કરતાં હતાં. ગુંસાઇજી ગિરીરાજપર આવતાં શ્રીનાથજીના મંદિરમાં જવા લાગ્યા, પણ ગોપીનાથજીના અણુચીત્યા મૃત્યુને લીધે એનાપર ક્રોધ હતો તેમજ વહીવટ ગોપીનાથજીના પરિવારના હાથમાં હોવાથી તેઓનાથી મંદિરમાં જઇ શકાયુ નહીં. .

હવે એ અનેક પ્રકારે પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા. નિરાશા ભરી ઉદાસીમાં તે શેરગઢ, ગોકુલ યમુનાતટના કેટલાક સ્થાનોમાં ભ્રમણ કરવા લાગ્યા. એક દિવસ એવામાં એમને દામોદરદાસ મળ્યા. ત્યાં તેમણે મોક્ષગતિ કેમ થાય તે સંબંધી સિદ્ધાંત બોધ આપ્યો: આનું પુસ્તક તે દ્વાદશકુંજ એ નામે ઓળખાય છે. આથી એમને પુરુષાર્થ કરવા મન થયું. ખૂબ યુક્તિઓ કરવા માંડી. અધિકારી, મુખિયા, ભીતરીયા વગેરેને મળીને ખૂબ તજવીજ કરી. ૭ મહિને અથાગ પ્રયત્ને મંદિરમાં પ્રવેશ કરવામાં ફાવ્યા. ધીરે ધીરે ચતુરાઇથી બધાને હાથ કરી લીધા ને કબજો હાથ કરતા ગયા. થોડા વખતમાં એવું કરી મુકયું કે ગોપીનાથના કુટુંબીઓને માત્ર અન્ન વસ્ત્ર મળે.

ગોપીનાથની સ્ત્રીને એકનો એક પુત્ર હોવાથી આવાં કાર્યસ્થાનોમાં રહેવું ઉચિત લાગ્યું નહીં તેથી પોતાના પુત્ર બિચારા પુરૂષોતમજી સાથે વિચાર કરી ત્યાંથી ખસી જવું તેણે યોગ્ય ધાર્યું. આથી બિચારા પુરૂષોતમજી વિદ્યા ભણવાને નિમિત્તે કાશી ગયા. ત્યાં જઇ વિદ્યાભ્યાસ કર્યાથી એ સંસ્કારી થયા. એમણે એની બાલ્યાવસ્થામાંજ ઘણો અનુભવ મેળવ્યો હતો. સંસારની અસારતા પ્રથમથીજ જોઇ હતી. આથી તે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથીજ સંન્યાસી થયા. યોગેન્દ્ર નામના સંન્યાસી પાસે દીક્ષા લીધી અને જગજીવન નામ રાખ્યું,

પણ અહીં જરા એમના સંબંધી ઘણુંએક કથન અધુરૂ રાખી વિઠ્ઠલનાથજી સંબંધી કેટલીક વિગત વિચારીશું.

હવે ગુસાંઇજી તદ્દન સ્વતંત્ર જેવા હતા. કોઇ કાંટા રૂપે હવે એમના માર્ગમાં ન્હોતું. પુરૂષોતમજી કાશી ગયા અને તેમના ગયા પછી તેમની મા પણ વધુ જીવી નહીં, અને ગોપીનાથજીની બે છોકરી તે ગુસાંઇજીના સ્વાધિનમાં રહેતી થઇ. ગુસાંઇજીને પોતાના વિસ્તારમાં ગિરધરજી, ગોવિંદરાયજી, બાલકૃષ્ણજી, ગોકુળનાથજી, રઘુનાથજી, અને યદુનાથજી, એ પ્રમાણે ૭ છોકરા અને શોભાવતીજી, યમુનાજી, કલાવતીજી, અને દેવકાંજી એ પ્રમાણે ચાર છોકરી થયાં હતાં. ઉપરાંત સત્યભામાજી તથા લક્ષ્મીજી નામની બે ગોપીનાથજી પુત્રીઓ

તેમના અધિકારમાં હતી. આ બધાને સંઆરમાં કેટલાકે પાડવા તેણે બ્રાહ્મણોને સકુટુંબ આશ્રય આપવા પર્યંતનો લોભ આપી સ્વમતમાં આણ્યા. આળસુ બનેલા બ્રાહ્મણોએ તેની આ શીખ સ્વીકારી. અન્યો અન્ય માં કન્યા આપ લે કરવાનો વ્યવહાર કર્યો. અને સાથે ભળ્યા.

આ ભળ્યા તે ભટડા કહેવાયા, ભળ્યા છતાં અધિકારી કે આચાર્ય ન બની જાય એ માટે નોખા રાખવાને આ નામ તેઓને આપી પોતાને માટે "મહારાજ" એ નામ રાખ્યું.

"आपको नाम हम भट्ट रखते हैं क्योंकी आपने हंटामको मार बालके लिये किसीको डर नही रखकर हमसे मीलेमा बडी बहादुरी (भद्दा) को काम कीया."

એટલુંજ નહીં પણ મેઘાંશી, બ્રહ્મભાવન અને નિજ વાર્તામાં લખ્યું છે કે "वैष्णव जो भटके हाथको खाय तो विठल जाय तातें याको हातको कुछ खानो नहीं, भरोसे वैष्णव घोले तो याको दोष लगे याको बोलनो नहि" આ ચતુરાઇ ભરેલું લખવાનો હેતુ એજ કે માત્ર વ્યવહાર સાધવા જેટલોજ સ્વાર્થ જેટલોજ આ સંબંધ રાખવા તેમનો ઇરાદો હતો. ભટડા કેવા સ્વમાન વિનાના એતો આ બાબ ખાતર જે પરવશતા સ્વીકારી તે પરથી સમજાઇ આવે છે.

જ્યારે પોતાની પુત્રીઓને આ ભટડાઓ સાથે પરણાવે છે અને વૈષ્ણવોને બીજી મોથી એઓને અવ્યવહાર્ય ગણવા ઉપદેશે છે; ત્યારે તો વૈષ્ણવો માટે આ બાબત ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. આવા ભટડા પ્રમાણમાં થોડા હતા. બધા આવી રીતે ન ભળ્યા. આમ થયાથી એક બીજી પીડા વધી. સામસામાં પરણવાં તેઓના વંશ વૃદ્ધિ થવા માંડી તે એક બીજાના મામા ભાણેજ થવા લાગ્યા. ત્યાર પછી આ નવો ચાલ વધ્યો. ભાણેજ મામાની દીકરી પરણે તે ચાલ હજી સુધી ચાલ્યો આવે છે.

આટલેથી એ અટક્યા એ ગનીમત છે. બાકી યદુનાથજી મહારાજે સ્વધર્મ બોધક નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે "પુત્રી છે તે આપણું નીપજાવેલું ફળ છે. તે ફળનો આપણે ભોગ કરવામાં કાંઇ દોષ દેખાતો નથી, પણ શાસ્ત્રમાં ના કહી છે તેથી

આપણે કરી શકતા નથી” અફસોસ! શતવાર અફસોસ! ધર્મને વિષય ગંધથી કલુષિત કરી નાંખનાર આચાર્યના આવા વચનનું પ્રાયશ્ચિત શું હોઇ શકે ?

ગુસાંઇજીના ૭ છોકરા ઉપરાંત એમની ૫૬ વર્ષની ઉમ્મરે ઘનશ્યામજી કરી એક પુત્ર થયો. હવે આપણે પુરૂષોતમજી જેઓ હવે જગજીવન સ્વામિ નામ ધારણ કરી સંન્યાસી થયા હતા તેમના સંબન્ધી જરા વિચાર કરીએ. તેમને પોતાના કુટુંબીઓ જે પાખંડ પ્રવર્તાવતા હતા તે માટે બહુ દુઃખ થતું હતું. તેમને પાખંડીઓનો ઉદ્યોગ નિષ્ફળ કરવા માટે તીવ્ર જીજ્ઞાસા ઉશ્કેરાઇ. આથી પોતાના ગુરૂ યોગેન્દ્ર પાસે ગયા. તેમને સર્વ હકીકત કહી. ગુરૂએ સંસાર તરફ ઉદાસીનતા રાખવા જણાવ્યું. જગજીવને પોતાનું કુટુંબ આ પાખંડ પ્રવર્તક છે એમ જણાવી લાગણી અતિશય બતાવી ને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરી. યોગેન્દ્રે આવું ધારી સહાય કરવા યોગ્ય ધાર્યું. પચાસેક શિષ્યો સહાયક તરીકે આપ્યા. તેઓને લઇ જગજીવન સ્વામી ગયા. એઓ શંકરાચાર્યનો સિધ્ધાત કાશીમાં ભણ્યા હતા છતાં લોકલાગણી ને શાંત રાખવા તેનો આદરસત્કાર શ્રી ગુસાંઇજીએ કર્યો, પણ જગજીવન ફજેતી કરવા આવ્યો હતો. મૂર્તિને જ્યાં રાજભોગ ધરે તેની પાછળ પોતે બેસવા માંડયું, અને ભોગમાંથી આરોગી જવા માડયું. બીતરી આએ જાણ્યું પણ શરમ ખાતર પ્રથમતો ન બોલ્યો. પછી બહુ થવા માંડયું ત્યારે તેણે ગુસાંઇને આ સત્ય હકીકત કહી. ગુસાંઇજીએ આ ફજેતી વધતી અટકાવવા જગજીવન સ્વામીને નહીં કહેતાં યુક્તિ યોજી. શિષ્યોમાં ફેલાવ્યું કે શ્રી ઠાકોરજી આરોગી જાય છે. આથી જગજીવનનો હેતુ સિદ્ધ ન થયો, ને મૂર્તિનો મહિમા ઉલટો વધ્યો. આથી તેણે નવો વિચાર કર્યો. થોડીક સારી અને કીંમતી શણગારેલી મૂર્તિઓ ચોરી મથુરા તરફ તે (જગજીવન સ્વામિ) ઉપડી ગયા. આ વાત પણ ફજેતી અટકાવવાના હેતુથી દાબી રાખી. કે જાણે કશું બન્યુંજ નથી, પણ જગજીવને તો ઠેકઠેકાણે ગામોમાં દોરડાં બાંધીને મૂર્તિને ઘસડવા માંડી. હવે બધું ઉઘાડું પડયું. ફજેતી થવા માંડી. આથી ગુસાંઇજી ક્રોધાયમાન થયા. મથુરા તરફ ગયા. હાકમ આગળ ચોરીની ફરિયાદ કરી. જગજીવને કૌટુમ્બિક સંબન્ધ

બતાવ્યો. ભાગ વગર બેઉંચાયેલો જણાવ્યો. મૂર્તિ પોતાના ભાગની જણાવી. ને કહ્યું કે જો ભાગ આપે તો મૂર્તિ આપવા ખુશી છે. અને હાકમને એકાંતમાં સવિસ્તર હકીકત જણાવી. આખરે બન્નેએ મસલત કરી અમુક રકમ ઠેરવી. હાકમે આ વાત સ્વીકારી ને મૂર્તિ રજૂ કરવા જણાવ્યું. પેલા રકમ લાવ્યા. તેમજ જગજીવન મૂર્તિ લાવ્યા. પણ જગજીવન ઝવેરાત વગરની મૂર્તિ લાવ્યો. આથી ગુસાંઇજીએ ઝવેરાતવાળી માગી, ને કલ્પાંત કરવા લાગ્યા. આપરથી જગજીવને હાકમને ગુસાંઇજીનું આ પોકળ કહી બતાવ્યું, કે માત્ર ઝવેરાત ને પૈસા માટે આ પાખંડ છે, પરમેશ્વરની મૂર્તિ તો બધે સરખી હોય. આવી રીતે આ પતી ગયા પછી ત્યાં વધુ દુર્દશા અટકાવવા ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું. હવે બીજીવેર જગજીવને હાકેમને આવા પાખંડો ફેલાવવા ન દેવા માટે બોધ આપ્યો. અને થોડે દિવસે ગુસાંઇજીને માટે ખબર કાઢવા અન્યાર તથા ગિરીરાજ તરફ માણસ મોકલ્યાં. તજવીજ કરતાં માલમ પડ્યું કે એઓ ગુજરાત તરફ સીધાવ્યા હતા. માત્ર કુટુંબ વર્ગ છે. આ પછી જગજીવન અને તેનું સહાયક મંડળ પાછું કાશી ગયું.

• ઉપરની સર્વ હકીકત પુરૂષોત્તમ.અથવા જગજીવન સ્વામિ એક પુસ્તકના આકારમાં લખી ગયા હતા તેપરથી સ્વામી સચ્ચિદાનન્દ બ્રહ્મતીર્થ નામના સંન્યાસીએ પુરાતન કથા નામનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષાની કવિતામાં આસરે ૧૫૦૦ પંક્તિઓનું બનાવેલું તેને આધારે ટુંકમાં વર્ણન કર્યું છે.

આવી રીતની ફજેતી હતી પણ તેથી એ સંપ્રદાયને કે તેની વૃદ્ધિને કોઇપણ જાતની ખાસ હરકત આવી નહિ. જગજીવન સ્વામિ માત્ર ફજેત કરી ચાલ્યો ગયો અને ત્યારપછી કોઇ એવું આગ્રહી નીકળ્યું નહીં કે જે એ સંપ્રદાયની પાછળ મંડ્યું રહે. અને આપણા લોકનો ગાડરિયો પ્રવાહ વિચીત્ર છે. આજે પણ મહારાજોના દોષો, અનીતિ, નિર્બળતા વિગેરે જોઇએ તેટલું ઉઘાડું પડેલું છે. જાહેર કોર્ટમાં પણ અનીતિવાન ઠર્યાં છે છતાં બધુંય ચાલ્યું જાય છે.

ગુસાંઇજીએ ગુજરાતમાં જઇ તપાસ કરી. ત્યાં કેટલેક ઠેકાણે મુસલમાની ને કેટલેક ઠેકાણે રજપૂત રાજ્ય હતું. અને રાધાવલ્લભી સંપ્રદાય ત્યાં એમને પ્રસરેલો બહુ જણાયો. આ સંપ્રદાય સંબન્ધી શોધ કરી કેટલીક સામગ્રી એમણે એકઠી કરી. પાછા મથુરા ગયા અને ચાલાકીથી પગપેસારો કર્યો. અને રહેવા માટે એક ઘર બાંધ્યું.

પછી થોડો વખત રહી રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયના ગોટીયા ગોસાઇ હાલ ગુજરાત તરફ કેમ આવતા નથી એનો વિચાર કર્યો. આ સંપ્રદાય તે સમયે બહુ મોટો હતો. આર્યાવર્તમાં ઘણે સ્થળે ફેલાયલો હતો. ચૈતન્ય સ્વામિ આસરે ૬૦૦ વર્ષ પર થઇ ગયા, તેઓ એના મૂળ સંસ્થાપક હતા. ગુસાંઇજીના સમયમાં આ ચૈતન્યના વંશજો આસરે પાંચસેક મનુષ્યો હશે. તેઓ માંહોમાંહે ગાદીને માટે કલેશ માં પડ્યા. અને બંગાળા બધી રીતે વિશેષ અનુકૂળ પડવાથી આ કલેશને લીધે ગુજરાત તરફ દુર્લક્ષ થયું. ગુસાંઇજીએ આ સ્થિતિનું સૂક્ષ્મતાથી નિરીક્ષણ કરી લાભ લેવો યોગ્ય ધાર્યો. પ્રથમ તો એમણે તે સંપ્રદાયવાળાની સર્વ રીતભાત શીખીને તે સ્વીકારી. અને નામ ગોટીયાને ઠેકાણે ગોકુલીઆ ગુસાંઇ રાખ્યું. એમની સાથે કેટલાક શિષ્યો હતા, તેઓદ્વારા ફેલાવ્યું કે ગુજરાતમાં જેહેનો અસલ સંપ્રદાય છે તેઉના કાકા થાય છે. વળી મંગળા, શૃંગાર, ગ્વાલ, રાજભોગ, ઉત્થાપન, ભોગ, આરતી, શયન એવા આઠ પ્રકારના દર્શનની વિધિ રાખી. તેવીજ રીતે ગવૈયા રાખ્યા. કથા, વાર્તા ઇત્યાદિ ઘણી બાબતોની જાણે નકલજ કરી. અલબત આજે ગુજરાતમાં રાધા વલ્લભી સંપ્રદાય નહીં જેવો છે. અમદાવાદ, વડોદરામાંજ માત્ર મંદિરો છે. છતાં તે વખતે એનું વિશેષ જોર હતું ચૈતન્યના રાધા વલ્લભી સંપ્રદાયનું અનુકરણ કરીને વલ્લભી સંપ્રદાયનું સ્થાપન થયલું છે. રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયના પુસ્તકો છે તેહેમાં પદ તથા જે અમુક ગ્રંથો લખેલા છે તેજ ગ્રંથો વલ્લભી સંપ્રદાયમાં બીજાના નામો તેમાં બદલીને ચલાવે છે. સુરદાસ પણ રાધાવલ્લભી હતો. અને તેણે કેવળ રાધા વલ્લભીપર સવા લાખ પદ જોડેલાં છે.

ગુજરાતમાં વરસ બે એક રહી પાછા મથુરા તરફ ગયા. અને ગોકુળના ન્હાના ગામડામાં નિવાસ કર્યો.

પછી પાછા ૧૬૨૩ માં ગુજરાત તરફ ગયા. પણ તેમના ગયા પછી મથુરામાં ઉપદ્રવ થયો. પાદશાહને કાને દિલ્લીમાં કોઇએ ભેરવ્યું કે ગિરીરાજપર કંઇ પાખંડ નીકળ્યું છે. અને પાદશાહનો તો એ વિચાર જ અહીં હતો કે મૂર્તિ ભાંગી દેશમાં મુસલમાન ધર્મ વધારશો. માટે આ મૂર્તિ ઉખેડવાનો એમણે હુકમ કર્યો. આ વાતની ખબર ગુસાંઇજીને મળી તેવી જ એઓ મૂર્તિને પોતાને ઘેર મથુરા રાતના ને રાતના લઇ ગયા. એ ફાગણ વદ ૭ ની રાત્રિ હતી. પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પ્રમાણે એવું વર્ણન છે.

श्रीजीको गुसांईजीके घर पधारवेकी इच्छा भइ सो या दिनां पधारे और गुसांईजीके पुरंघरी हाथी सेंगे पीछे मास दोय भए दिन बातीस तांइ श्रीजीकी इच्छा रहीं गिरिराजपे भइ तो तांइ बिराजे पाछे श्री गिरिराज पर्वतके ऊपर निज मंदिरमें पधारे ता दिवस श्री गुंसाईजी के सब बालक और बहु बेटीओंने अपनो सर्वस्व श्री नाथजीको समर्पण कर दीयो.

મૂર્તિને ઉઠાવી લઇ ગયા એ પ્રસિદ્ધ બનેલી વાત લખ્યા વિના ચાલે નહીં એટલે શ્રીજી ભાવાની ઇચ્છા થઇ એમ ઠોકી બેસાડ્યું. ઇચ્છા થાય તે બ્યાશીજ દિવસની કેમ? તેમજ ઘણા પ્રમાણોને આધારે આ પ્રમાણે લઇ ગયાનું જણાય છે.

પાછળથી એ લોકોએ પાદશાહના કારભારીને સમજાવી સમાધાન કર્યું. ગુસાંઇજીને પણ ગુજરાતમાં આ વાતની ખબર પડતાં તેઓ ગોકુળ ગયા ત્યાં જોયું તો સમાધાન થયું હતું.

ગોકુળ મથુરા તરફના ઘણા અનુયાયિઓ એકંદરે દરિદ્ર હતા. તેમને ગુજરાત બહુ અનુકૂળ પડે એમ લાગ્યું. આથી વર્ષ બે વર્ષને અંતરે ગુજરાતના ફેરા રાખ્યા, જેથી શરૂઆતમાં રાધાવલ્લભીવાળાની ખર્ચો ન થાય અને ધીમે ધીમે આર્થિક લાભ થાય ને મુળ ઊંડા નખાય.

થોડે સમયે ગુસાંઇજી ગોકુળમાં જઇ રહ્યા. ત્યાં એમને પરિવાર સારો વધ્યો હતો. સાત છોકરા, સાતે વેવાર, ને ૭ છોકરી. આથી

એમણે (૧) મોટા પુત્ર ગિરધરજીને મથુરેશજી નામના ઠાકોરજી આપી જુદા કર્યા. મૂર્તિ આ પ્રકારે રળી ખાવાનું ધન હતું. પાછળથી એઓને ગોકુળ ન પસંદ પડવાથી કુંદીકોટા જઇ ત્યાં નવું મંદિર બાંધી રહ્યા હોય એમ લાગે છે.

૨ બીજા છોકરા ગોવીંદરાયને શ્રી વીઠ્ઠલેશરાયની મૂર્તિ આપી તે શ્રીજીદ્વારમાં હાલમાં છે. મુસલમાનના ભયથી ગિરીરાજ પરથી શ્રીજીને ગોવિંદજી લઇ ગયા હતા તેમ એને પણ ત્યાં લઇ જવા પડયા હશે. ત્રીજા બાલકૃષ્ણજીને દ્વારકાનાથજીની મૂર્તિ આપી તે હાલ કાંકરોલીમાં છે.

૪ ચોથા ગોકુળનાથજીને ગોકુળેશજી નામની મૂર્તિ આપી.

૫ પાચમા રઘુનાથજીને ગોકુળ ચંદ્રમાજી નામની મૂર્તિ આપી તેના વંશજો પછી કામવન રહ્યા.

છઠ્ઠા યદુનાથજીને બાલકૃષ્ણજીની મૂર્તિ આપી તેઓ સુરતમાં આવી રહ્યા.

સાતમાં ધનસ્યામજીને મદનમોહનજીની મૂર્તિ આપી તે કામવનમાં રહ્યા દેખાય છે.

આ પ્રમાણે આ ગાદીઓ હજી પણ ચાલે ગુસાંઇજીએ પોતાના સિદ્ધાન્તને અનુકૂળ કેટલાક સંસ્કૃત ગ્રંથો પણ રચ્યા છે. તેમાં એક વિદ્‌ન્મંડન નામનો ગ્રંથ મોટો છે. બાકી વલ્લભાષ્ટક, સ્વામિન્યષ્ટક, સ્વામિનિ સ્તોત્ર, કૃષ્ણ પ્રેમામૃત, સર્વોત્તમ, પ્રબોધ વિગેરે બીજા ન્હાના છે.

ગુસાંઇજી શરીરે ભરેલા પુષ્ટ, જરા ધ્રોંચેલા, મોજી માણસ હતા એમ જણાય છે. એમણે શ્રી શંકરાચાર્યની બહુ નિંદા કરી છે. વિદ્વન્મંડનમાં લખે છે "हृदयशून्यो भासि, भ्रांतोसि, छन्न प्र बौद्धासि निरंकुशत्वा ते तुंडस्य" અર્થાત તું કાળજાનો ઉજડ દેખાય છે. તું છાનો બૌદ્ધ છે. ત્હારે મોઢે લગામ નથી. વળી અષ્ટાક્ષરની ટીકામાં લખે કે શિવમાર્ગીનો સ્પર્શ ન કરવો ભુલે ચુકે સ્પર્શ થતાં સચૈલ સ્નાન કરવું. આથીયે અધિક અધિક નિંદા છે. ગુસાંઇજી સ્થુળ કામભોગના

રસિયા હતા એમ પાખંડધર્મખંડન નાટક પરથી જણાય છે. તેમજ પોતે ક્ષત્રિયાણીને પુત્રી ઉત્પન્ન કરી આપી એમ એમની વાતમાં મળી આવે છે તે પણ આવુંજ સૂચવે છે. છેવટ શ્રી ગુસાંઇજી બસો બાવન મનુષ્યોને પોતાના શિષ્યો કરી ૧૬૪૨ ના માહ વદ-૭ ને રોજ સીતેર વર્ષ ને ઓગણત્રીસ દિવસની ઉમરે ગોવર્ધન પર્વતપર સ્વર્ગવાસી થયા. એની નીજવાર્તા ઉપરથી તો વલ્લભાચાર્યની પેઠે એમનું મૃત્યુ પણ આત્મહત્યા કે આપઘાતથી થયલું જણાય છે. નિજવાર્તામાં આ પ્રમાણે કથન છે. "શ્રી ગોસાંઇજીને સ્વધામ જવાની ઇચ્છા થઇ ત્યારે ચરણમાં પાદુકા ને ઉપર ધોતી ને ઉપરણો ધરીને શ્રી ગિરિરાજની ગુફામાં પધાર્યા. પછી તેમની બહુ શોધ કરી પણ આપ તો ગો લોકમાં ગયા તે ક્યાંથી મળે?" આ ઉપરથી એકથી વધુ અનુમાનો થઇ શકે. વખતે મહિમા વધારવા મૃત્યુનો સમય નજીક આવે છે એમ જાણીને પણ આવું કર્યું હોય.

શ્રી વલ્લભ શું ઇશ્વર અવતાર હતા?

શ્રી વલ્લભાચાર્યને એના સંપ્રદાયના અનુયાયિઓએ ઇશ્વરનો અવતાર માની તેમના કેટલાકએક ચમત્કારોનું વર્ણન કરેલું છે. તેવીજ રીતે ગુસાંઇજીને પણ માને છે. આ ચમત્કારો કેવળ અસત્ય છે અને તેનો નિષધ આપણે આગળ કરી ગયા છે. હવે અવતાર સંબંધી વિચાર કરીએ. વેદમાં શ્રદ્ધા રાખનાર આસ્તિકે જાણવું જોઇએ કે અખિલ વિશ્વવ્યાપક પરમાત્મા, જે મહાનમાં મહાન છે તે તે કદી જન્મ ધરતોજ નથી વેદમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે अशुक्रमस्नाविरस्नाविरद्धं न पाप विद्धं.

૨ પુરાણમાં શ્રદ્ધા રાખનાર પ્રત્યેક માણસ જાણે છે કે તેમાંયે ચોવીસથી વધુ અવતાર નથી. તો આ પચીસમાં અવતાર ક્યાંથી સંભવે? વળી છવીસમો ક્યાંથી? ઇત્યાદિ પરંપરા. ભગવાન કૃષ્ણ શ્રી ગીતામાં ઉપદેશે છે કે

> यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत
> अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्.

હવે ખરો ધર્મ ઝાંખો થવાથી તેમજ અધર્મની વૃદ્ધિ થવાથી શ્રીજીહુલે કે વલ્લભે જન્મ લીધો પણ એ વાત પુરાણમાં નથી. તેમજ વળી પુરાણો રચાયા ત્યારે એઓ જન્મેલાજ નહોતા જોકે પાછળથી અગ્નિપુરાણમાં નવું પ્રકરણ ઉમેરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે પણ તેમાં ફાવ્યા નથી. વળી તેઓની વાર્તામાં પણ અસંબન્ધ લખાયલું છે કેટલીકમાં ગોલોકેશ્વરના અવતાર ગણ્યા છે. કેટલીકમાં ઇશ્વરના અવતાર ગણ્યા છે તો કેટલીકમાં સ્વામિનીજીના અવતાર તો વળી બીજે ચંદ્રાવલી સખીનો અવતાર કહ્યા છે.

વળી નિજવાર્તામાં વાતછે કે ગુસાંઇજી અઢાર વર્ષના થયા ત્યાંસુધી છોકરવાદ હતા. બહુ રમતીયાળ હતા. પછી એક દિવસ દામોદરદાસે કહ્યું "યહ કહા કરતા હો, એસે કરોગે તો માર્ગ કૈસો ચલેગે." વળીલખ્યું છે" દામોદર દાસનું માન શ્રી ગુસાંઇજી બહુત રખતે." વળી દ્વારકુંજ નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે એક દહાડો શ્રીજીના દર્શન બંધ હતા તેવખતે ગુસાંઇજી બેઠકમાં અત્યંત ઉદાસીમાં બેઠા હતા તે વખતે દામોદરદાસે પુષ્ટિમાર્ગનો સિદ્ધાંત કહ્યો. ને મૃત્યુ પછીની સ્થિતિ સંબન્ધી વિવેચન કર્યું ત્યારે ગુસાંઇજીને સંતોષ થયો. આ તો દામોદરદાસ જેવો સામાન્ય માણસ અવતારથી પણ વધી ગયો.

ગુસાંઇજીએ કેટલાએક સ્વામિન્યાદિ સ્તોત્ર કરેલા છે તેમાં તેના ચરણમાં પોતે માથું નાંખે છે ને એવી બહુ સ્તુતિ કરેલી છે. હવે ભગવદ અવતારથઇ પોતાની સ્ત્રીની પોતે સ્તુતિ કરી તેના ચરણમાં માથું ઘાલે એ બહુ હાસ્યજનક દુષ્ટ કલ્પના છે. પદ ખુલ્લા ઉઘાડા શૃંગારથી છલકાંતાં અને "चांपत चरन मोहनलाल" એમ સ્પષ્ટ છે. વાંચકેજ પોતે અહિં વિવેક કરવો વધુ યોગ્ય થઇ પડશે. વળી ગ્રંથી પણ વધુ તરેહતરેહની અસંભવિત વાતો આવે છે. સ્વામિનીજીએ ગુસાંઇનો અવતાર લીધો. ને લલિતાજીએ કૃષ્ણદાસ અધિકારીજીનો અવતાર લીધો. પણ આ બધી કેટલીક વાતો એવી છે કે સાક્ષાત પશુજને પણ કહીએ તો માને નહી ને કાન ફફડાવી ના કહે. છતાં એકંદરે તો તે જમાનામાં ઉપર આપણે જોઇ ગયા તેમશ્રી ગુસાંઇજી એ શ્રી વલ્લભાચાર્યના સંપ્રદાયને પોષણ આપી સારી રીતે વૃદ્ધિ કરી. અને ત્યાર પછી તેના વંશજોએ પણ

હોશીયારીથી આ વૃદ્ધિ કેવી રીતે ચાલુ રાખી તેની હકીકત તેમજ શ્રીજી વગેરેનું ગિરિરાજપરથી ઉત્થાપન થયું તેની કથા હવે પછીના પ્રકરણમાં વિચારીશું.

પ્રકરણ ૩ જું

ગુસાંઇજી ગિરીરાજની ગુફામાં સમાધિસ્થ થયા પછી તેમના સાત છોકરાઓ પોતપોતાની ગાદી સંભાળી બેસી રહ્યા. અને શ્રી નાથજીની સેવા કરવા લાગ્યા. આ સાતે છોકરાઓમાં ગોકળનાથજી કાંઇક વિશેષ ચતુર જણાય છે. તેમણે વ્રજ ભાષામાં કેટલાંએક પુસ્તકો પણ રચ્યાં છે. તેમાં મુખ્ય તો ચોરાસી, બસેં બાવન, રહસ્યભાવના, વચનામૃત તથા નિજવાર્તા છે. આમાં ઘણું તો વાર્તારૂપે છે. ને તેમાંયે ખાસ વિદ્વત્તા કે વિશેષતા કોઇપણ વાતની નથી. ધર્મનું બુધ્ધિપૂર્વક વિવેચન નથી કે નથી કંઇ તત્વજ્ઞાનનું રહસ્ય ઉલટું સામાન્યવાચક વર્ગની નીતિ શિથિલ થાય એવું ઘણું છે.

તો પણ એક વાત લાગે છે કે આ વખતે એઓમાં કંઇ ખિટ, ઝગડો બખેડો થયો હતો અને સહાહસપણું ધોરણ વિશેષ દેખાતું હતું. આ વખતે ગોકુળનાથજીએ ગુજરાત તરફ મુસાફરી કરેલી દેખાય છે. વડનગરમાં ત્યાંની કોઇ નાગર સ્ત્રી સાથે રાસ રમ્યા. એ વાતની તે સ્ત્રીના સ્વામિને ખબર પડતાં તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, આખરે સંન્યાસી થયો, અને ચિદ્રુપ સ્વામિ એવું નામ રાખ્યું. આ ચિદ્રુપસ્વામિએ એમના સંપ્રદાય વિરૂધ્ધ ઘણું લખ્યું છે, ગોકુળનાથજીને તરતજ વડનગરમાંથી એવી ચાલ મારે ભાગવું પડ્યું, તોપણ ચિદ્રુપસ્વામિ પણ એમની પુઠે પડયો અને તેણે આ સંપ્રદાય અને આચાર્યોનું પોકળપણું ઉઘાડું પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

આ વખતે દિલ્હીમાં જહાંગીર બાદશાહ રાજ કરતો હતો. ચિદ્રુપસ્વામિએ તેને આ સંપ્રદાય અને આચાર્યોના સંબન્ધ આવી હકીકતથી વાકેફ કર્યો. ચિદ્રુપસ્વામિની વાત સાંભળી બાદશાહને બહુ ક્રોધ ચડ્યો. તેણે કંઠી તિલક આદી જે આ સંપ્રદાયનાં

ચિન્હ તે કાઢી નંખાવી ધર્મનો ત્યાગ કરાવવા હુકમ આપ્યો. બાદશાહનો હુકમ થતાં કેટલાકે પોતાની મેળે કાઢી નાંખ્યા, કેટલાકે જબરદસ્તીથી કાઢી નાંખ્યાં કેટલાકે બ્હારથી કાઢી નાંખી અંદરથી રહેવાં દીધાં. ઉપરાંત બાદશાહે ગોકુળ તેમજ ગિરિરાજ ઉપર થોડું લશ્કર પણ મોકલ્યું. ગોકુળનાથજીને આ વાતની ખબર પડતાં તેણે પોતાનો સરંજામ તેમજ બાયડી છોકરાં વિગેરેને મથુરાં મોકલી આપ્યાં. અને શ્રીજીની મૂર્તિને જંગલમાં એક સાધુ રહેતા હતા તેની ગુફામાં બેસાડી આવ્યા. મૂર્તિને પોતાની પાસે રાખવી અગર તો મથુરા મોકલી દેવાનું ન રૂચ્યું. કારણ કે બાદશાહના માણસોના જાણવામાં આવતાં તેઓ નાશ કરે. શ્રીજીના પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ સબન્ધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે એ સાધુ ઘણો ભગવદી હતો તેની ઉપર કૃપા કરી શ્રીજી ત્યાં પધાર્યા, અને દર્શન દીધાં.

બે ત્રણ દિવસ પછી ત્યાં બાદશાહના માણસો આવ્યાં. એમને ખૂબ સતાવ્યા, કંઠી તિલક કાઢી નખાવ્યાં. મથુરા, ગિરિરાજ વગેરે સ્થળોએ મૂર્તિની તજવીજ કરી પણ તેનો પત્તો ન મળવાથી આખરે ગોકુળને બેદાન મેદાન કરી ચાલી ગયા.

આથી આ રીતે આ ગોકુળનાથજી વિગેરે બિચારા મથુરામાં જઇ વસ્યા. તેઓ જો કે પાયમાલ થયા હતા છતા ચતુર હતા. પાછું કેમ મંડાવું, કેમ ઠેકાણે પડવું તે સંબધમા નિત્ય પ્રયત્નશીલ હતા ચિદ્રૂપના મનને સઘળું પાખંડ પડી ભાગશે સ્હમજી શાંત થયો હતો. બીજી મેર બાદશાહના કેટલાક કારભારીઓને ગોકુળનાથજી વિગેરેયે વશ કર્યા હતા. એવામાં એક વખત બાદશાહ કંઇ કામસારૂં મથુરા તરફ આવ્યો. ત્યારે ગોકુળનાથજીએ આ પ્રસંગનો લાભ પોતાની ચતુરાઇથી લીધો અને બાદશાહના કેટલાંક માણસોને અનેક રીતે સમજાવી તેઓ દ્વારાબાદશાહની મુલાકાતે ગયો. બાદશાહને બહુ બહુ રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેણે ન માન્યું. આથી પરસ્પર કેટલીક છુટછાટ મેલવાનો નિશ્ચય જણાવી તોડ શોધ્યો; અને જણાવ્યું કે મૂર્તિ પૂજા વલ્લભ સંપ્રદાયમાથી કાઢી નાખે મણ કંઠી અને મસીદના

મેં ટોકા સરખાં તીલક કરવા દેવાની બાદશાહ પરવાનગી આપે તો સારૂં. બાદશાહે પોતાના માણસો કે જેમને ગોકુળનાથજી એ આગ ળથી સાધી રાખ્યા હતા તેમને પુછતાં તેઓએ પણ આ મધ્યમ માર્ગ ગોકુળનાથજીના કહ્યા મુજબનો યોગ્ય છે એમ જણાવ્યું. આ પ્રમાણે ગોકુળનાથજીએ કંઠી તિલકનો હુકમ મેળવ્યો.

આ સબંધમાં કંઠી તિલકના ધર્મની રક્ષા કરીને બાદશાહની સન્મુખ શાસ્ત્રાર્થ કરી સન્યાસીઓનો પરાજય કર્યો, બાદશાહને જમનાજીમાંથી હજારો મોતીની માળા કાઢી દેખાડી, વિગેરે ગોકુળ નાથજીના અનેક મહાત્મ્યનું પદ સાંપ્રદાયિક કવિએ જોડ્યું છે.

પદ–રાગ મારૂ

ધન્ય વલ્લભ સુવન, પ્રગટ વલ્લભ બલી, પ્રગટપનુ કર તિલક માલ રાખી ટેક–ખંડિ દંડી હરી વિમુખ દુરી કરી હર્યો કલિકામ તમ નિગમ સાખી. ૧. કપટ શ્રીપાત જંગીર રહ્યો, ધરત નિજ માલ ગોકુળ ગુસાંઇ. ૨. તહીં કહ્યો શાસ્ત્ર શ્રુતિ દોષ તોહિ ઉત હૈ દુર કર યેગ દેવું દુહાઇ. ૨. ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

અર્થાત વલ્લભ એવા વલ્લભના પુત્રને ધન્ય છે. હું તેના પર વારી જાઉં છું. જેણે પ્રગટ પ્રતિજ્ઞા કરી તિલક માળ રાખી. હરિથી વિમુખ એવા દંડીનું ખંડન કરી દુર કર્યાં કલિકાલ જનિન અંધકારનો નાશ કર્યો એનો સાક્ષી વેદ છે. (પછીના ચરણોમાં આને ઇતિહાસ કહે છે.) કપટી શ્રીપાતે જહાંગીરને વશ કરી લીધો અને તેને સ્હમજાવ્યું કે ગોકુળિયા ગોસાંઇ માળા પહેરે તેથી વેદ શાસ્ત્રમાં કહેલા દોષ તેને લાગે છે માટે તે તોડાવી નાંખ ઇત્યાદિ.

ગોકુળનાથજીએ આપણને બાદશાહ સાથેની સમજુતીની વાત આના ભાઇઓને કહી. એમને એ વાત ગમી નહીં. આથી તેણે જુદો પંથ ચલાવ્યો. તે પંથ હજી સુધી ચાલે છે. તેમાં મૂર્તિપુજા નથી. માત્ર ગોકુળનાથજીને ભગવાન કરી માને છે ને આખડીઓને પુજે છે. ને તીલક કરે છે.

બાદશાહ પોતે મૂર્તિપૂજા જ્યાં ત્યાં બંધ કરાવી એટલાથી સંતોષ માની પાછો ફર્યો. ને ગોકુળનાથજીએ પોતાનો આ મત-ગોકુળ-મથુરા-ગુજરાત વગેરે ઠેકાણે પ્રસરાવ્યો. ચિદ્રુપ સંન્યાસી પોતાને કેટલેક અંશે કૃતેહ મળી એમ સ્હમજી કાશી વિગેરે સ્થળોમાં રહ્યો. એટલે આણી તરફ ગોકુળ મથુરા તરફ આ લોકોએ શ્રીજીની જે મૂર્તિ છુપાવેલી તે પાછી ઠેકાણે બેસાડી. ગોકુળનો નાશ થયો હતો તે ગોકુળનાથજીએ બાદશાહ સાથે બંદોબસ્તકરેલો તે મુજબ પાછું વસાવ્યું.

ભાઇઓએ ગોકુળનાથજીની શરત સ્વીકારી નહીં તથી ગોકુળનો વહીવટ ગોકુળનાથજીએ લીધો. આ પ્રમાણે બધું થતા કેટલાંક વર્ષો બહુ શાંતિભર્યા ગયાં. એમ કરતાં આસરે ૪૦-૫૦ વર્ષે પાછું વિઘ્ન આવ્યું. ઔરંગઝેબ બાદશાહના ગજ્ય સમયે એ ભાઇઓ ભાઇમાં કંઇ ટંટો પાછો થયો. આથી આખરે મામલો બાદશાહ ને ત્યાં ઇન્સાફ માટે ગયો. ત્યા બધી વાતો શ્રીજીની મૂર્તિની, વૈભવની, મહિમાની, આવક જાવકની વિગેરે બ્હાર પડી. છેવટે એવો નિર્ણય થયો કે ગુસાંઇજીના મ્હોટા પુત્ર ગિરધરજી છે તેથી તેનો ટીલો એના વંશને મળવો જોઇએ, એ પ્રમાણે ગિરધરજીના વંશના તે ટીકાયત ગણાય અને બીજાઓ મંદિરમાં આવે જાય, ને સેવા કરવી હોય તો તેયે કરે. આવું થયું ખરું, પણ કાજી મુલ્લાં વિગેરેયે બાદશાહને મૂર્તિપૂજા વિરૂધ્ધની ઘણી વાતો કરી, તેમજ પુર્વના બાદશાહે એનું ખંડન કર્યું હતું તે કહ્યું એટલે બાદશાહે આ મહારાજોને જે ઠરાવ મૂર્તિપૂજા વિરૂધ્ધનો જહાંગીરના સમયમાં થયલો તે ફરી કહાવી મોકલ્યો—

આ હુકમથી આ લોક નરમ તો થયા. પણ બાદશાહના દૂતોને શું પ્રત્યુત્તર આપવો તે સુઝયો નહીં આખરે બાદશાહનો ખરીતો લાવનાર દૂતો પાછા ગયા ને બાદશાહ આગળ સઘળી હકીકત નિવેદન કરી. બાદશાહને ક્રોધ અતિશય થયો. ને મૂર્તિ ને ખંડિત કરી આ માણસોને શિક્ષા કરવાનો હુકમ કર્યો. બાદશાહના હુકમ મુજબ થોડું લશ્કર મોકલવામા આવ્યું. પ્રકરણ આહ સ્થિતિમાં હતું

એટલે મહારાજોને આ વાતની ખબર પડી. લશ્કર પાસે આવવા માંડ્યું તેટલામાં તો તેઓ એક બે રથ, બે ત્રણ ગાડાં ને દસ બાર માણસ લઇ જલદીથી શ્રીજીની મૂર્તિ લઇ ચાલ્યા ગયા. માણસોમાં સ્ત્રી વર્ગમાં ગંગાબાઇ તેમજ બીજી બે ત્રણ સ્ત્રી અને પુરૂષવર્ગમાં વિઠ્ઠલેશજીના ત્રીજા છોકરા ગોવિંદજી તથા બીજા બે ત્રણ મહારાજો હતા. સવંત.૧૭૨૬ આસો શુદ પુર્ણિમાં ને દિવસે પાછલી રાતના આ પ્રયાણ તેમણે કર્યું.

બાદશાહનું લશ્કર બીજે દહાડે ગિરિરાજ આગળ આવ્યું, ત્યાં તેમને ખબર પડી કે આ લોક તો નાસી ગયા છે ત્યારે શું કરવું તે સંબંધમાં આગ્રે પુછાવ્યું. ત્યાંથી મંદિર તોડી પાડવા ફરમાન આવ્યું, આથી ત્યાં મંદિર તોડી તે સ્થળે મસીદ અથવા પીર બનાવી ને થોડા માણસો મૂર્તિની શોધ માટે રાખી લશ્કર પાછું ગયું.

હવે ઉપરોક્ત વૈષ્ણવ લોકો અતિ ગુપ્તપણે નીકળી પડયા હતા અને તેમણે ગિરિરાજથી આગ્રાનો રસ્તો લીધો હતો. બીજે દહાડે પાછલી રાતના ૭ ઘડી હતી ત્યારે આગ્રામાં અંધારામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં કોઇ સલામત સ્થાને પાંચ સાત દહાડા રહ્યા. રહેવાનું કારણ એ હતું જે શ્રીનાથજીની ગોદના નવનીતપ્રિયાજીની મૂર્તિ બીજાઓને આપેલી અને તેમને જુદે રસ્તે લઇ આવવાને કહ્યું હતું, તેઓ પ્રથમ ગોવર્ધનની તળેટીમાંજ મંદિરના સંસ્કાર જોવા થોભ્યા હતા. આ લોક આગ્રે પહોંચ્યા પછી તેમને પણ આગ્રે તેડી લાવવા માણસ મોકલ્યું; ત્યાર પછી ચાર પાંચ દહાડે તેઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં ભેગાં મળી ગુપ્તપણે અન્નકુટનો ઉત્સવ કર્યો, પણ બીજે દિવસે કાંઇક ચર્ચા સંભળાતાં તેઓ તરતજ રાતોરાત ચાલી ગયા. આ અન્નકૂટની બાબતમાં પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે કે "પાછેં ગુપ્ત અન્નકૂટભયો, ભાતકે ઠિકાને ખીર કરી ધરી, ઓર સામગ્રી સમયાનુસાર યત્કિંચિત પકવાનની ભયે. ઓર ગુપ્ત - શ્રી ગોવર્ધન પૂજા શ્રી ગોવિંદજીને કીની ઓર વિધિ પૂર્વક અન્નકૂટ શ્રીજીકો ભયો. જો ગંગાબાઇને તો સબે કીરતર્ન ગાયે. ઓર મૃંદગાદિકકો કછુ ઉદ્દેશ ન ભયો."

પછી ત્યાંથી દંડૌધ્ધાર કરીને કોઇ સ્થળે તેઓ ગયા, પણ તેમના ગયા પછી બાદશાહને ખબર થઇ હતી કે ગિરિરાજવાળી મૂર્તિ અહીં આવી હતી. આથી બાદશાહે તેમની પાછળ માણસ મોકલ્યાં. આ વાતની વૈષ્ણવ લોકને ખબર પડતાં તેઓ અંબલા કરીને કોઇ નદી તેની પાર ઉતરી કોઇ ગુપ્ત જગામાં જઇ રહ્યા. બાદશાહના માણસો જ્યારે દંડૌધ્ધારમાં આવી પહોંચ્યા અને વૈષ્ણવલોકનો પત્તો ન લાગ્યો ત્યારે તહેમણે વિચાર્યું કે આમ મૂર્તિ પકડવામાં ન્હાસાન્હાસમાં હાથ ન આવશે તે કરતાં એઓ સ્થાપિ થાય ને પછી ત્યાં જવું, આ વિચારથી તેઓ પાછા ગયા

બાદશાહના માણસ પાછા ગયા પછી આ લોક દંડૌધ્ધાર આગળ કૃષ્ણપુર કરી ગામ છે ત્યાં આવ્યા. અહીં આગળ એક નવી પીડા ઉતપન્ન થઇ. વ્રજરાયજી નામનો મહારાજ જે આગળ એ લોક સાથે આગ્રામાં લડયો હતો તે થોડા માણસો રાખી એઓની પૂઠે ફરતો હતો. આ દંડૌધ્ધાર આગળના મુકામમાં તેને કાંઇક લાગ આવી ગયો એટલે જબરદસ્તીથી આ વ્રજરાયજીએ શ્રીનાથજીની મૂર્તિ ઝુંટવી લીધી અને પોતે ધણી થઇ બેઠો.

આ ઝુંટવી તો બેઠો પણ પચાવવી મુશ્કેલ હતી. કારણ આ લોકો ત્યાંથી ખશી જઇ દશ બાર ગાઉ દૂર રહ્યા હતા પણ તેઓ પણ એના જેવાજ લાગ શોધ્યા કરતા હતા. થોડો વખત રહી વ્રજરાયજીએ બધા માણસોને રજા આપી નવા રાખ્યા પણ જળગરિયાં ને પેલા લોકે સાધ્યા અને તેઓદ્વારા ખબર મેળવતા રહ્યા. એક દિવસ અણધાર્યાં આ વ્રજરાયજી એકલા પડતા પેલા બે જળગરિયા એ વૈષ્ણવ લોકને ખબર આપી. તેથી ગોવિંદજી અને બીજા બે ત્રણ માણસો, ત્યાં આવ્યા. વ્રજરાયજી રાજભોગ ધરવા જેવા મંદિરમાં ગયા કે ગોવિંદજી દોડી પહોંચ્યા. ને વ્રજરાયજીનું ખૂન કરવા સુધીની સખત.ધમકી આપી વ્રજરાયજી નિરૂપાય થઇ ગયો અને શ્રીજીની મુર્તિ પાછી સોંપવી પડી એટલુંજ નહીં પણ વ્રજરાયજીને ત્યાંથી કાઢી મુકયો. આ પછી ગોવિંદજીએ ત્યાં પોતાના કુટુંબને બોલાવ્યું તે બધા એકઠાં થયા પણ ત્યા વધુ રહેવું સલામતીભરેલું.

ન ધાર્યું. કારણ ઇશ્વરાયજીને કાઢી મુકયો, તે વેર લીધા વગર રહે એવો નથી એમ માનતા હતા. આથી માત્ર થોડાજ માણસો ને પોતે ચાર જણ તે શ્રી ગોવિંદજી, વલ્લભજી, બાળકૃષ્ણજી, અને દાઉજી તેમજ તેમના વહુજી વિગેરે હતાં તે સૌ અહિંથી ગયા.

આ પછી તેઓ ફરતાં ફરતાં બુંદી-કોટે આવી પહોંચ્યાં. પણ ત્યાં ડર મોટો એટલે વધુ ન રહી શકયા. આ પછી કોઇ કૃષ્ણવિલાસ કરી ગામડું હશે ત્યાં રહેવા ગયા. ત્યાં વેરાગીના વેષમાં ગુપ્તપણે રહ્યા, પણ ત્યાંયે મનમાં થયા કર્યું કે આમ તે કયાં સુધી રહેવું ? આથી તેઓ જોધપુર ગયા ને ત્યાંના રાજા જસવંતસિંહજીનો બળવાન આશ્રય મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાંયે નિષ્ફળ ગયા. આ પછી જાહેર જગામાં તો એમને રહેવાનાં ફાવે એમ હતું નહીં તેથી ચાંપાસેની નામના ગામડામાં રહ્યા. પણ હવે વિચાર થયો કે આમ તે કેમ જીંદગી કાઢવી ? આ પછી કેટલાક વિચારો કર્યા પછી એવા નિર્ણયપર આવ્યા કે જો સ્થળાંતર કરવું પડે તો ત્યાં બધાયે નજતાં માત્ર એકાદ બે જણે જવું, ને ત્યાં જો અનુકૂળ ને યોગ્ય થઇ પડે તો પછી બધાંને બોલાવવાં. આવા વિચાર પછી ધાર્યું કે ઉદયપુરના રાજા વિષ્ણુ માર્ગી તેમજ મિરાબાઇના પણ સંબન્ધી છે તો ત્યાં પગરવ થઇ શકશે. આ વિચારથી ગોવિંદજી તથા ગંગાબાઇ ગયા. કારભારીઓને વશ કરતા એમને આવડતું હતું, એટલે તેઓ દ્વારા રાણા રાયસંગના દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો. બીજી મેર ગંગાબાઇએ રણવાસમાં પ્રવેશ કર્યો, બની એટલી યુક્તિ, ખુશામદ, છળ, કળ, બધું કરી રાણાનું મન પીગળાવ્યું. રાણાજીના દરબારમાં કોઇ ડોશી હશે તેનું મન પણ પીગળાવ્યું. જોધપુરવાળા તો રાખવા કહે પણ શ્રીજીની ઇચ્છા ઉદયપુરમાંજ બિરાજવાની છે વિગેરે બોલ્યું. રાણાએ બાદશાહના ડરને લીધે કેટલીક આનાકાની કીધી પણ આખરે રજા આપી અને તજવીજથી રહેવા જણાવ્યું.

આ પછી કયાં રહેવું તે સંબન્ધમાં બધા મળી એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે ઉદેપુરથી બાર પંદરેક ગાઉપર સિહાડ કરી ડુંગરોની ટેકરીની વચ્ચે એક ગામડું આવેલું છે ત્યાં સાધારણ રીતે રહેવું.

આથી ગોવિંદજી તરત ચાંપાસેની દોડી ગયા, અને જેમ બને તેમ જલદીથી શ્રીજી ને સિહાડ લઈ ગયા. ત્યાં રાણાજીએ જે સ્થાન બતાવ્યું હતું ત્યાં આગળ એક સામાન્ય જગા બાંધી રહ્યા. ગોકુળથી સવંત ૧૭૨૬ ના આસો સુદ ૧૫ ના નીકળ્યા ને સંવત ૧૭૨૮ ના ફાગણ સુદ ૭ ના સિહાડ આવ્યા. અર્થાત આ રીતે બે વર્ષ, પાંચ મહીના, ને સાત દિવસ, ન્હાસભાગની પરિક્રમા કરતા હતા.

હવે આ રીતે ઉદયપુરના રાજ્યમાં સ્થિર જેવા થયા પછી રાજ્યાશ્રય મેળવવા તજવીજ કરવા માંડી. એઓ પાસે થોડું દ્રવ્ય હતું. થોડું ગોકુળથી લાવ્યા હતા, રાણાજીના પૂર્વજોમાં મિરાંબાઇ અને અજબ કુંવરી થયલાં, તેમના પ્રત્યે રાણાજીને માન હતું. તેઓ વિષ્ણુ માર્ગી હતા. એટલે ગોવિંદજીના પ્રયત્નથી રાજ્ય તરફથી એમનો ખરચ મળે એવો બંદોબસ્ત થયો.

આવી રીતે ચાર પાંચ વર્ષ નીકળી ગયાં. રાણાને અને આ વૈષ્ણવ મહારાજને એમ લાગ્યું કે બાદશાહ આ વાત હવે ભૂલ્યા લાગે છે. એટલે મંદિર બંધાવવા વિચાર કર્યો, તેમાં સહવાસને લીધે રાણાજી પણ ભાવિક બન્યા હતા એટલે તેમણે બંધાવી આપવા કબૂલ કર્યું. મહારાજો પાસે એવું લખાવ્યું કે "શ્રી નાથજીની સેવા રાણાજી ઉપર બિરાજે છે ને આ મંદિર બાબતમાં સર્વ અખત્યાર રાણાજીનો છે અમે માત્ર સેવા દાખલ રહ્યા છીએ શ્રીજીની સેવા કરિયે તથા અન્નવસ્ત્ર લઇએ. અમને રાણાજી આ જગામાંથી કારણસર અગર કારણ વગર કાઢી મુકવા મુખત્યાર છે" વગેરે બાબતનો પાકો લેખ લખાવી લીધો.

મંદિર આ રીતે બંધાણું, તેમ તેનાં ખર્ચના નિભાવ માટે બે ગામો સેવામાં ધર્યાં. આ રીતે કાંઇક સારી દશામાં આવ્યા. બાદશાહવાળી વાતને લગભગ દશેક વર્ષ થઇ ગયાં હતાં એટલે કંઇક હિંમત આવી, નિર્ભયતા લાગવા માંડી. ગુજરાત, મારવાડ, સિંધ, ગોકુળ બધે કાગળો લખી બધાંને જાણ કર્યું. યાત્રાળુઓ આવવા માંડ્યા. ભાવિકો વધવા માંડ્યા. ઉપજ થવા લાગી.

આમ જ્યાં જરા ઠીક થતું હતું ત્યાં વળી આફતોનો પર તવાઈ આવી. દિલ્હીમાં ઔરંગઝેબ રાજ કરતો હતો. તે ધર્માંધ હતો. તેને આ વાતની ખબર પડી. તેણે રાણાજીને લખી જણાવ્યું કે પત્ર દર્શને આ લોકને મોકલી આપવા નહીંતર માણસો મોકલી લઈ જશું. પ્રથમતો રાણો ગભરાયો, પણ આટલા ખાતર આ બધું ન કરશે એમ ધારી આડો અવળો ઉત્તર લખ્યો. બાદશાહને જવાબ વાંચતાં ક્રોધ થયો. આણીમેર ડોશીની મારફતે રાણાજીને આ લોકોએ ખૂબ રંગ ચડાવેલો હતો. શ્રીજીવાળાં પણ આવો સમય જાણી આગળથી એની સાવધાનતા ખાતર "વાટરા" કરીને એક ગામડું જ્હેની પાસે એક મોટી નાળ ડુંગરના ટેકરાઓમાંથી હતી અને જે ખૂબ ગીચ ઝાડીમાં હતું ત્યાં કંઈ ગુફા જેવું શોધી ત્હેમાં શ્રીનાથજી તેમજ અસબાબ વગેરે લઈને ગુપ્તપણે રહ્યા.

ઉદેપુરથી આસરે વીસેક ગાઉપર બન્ને લશ્કર વચ્ચે યુધ્ધ થયું. બાદશાહ જનાના સાથે હતા. તે જનાનાવાળા કોઈ સહિ-સલામત જગ્યા પાછળ હશે ધારી તે તરફ ગયા. એટલામાં ઉદેપુરની મદદે જે બીજું લશ્કર આવતું હતું ત્યાં પેલા જનાના માણસોનો ભેટો થયો. ભેટો થતાંજ તેઓને કેદ પકડી લીધાં, અને ત્હેમને પણ સાથે લઈને રાણાના લશ્કરને આવી મળ્યા. આ જનાનામાં બાદશાહની રંગી ચંગી નામની માનીતી બેગમ પણ હતી.

આને પકડીને રાણા પાસે લઈ જતાં તે ઘણા ખુશ થયા છતાં રાણાએ બેગમનો અતિશય સત્કાર કર્યો. બેગમ આથી અત્યન્ત પ્રસન્ન થઈ.

રાણાએ પૂછ્યું. "બાઈ સાહેબ હવે શો હુકમ છે?" બેગમે કહ્યું એક વખત બાદશાહ સાથે ભેળી કરો તો પછી ત્હમે કહેશો તેમ કરીશું," રાણાએ આ સ્વીકાર્યું.

હવે બાદશાહને આ જનાનો કેદ પકડાયાની ખબર થઈ હતી. તેથી તે ચિંતામાં હતો, અને અમીરો સાથે વિચાર કરતો હતો, એટલામાં રાણાના માણસો બેગમને મ્યાનામાં લઈને જઈ પહોંચ્યાં. બાદશાહ ને રાણાં રાયસંગ બહુ પ્રસન્નતાથી મળ્યા. બાદશાહ ને ત્હેની મંડળી રાણાની આ ઉમદા વૃત્તિ જોઈ આશ્ચર્ય

પામ્યા. બાદશાહે રંગી ચંગી પાસેથી પહેલાં તો બધું વૃત્તાંત સાંભળી લીધું. બાદશાહ ને આથી રાણાપર પ્રસન્નતા થઇ અને રાણાની ઇચ્છા જાણવા માંગી. રાણાએ આ પરથી તરતજ વિશેષ કશું નહીં પણ, આ મૂર્તિ રાજ્યમાં રહે એટલી યાચના કરી. એટલામાં એક ઉમરાવ સમયસૂચક હશે તેણે પણ કહ્યું કે કેદ પકડાયલાં બેગમ સાહેબને વિના ઉપદ્રવે જે આવી ને નમ્રતાપૂર્વક આપી દે તો આ નિર્જીવ પત્થરની મૂર્તિ તે શું ઉપદ્રવ કરે ? આથી બાદશાહે રજા આપી. રાણાએ પણ ઉદેપુર જઇ શ્રીજીવાળાને કહાવી મોકલ્યું. તેઓ હવે નિર્ભય મારે હમેશને થયા હતા એટલે આ શુભ ખબર મળતાંજ બહુ આનન્દ પૂર્વક આવ્યા. આ પ્રમાણે શ્રીજીની ઉત્પતિ વિઘ્ન, અને સ્થાપન છે.

પણ આ સંબન્ધમાં સંપ્રદાયના કોઇ લાગતાવળગતાએ અથવા મહારાજે "શ્રી ગોવર્ધનનાથજીકી પ્રાગટ્ય વાર્તા" નામે એક પુસ્તક આશરે ૧૩૦-૩૫ વર્ષ ઉપર રચ્યું છે તેમાં એવી વાતો લખી છે કે જેને કશો પણ આધાર નથી. એકને એક પુસ્તકમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ પડતી વાતો લખેલી છે. આને લઇને આવાં પુસ્તકોની હકીકત પ્રતિષ્ઠિત ગણાવામાં વાંધો પડે છે. શ્રીજીની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ સંબન્ધમાં આપણે જે વિવેચન ઉપર કર્યું તે સત્ય, કે, આ "શ્રી ગોવર્ધનનાથજીકી પ્રાગટ્ય વાર્તા" ના પુસ્તકની હકીકત ખરી એ માટે એ પુસ્તકમાંની કેટલીક હકીકત દૃષ્ટાંત તરીકે ઉતારીશું. એમાં લખે છે કે "શ્રી કૃષ્ણાયનમઃ ॥ અથ શ્રી ગોવર્ધનનાથજીકે પ્રાગટ્યકો પ્રકાર લિખ્યતે જો શ્રી ગોવર્ધનનાથજી આપ પ્રગટ હોયકે ભૂમિ લોકમે જોજો ચરિત્ર કીયે સો શ્રી ગોકુળનાથજી કે વચનામૃતકે સમૂહતેં શુધ્ધ કરીકે ન્યારે ન્યારે લીખતે હૈ."

આ ઉપરથી અનુમાન એમ ફલિત થાય છે કે ગોકુળનાથજીની હકીકત કાંતો અતિશયોક્તિ વાળી હોય. કે કાંતો ન્હાસભાગ ઇત્યાદીને લીધે સ્થિતિમાં ફેર પડવાથી વર્ણનમાં ફેર કરવાનો હોય.

ગમેતેમ હોય પણ તે હકીકત અપ્રતિષ્ઠિત તેમજ દૂષિત લાગવાથી આ પ્રમાણે લખવાની જરૂર પડી. એ પુસ્તકમાં એક સ્થળે એમ લખ્યું છે કે "અબ નિત્ય લીલામેં શ્રી ગોવર્ધનનાથજી શ્રી ગિરિરાજ પર્વતકી કંદરાનમેં અનેક ભક્ત સહિત આપ બિરાજ માનહૈ, સો તહાં શ્રી આચાર્યજી મહા પ્રભૂ આપ સદા સર્વદા સેવા કરતે હૈ." આ કેવળ તરંગી કલ્પના હોઇ શકે. શ્રીજીનું નિવાસસ્થાન સિંહાડ છે, તેમજ આચાર્યજીએ તો કદાપિ ગિરિરાજ ઉપર શયન કર્યું ન હતું. વળી એક સ્થળે એવું લખે છે કે "સંવત ૧૪૬૬ મેં શ્રીજીકી ઉર્ધ્વ ભુજાકો દર્શન ભયો." દ્વાદશ કુંજમાં લખે છે કે ગોલોકના જીવ પૃથ્વી ઉપરજ જન્મ્યા હતા, તેનું સ્મરણ શ્રી ઠાકોરજીને થવાથી વિરહ ઉત્પન્ન થયો એટલે ઠાકોરજી તથા સ્વામિનીજી બન્નેના નેત્રમાંથી વિરહાગ્નિ નીકળ્યો તેનો સંબન્ધ થતાં શ્રી વલ્લભાચાર્ય અગ્નિ સ્વરૂપ થયા. અહીં આપણને આ બન્ને હકીકતમાં જે પૂર્વા પર વિરોધ રહેલો છે તે સ્પષ્ટ જોઇશું. શ્રીજીને છુપોની વાત તો ૧૫૩૫ માં યાદ આવી અને પોતે જડરૂપ તો ૧૪૬૬ માં પ્રગટ થયા આ એક વિચીત્રતા છે. એક સ્થળે એવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે કે "કાહુકો વ્રજમેં કછુ વસ્તુકી કામના હોતી તબ બ્રજકો મુંડમેં સ્નાન માનતે તબ વાકી કામના સિદ્ધ હોતી" આના સંબન્ધમાં અમારે શું લખવું તે સૂઝતું નથી. વાચકેજ વિચારવું

વળી લખે છે કે "સંવત ૧૫૩૫ વૈશાખ વદ ૧૧ કે દિન શ્રી ગોવર્ધનનાથજીકો મુખારવિંદ પ્રગટ ભયો. તાંઇ દિનથી વલ્લભાચાર્યજીનો પ્રાદુર્ભાવ અગ્નિ કુંડતે ભયોં. ઔર કૃષ્ણ અવતાર કે વ્રજવાસી સબ વ્રજમંડળમેં જહાં તહાં મનુષ્ય કુલમેં પ્રગટ ભયે." સિદ્ધાંત એવો છે, કે શ્રીકૃષ્ણે બધાનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો, ત્યારે આ ગોપો આટલા દિવસો સુધી જીવયોનિમાં કેમ રહ્યા હશે? વળી કહ્યું છે કે કૃષ્ણાવતાર પછી બાકી રહેલા જીવનો ઉદ્ધાર કરવા શ્રી વલ્લભાચાર્યનો અવતાર થયો, ત્યારે આ વ્રજવાસી ક્યાંથી નીકળી આવ્યા? આ વાતોનું સમાધાન યથાસ્થિત થઇ શકે એમ નથી. એક રમુજી વાત જોવામાં આવે છે. એક સ્થળે લખે છે કે "સહુ પાંડેકી સહસ્ત્ર ગાયથિ તીનમેં એકકો નામ ઘુમરીથી સો

ઘરી ચાર દિન પિછલો રહે તબ ગિરિરાજ પર્વત કે ઉપર-ચઢિકે શ્રી નાથજીકે મુખારવિંદકે ઉપર સ્તન કરિકે ઠાઢી હોઇકે દૂધ સ્રવે સો દુગ્ધ આપ આરોગે" પોતાની મેળેજ, દોહનાર વિના, દૂધ દેનાર પશુ, અને તે દૂધ પીનાર તે આ મૂર્તિ ! વધુ ટીકાની જરૂરજ નથી. એક સ્થળે એવું લખ્યું છે કે " પાછે ૭ મહીના પર્યંત વહી દૂધ આપ આરોગે સો એક દિન મની ચિંતા તથા સદૂપાંડે ગાયકો સ્વરુપ દૂધ દેખકે ગાયકે પીછે ચલ્યો ગયો. તબ ઉન્ને યહ સબ પ્રકાર દેખ્યો; તબ દંડવત્ ઇનને કીની ઔર ઇનકુ શ્રીમુખકો દર્શન ભયો, તબ શ્રીનાથજીને શ્રીમુખ સોં સદૂ પાંડેસોં સાક્ષાત્ આજ્ઞા કીયે જો મેં શ્રી ગોવર્ધન પર્વત મેં રહત હું. ઔર આજ્ઞા દીની જો આજતેં મોકુંવા ગાઇકો દૂધ દહીકે હાથ ખીરીયાં ખાઇ જાએસ. " વળી શ્રીનાથજી બોલે છે કે " અરે ! ધરમદાસ યહ ગાયનું સદૂપાંડેકે ખરિકમેં કરિદેયાકો, દૂધમેં અરોગું ગો. ઔર કુંમનદાસકો શ્રીજીને આજ્ઞા કરી જો કુંમનદાસ તુ નિત્ય મેરેપાસ ખેલવેકું આયો કર " વળી લખે છે કે એક માધવાનંદ કરીને કોઇ હતો તેને ઇચ્છા થઇ જે હું શ્રીજીને અન્ન આરોગાવું તથા ગુન્જર ધરાવું. તેને શ્રીજીએ કહ્યું કે મેં તો જબ શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી પધારેંગે તબ શ્રી હસ્તસોં રસોઇ કરકેં મોકું અન્ન પ્રાશન કરવા વેંગે તબ ભોજન કરુંગો ઔર તાંહાં તાંઇ હમ વ્રજવાસિનમેં ખેલેંગે." વળી સાથે એમ પણ લખે છે કે " કબહુ (શ્રીજી) કુંભનદાસકું સંગ લેકે માખન ચોરીકું વ્રજબાસિંનકે ઘરમેં પધારતે."

વળી એક વાત એવી આવે છે કે " એક ભવન મુરાકો વ્રજવાસી હતો સો વાકી ગાય વને મે ખોઇ ગઇ, સો તહા સિંહ રહત હુતો તબ માનતા કરી જો મેરી- ગાય સિંહ નહિ મારેગો તો ગાયકો દુધ શ્રીજી કો આરોગાઉંગો પાછે રાત્ર સમે વા ગાય કો સિંહ મિલ્યો તબતાકું શ્રીજીને ભુજા પસારકેં કાન પકરકે નિકાલ દીયો." વળી બીજે દિવસે કુંમનદાસને શ્રીજીએ કહ્યું " કુમનદાસ મેરી બાં દુઃખત હૈ."

વળી લખે છે " એક વ્રજવાસી હતો તાણું શ્રીજી આજ્ઞા કાયે જો તું મોકું દૂધ રોટી લાય રે." પછી લખે છે એક વ્રજવાસણે દશ શેર માખણ ચઢાવવાની માનતા કરેલી તે સાસુ સસરાના ડરથી ત્યાં જઇ ન શકી એટલે તેણે કહ્યું " ઘર મારેનેરો આગળ મેરો આવનો ન બનેંગે તજ વાકી આરતી જનીકે દેવ દમન આપ પધારે અરુ માખન લેકે અરોગે." વળી અગાઉ ચતુરા નાગાને પાડાપર ચ્હડી દર્શન આપી આવ્યા હતા. ને ગોવિંદ કુંડ પર તેજ ધણીને રોટલાને જડીને ભોગ ધર્યો ત્યારે શ્રીજી રાજભોગ મુકી દઇને ત્યાં રોટી જઇ ખાઇ આવ્યા, પણ સામગ્રી થોડી હોવાથી માધવેંદ્રપુરી પુજારી હતા તેને " આજ્ઞા કાયો જો મોકું ભૂખ લગી હે તા તે રાજ ભોગ દેર કરો." આવાં તે હજી કેટલાં દ્રષ્ટાંતો આપવાં તે અમે સમજી શકતા નથી. પ્રભુ શું, તેનું સ્વરૂપ શું, આચાર્ય શું, તેનું ગૌરવ શું, મહત્વતા કેટલી વિગેરે અનેક બાબતોના વિચાર કરીયે તો આ સર્વ હકીકતો કેવળ હાસ્ય સરખી અર્થહીન, ગ્રામ્ય, હલકી લાગે છે. ઘણી ખરી હકીકતોમાં તો સામાન્યમાં સામાન્ય મનુષ્યને સહજે એવા વિશ્વના નિયમોની અવગણના થયલી જણાશે. શ્રીજીની મૂર્તિમાં બોલવાની, દૂધ પીવાની, આરવાની વિગેરે ક્રિયાઓ શી રીતે સંભવી શકે ? મનુષ્યોની આ સર્વ ઘટિત અઘટિત ક્રિયાઓનું આરોપણ પ્રભુપર કરવાથી પ્રભુને પ્રભુ પદથી ખસેડી મનુષ્ય બનાવવા સરખું છે. એટલુંજ નહીં પણ જ્યારે જડ એવી મુર્તિમાં આ સર્વ ક્રિયાઓનું આરોપણ કરવામાં આવે ત્યારે તો લેખકની જડતા ચેતન એવા પ્રભુને જડજ બનાવે છે. આ જમાનામાં આ હકીકતો સાધારણ મનુષ્યને પણ ગળે ઉતરવી મુશ્કેલ છે. આમ છતાં કેટલીકવાર કેટલાંક કેળવાયલાં મનુષ્યો પણ સત્યાસત્યનો વિચાર કે વિવેક કર્યા વગર અથવા તો સમજ્યા છતાં સામાન્ય વર્ગમાં પ્રતિષ્ટા કે મહત્વતા મેળવવાના માન ભૂખ્યા હોવાથી કંઇક રહસ્ય હશે કહી અંધ શ્રધ્ધાળુ જેવા બને છે તેમ અલંકાર શોધવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ આ હકીકતો એવી પરસ્પર વિરૂધ્ધ જતી બુધ્ધિહીન છે કે કોઇપણ પ્રકારની કલ્પનાથીદૂર છે. એકવાત વિચારવાની છે. પુરૂષોના હૃદયમાં, મનમાં

જે જે ભાવો સતત ઘોળાયા કરતા હોય છે, જહેનું ચિંતન નિત્ય બન્યું રહેતું હોય છે તે કોઇ વખત નીકળતી અણધારી વાણી મારફત બ્હાર પડે છે તે જીવનનું માપ કરવા ઉપયોગી થાય છે. આવી હકીકતોનો વિચાર કરીએ તો એમ લાગે કે શ્રીજી સરખા પ્રભુ માત્ર દૂધ, દહીં, માખણ, ઇત્યાદી સ્થૂળ પદાર્થોમાંજ નિત્ય રમમાણ રહેતા હતા. ત્હેમની તૃપ્તી માત્ર એટલામાંજ હતી. અને તે માટે અનેક નાનાવિધ અયુક્ત ક્રિયાઓ કરવી પડતી. કયાં ગિતોપદેશિત ભક્તિમાર્ગ અને કયાં આ ગપ માળ ? કયા તત્વજ્ઞાન ને વેદાંતનો મહાન પ્રભુ અને આ મનુષ્યમાં પણ પામર ગણાય એવા દૂધ, દહીંમાં લુબ્ધ શ્રીનાથજી ! બહુ તો એટલું બની શકે કે આ લેખદ્વારા આ લોકના જીવન સંબન્ધીની હકીકત જાણી શકીએ કે એઓના જીવિત કાળમા એઓ બહુધા એઠુંતો હશે કારણ ઘણી વખત ગાય, ઢોર પાછળ તેઓ જતા. તેમજ ગાય ન્હાસી જાય ત્હેને પકડી લાવવી અને તેના દૂધ, દહીં, માખણ વિગેરે ઉપયોગમા લેયા વિગેરેના વર્ણન આવે છે. તેમજ આયા આચાર્યોને પ્રભુ આયા ખાયા પીવાની બાબતપરજ આટલું બધું લક્ષ આપે એ ત્હેમનાં ગૌરવને શોભાપ્રદ નથીજ. અમે આ બાબત એવી અસાર, અર્થહીન સમજીએ છીએ કે વધુ વિવેચન પદેપદે કે પંક્તિયે પંક્તિયે ન કરતા માત્ર ઉપેક્ષા કરીએ છીએ.

આવા દૃષ્ટાંતો જોયાં પછી હવે સૃષ્ટિક્રમ વિરૂધ્ધના તેમજ કેટલાક અન્ય પ્રકારની અસબન્ધ હકીકતોના એ પ્રાગટયના પુસ્તકને આધારે દાખલા જોશું. એ સર્વપરથી એ ધર્મનું, તેમજ ત્હેના આચાર્યોના જીવન સંબંધી બહુ અજવાળું પડશે. તટસ્થ તેમજ સુજ્ઞ વાચકોને માટે એમનાજ પુસ્તકોમાંના આ અવતરણો એ સંપ્રદાય તેમજ ત્હેના ધર્માચાર્યો સંબંધી તુલના કરવાનું બહુ ઉપયોગી સાધન થઇ પડશે અહીં એક વાત નોંધવા જેવી છે કે એ સંપ્રદાયમા કોઇક કેળવાયલા પણ છે. અને જેઓ પોતે ઉંચી કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે ત્હેમણે આ એમના સંપ્રદાયમાના પુસ્તકોની આ હકીકત માટે પોતાના વિચારો જાહેર કરવા જોઇએ. શું તેઓ પ્રમાણિક હૃદયથી સ્વીકારે છે !

શું તેઓ માન સાચવવા ખાતર, મોટાઇ પોષાવા ખાતર કે વ્યવહારની સરળતા ખાતર આંખ મીચામણાં કરી શિક્ષિત હોવાનો દાવો કરે છે? અમે ધારીએ છીએ આજના જમાનામાં એ પુસ્તકોનું ગુજરાતી આલમ માટે ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતર થાય તો ભાગ્યેજ એ હકીકતો પુરૂષ વર્ગ કે આ જમાનામાં સંસ્કાર પામતી સ્ત્રી સૃષ્ટિમાં રજ સરખું પણ માન પામે.

આગળ આપણે પૂરણમલ્લ રાજાએ ગિરિરાજ ઉપર મંદિર કેવી શરતે બંધાવી આપેલું તે જોઇ ગયા છીએ. તે સંબન્ધમાં આ પ્રાગટ્યના પુસ્તકમાં લખે છે કે "સંવત ૧૫૫૬ ચૈત્ર સુદ ૨ કે દિન પુર્ણમલ્લ ક્ષત્રિ સો શ્રીજી આજ્ઞા કીયે એ તું મેરો મંદિર બનવાય. તા પ છે વહ આઇકે શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુના સોંવાને વિનતી કીની તબ શ્રી ગોવર્ધન નાથજીકી ઇચ્છા જાની કે શ્રી આચારજી મહાપ્રભુને શ્રી ગિરરાજ સો પુછી જો આપકે ઉપર મંદિર બનેગો. ઔર ટાંકી બાજેગી, સોતાકી કૈસી હમકો આજ્ઞા હૈ? તબ શ્રી ગીરીરાજ યહ આજ્ઞા કીયે જો શ્રી ગોવર્ધન નાથજી મેરે હૃદયકે ઉપર બિરાજેગે જો મોકોં ટાંકી લગવેકો પરિશ્રમ ન હોયગો" હવે આના ઉપર શી ટીકા લખવી? અત્યાર સુધી મૂર્તિ વાતચિત વિગેરે કરતી હતી, હવે તો અહીં ડુંગર પાસે બોલાવે છે. જે મનુષ્યો હવે આવી વાત લખે માને કે સ્વીકારે તેમનાં મગજ ડુંગરના તત્વ જેવા નહીં તો વિશેષ શું સમજવાં? વળી એક સ્થળે લખે છે કે "માધવેંદ્ર પુરીકું શ્રીજીને આજ્ઞા દીની જો મોકું અસલ મલયાગિર ચંદન લાયકે સમર. મોકો ચંદન લગાયવેકો પ્રેમ હૈ" આવું લખ્યા પછી લખે છે કે માધવેંદ્રપુરી અહીં થી મલયાગિર ચંદન લેવા ગયો તે પહેલા શ્રી જગન્નાથપુરીમાં ગયો. ત્યા એને ખીર ખાવાનું મન થયું. એટલે ત્યાં એક ગોપીનાથજીની મૂર્તિ છે તેને ભોગના કટોરા ધરાયા હતા, તેમાંથી ગોપીનાથજીની લાકડાની મૂર્તિએ "એક વાટકો ખીરકો ચુરાયકે અપને સીંગાસનકે નીચે દબકાય રાખ્યો" ભોગ ધર્યાં પછી પંડ્યા માહોમાહે લડવા માંડ્યુ ત્યારે ગોપીનાથજી (પેલી મૂર્તિ) બોલ્યા જે "મેં" ચોરી રાખ્યો છે. તે આપણા ગામમાં

એક માધવેંદ્ર પુરી કરીને એક આવ્યો છે તેને આપી આવ્યો છું.'' આમાં હવે મૂર્તિ બોલે છે ને વાતચિત કરે છે. માધવેંદ્રપુરીને ખીર ખાવાનું તે મન થયું શું, પંડ્યાઓનું ખીર માટે લ્હડવું તે શું, ગોપીનાથજીની મૂર્તિનું તે ખીરને ચોરવી તે શું? ગોપીનાથજીની મર્તિ ચોરી વિના શાહુકારીથી આના કરત તો શો વાંધો? વળી એક વિચિત્ર અસંબન્ધ વાત આવે છે. એક નાગર બ્રાહ્મણની સ્ત્રી ગોંસાઇજીની સેવકી હતી. તે ગોકુળ તરફથી નીકળ્યા હશે તેથી તે સ્ત્રીના કહેવેથી શ્રીજીના દર્શન ગિરિરાજ ઉપર કરવાને ગયા. "સો બોગકે શ્રી દર્શન કીયે, તબ વા સ્ત્રીને ગોવર્ધનનાથજી સૌ બીનતી કીની જો મેરો દેહીસોં સંગ છુડાઓ. ઓર આપકે નિકટ રાખો યહ બિનતી વાકી સુનકે વાકો હસ્ત ગ્રહણ કરકે વાકો નિત્ય લીલામે પ્રવેશ કીયો. જો વાકી દેહીકો દેહ છૂટી. તબ ઉહ બ્રાહ્મણ મરવેકુ બેઠો તબ શ્રી ગુંસાઇજીને વાકો નિત્ય લીલાકે દર્શન કરવાયે. તબ ગોપીકા મંડળમે વા સ્ત્રીકો વા બ્રાહ્મણને દેખી તબ નાગર બ્રાહ્મણકો સંદેહ મિટયો, દેહ વહ શ્રી ગુસાઇજીકો સેવક ભયો. જો નિત્ય લીલામે પ્રાપ્ત ભયો" આ પ્રાર્થના પણ વિચિત્ર ને હેતુ ફળ ને મૃત્યુ પણ આવાં વિચિત્ર? પણ આથીય વધુ વિચીત્રતા તો આ છે કે નાગરે નિત્ય લીલામાં પ્રવેશ કર્યો હતો છતા પાછુ લખે છે કે "ફેર ગાંડોલીમેં વાકો જન્મ ભયો" આ કથનો પરસ્પર વિરુદ્ધ જતા કેવળ.છે.

વળી લખે છે કે ગાંડોલીમા શ્યામ નામે મૃદંગી થયો તેની છોકરી લલિતા બીન બજાવતી તે બહુ સારૂ બજાવતી. તે સાભળ વાને શ્રીજી "એક દિન ચાર પ્રહર રાત્રિ જાગે જબ પ્રાતઃ કાળ-શંખનાદ ભયે તબ આપ તીજ મંદિરમેં પધારે તબ જગાવતી બિરિયાં શ્રી ગુસાંઇજીને આ રક્ત નેત્ર દેખકે શ્રીજીસોં પૂછી જો બાબા આજ રાત્ર જાગરન કહા ભયો" ત્યારે તેણે બધું વૃતાંત કહ્યું.' મૂર્તિનું ઉંઘવું શું, જાગવું શું, આંખો લાલ થવી શી? માત્ર વાંચકેજ વિચારવુ.

વળી લખે એ કે " શ્રીજી દિવસમેં આપ ચરાવને જાય તબ શ્રીજીકે સંગ સબ ગ્વાલ મંડલી જાય. ઔર એક સમે દાઊકે ઘાટ તટે શ્રીજી ખેલત હતે, તા સમે ગોપીનાથ ગ્વાલને કહી જો અબતો દેવ દમન બૈઠા તા હું શ્રી ગુસાંઇજી પહુવા અરોગાવત હૈં સો તામેંસો હમ હુકોં લડુવા લાયોહરિ તબ શ્રીજીને કહ્યો, બૈઠા તમકું કાલિ લાઉંગા પીછે દુસરે દિન આઠ લડુઆ સુરાય લીએ સો ગ્વાલ મંડલીમે બાંટી દીને. " અહીં તે શું લખવું? એટલુંજ કે પરમાત્મા, પ્રભુ તેને કેવી દશામાં આ સંપ્રદાયવાળા મૂકે છે. આં-માનનારા ભોળા અને બુદ્ધિ શૂન્ય નહીંતો કેવા સમજવા?

પણ આથી વધુ હલકી પંક્તિમાં પ્રભુને મૂકયાની વાત તો હજી આવે છે. એ જેટલી હાસ્યરસિક છે તેટલીજ ખેદ-જનક છે. લખે છે " ઔર એક દિન શ્રીજી જીવાલિયાકી બેટી રૂપમંજરી હતી તાસું ચોપટ ખેલિવેકું પધારે, સો બાર પ્રહર લિવાસુ ચોપટ ખેલે. ઔર વાકો નંદદાસ કો સંગ હતો " જેમ આગળ ઊજાગરાના કારણથી શ્રીજીની આંખો લાલ થઇ આવેલી લખેલી છે તેમ આમાં પછી લખ્યું છે કે તેવું જોઇ ગુસાંઇજીએ શ્રીજીને ધમકાવ્યા " તબ શ્રી ગુસાંઇજીએ શ્રીજી તે નાંહી કરી જો લૌકીક શરીરકે લીયે ઇતની દૂર શ્રમ કરિયે! જો યહાં મનભક્ત કે સંગ આપ સુખેન ચોપટ ખેલો " અહીં વળી ચોપટ ખેલવા મૂર્તિ ઉઠતી હતી. પણ આથી વધુ જે હલકી વાત તે નંદદાસના રૂપમંજરી સાથેના કુકર્મની છે. ગુંસાઇજી વળી જ્યારે શ્રીજીને ધમકાવે એ સ્થિતિમાં હતા ત્યારે કૃષ્ણદાસે છ મહિના સુધી દર્શન ઉઘમના બંધ કેમ કર્યાં હશે?

વળી "અલીખાં પઠાનકી બેટી બીબી તાજ હતી સો તાકી યા રહે " નૃत्न आवत ताजकौं प्रभु गावत होरी गीत " એવી સ્થિતિમાં શ્રીજી પણ નૃત્ય કરતા. પણ હવે એક ખરેખરી અગત્યની વાત આવે છે, જે સત્ય હોવા સંભવ નથી તેમાં લખે છે કે " અકબર બાદશાહકી બેટી મહતી શ્રી ગુંસાઇજીકી સેવક હતી. તાસોં શ્રીજી સતરંજ ખેલવે આગરેકું જાત હુતે. વહબાત શ્રી ગુંસાઇને જાની

તબ શ્રીજીકું મને કીયે " આ વાત કેવળ વિચીત્ર હસવા સરખી છે, કે મર્તિ રાતોરાત બાદશાહની પુત્રી સાથે શેત્રંજ રમવા જાય ને પાછી આવી પોતાને આસને બેસે. તોપણ આમાં એક વાત વિચારવા જેવી લાગે છે એ સર્વ વૈષ્ણવો જેમને પોતાના સિદ્ધાન્ત તરફ માન હોય તેમણે ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે તે એ કે તે કાળે મુસલમાનોને સેવક તરીકે અંગીકાર કરવામાં પાપ નહોતું મનાતું. અને શ્રીજી બાવાજ જ્યાં બાદશાહની પુત્રી સાથે શેત્રંજ રમવા બેઠા તો પછી બાકીજ શું રહ્યું ? વલ્લભ સંપ્રદાયના આ પ્રમાણેના સિદ્ધાંતો તે વખતે સર્વને ઉપદેશવામાં આવતા હતા અને આજે જે સંકુચિત વૃત્તિ ને સાંકડી દૃષ્ટિ તેમની દરેક ક્રિયામાં જોવામાં આવે છે તે નહોતી. બીજી વાત રાજ મુસલમાની હોવાથી રાજના તેજ અને પ્રભાવની અસરો ક્યાં સુધી પ્રજા જીવનપર થાય છે તે આવી ખરી ખોટી લખેલી વાતોપરથી માલમ પડે છે. અને હિંદુસ્થાનના ધર્મવિચારની દરેક શાખાને કંઇ કંઇરૂપે કંઇ કંઇ અસરો થએલી આપણે જોઇએ છીએ. એ કાળમા અનેક ધર્મ વિચારની શાખા અને પેટા શાખાઓ ઉત્પન્ન થયેલી જોઇએ છીએ અને જો અકબરની રાજનીતિ પછી તેની પાછળના રાજકર્તાઓની રાજનીતિ તેવીજકુનેહ ભરેલી ને બળવાળી અસરકારક હોત તો આર્યાવર્તની વિચાર પરિવર્તનો તેમજ ઇતિહાસનું સ્વરૂપ શું હત તે કહી શકવું મુશ્કેલ છે. હવે આપણ આગળ ચાલીશું. એક સ્થળે લખે છે કે " દેશાધિપતિને ગોવર્ધનકી તરહટીમાં આયકે ડેરા કીયો. તબ વાકી બેટી તાજ શ્રીકે દર્શનકું આઇ. સોતાકું શ્રીજીને સાક્ષાત. દર્શન દીયે. ઔર સૈન દીની. તબ વાકું અત્યંત આતુરતા બેઠી જો હું તો શ્રીજી સો મિલુંગી. તબ વૃંદાવનદાસ ઝવેરીકી બેટીને વાકો થાંભ રાખી પીછે વાકો બાંહ પકરકે નીચે ઉતાર લાઇ તબ તરહટીમે આઇકે વાકો લૌકીક શરીર છૂટ ગયો. ઔર અલૌકીક શરીર સો શ્રીજીકી લીલામે પ્રાપ્ત ભઇ. " આવી ઘણીક વાત છે. અસંબન્ધ એટલા પરથી લાગશે કે જે મુર્તિના કટ્ટા દુશ્મન ને દેવળને સ્થાને મસીદ બંધાવનાર તે કદી આ ભક્તિ

ભાવથી પૂજે એ યુક્ત લાગતું નથી હવે બને એટલું ટુંકું કરવા માત્ર એમાંના બે દષ્ટાન્તો આપીશું એક સ્થળે લખે છે કે "ગિરધારીજી લીલામેં પધારે સો લીલામેં શ્રી ગોવર્ધન નાથજીકી સદા સર્વદા ચોકી કરત હે તાનોં શ્રીજીને કહીજો ગોવિંદજી પાદશાહ કે હુકમસી ચિંતા કરત હે, સો ઉનકો તુમ દર્શન દેઉ ઓર સબ વૃતાંત કહીજો શ્રીજીકો મેવાડ પધારવેકી ઇચ્છા હે" પછી ગીરધારીજીએ ગોવિંદજીને દર્શન દીધા ને કહ્યું જે તમારે ચિંતા કરવી નહીં હવે આમા વિચારશું તો જણાશે કે એક સ્થળે લીલા કરી ગયાનું લખ્યું છે તો પછી ચોકીદાર કેમ કરી શ્રીજી આગળ થયા?

વળી મૃત્યુ પામ્યા પછી ગોવિંદજીને દર્શન શી રીતે આપ્યા?" આ પછી ગીરધારીજી ગોવિંદજીને કહે છે, કે મેરેછાનું તો ગયાનું છે આપ શ્રીજીનીજ જવાની ઇચ્છા છે માટે તમે રથ સિદ્ધ કરી ચાલ્યા જાવ આ પછી લખે છે કે 'પ્રભુ ગાયા મહાદેવ આપકે રથ આગે મસાલ લેકે ચલેંગે" અર્થાત મહાદેવ તે શ્રીજી આગળ મસાલ લઇ ચાલશે પછી શ્રીજીનો રથ હાંકયો પણ ચાલેજ નહીં ત્યારે 'ગોસ્વામિને બીનતી કીની તબ શ્રીજી આજ્ઞા કીયે ગંગાબાઇકું ગાડીમેં સંગમેં લે ચલો તબ રથ ચલેંગે" આ પછી ગંગાબાઇને સાથે લીધી અને રથ ચાલ્યો આપર કશા વિવેચનની જરૂર નથી સુજ્ઞ વાચકેજ વિચારવું

વળી એક ઠેકાણે લખે છે કે એક દહાડો બાદશાહ કાકરાની પથારી ઉપર સુતો હતો, તેને 'શ્રીજીને જાયકે વાકી પીઠમેં એક લાત મારી ઓર વાતે આજ્ઞા કરી જો આજ મેં આગરે આયોહું. જો તુ હમારા કહા કરિ શકે હે? મેરી અપને ઇચ્છાતે ઉઠયો હું"" પછી લખે છે કે શ્રીજીએ બાદશાહને "લાત મારી તાકો ચિન્હ પીઠમે ઉપરી આયો સો જબલાજ જીયો તબ તાઇ ચિન્હ રહ્યો' હવે આ સંબંધમા તે શું લખવું? શ્રીજીની મૂર્તિ તે શું, એ બાદશાહને લાત મારવી તે શું, ને તેનું ચિન્હ જીદગી પર્યંત રહેવું તે શું?' આ શિવાય મુસલમાનો સાથે ચોપટ ખેલવાની, મોહના ભંગી સાથે રમત રમવાની ગ્વાલિયાઓને ત્યા રસ્તામાથી રોટલા ઝુંટાવી

ખાઇ જવાની વાતો લખી છે જે કેવળ વિચીત્ર મુર્ખતાભરેલી હાસ્યજનક છે. વળી લખે છે કે શ્રીજી હાથી જોડેલા રથમાં બેસી રોજ રાતના નાથદ્વારથી વ્રજમાં રમણ કરવા જાય છે. તેના બળદો પણ તૈયારજ રાખેલા છે. વળી ખરા બળદની સાથે એક પથ્થરનો હાથી પણ રાખ્યો છે. તે સજીવન થઇ વ્રજમાં શ્રીજીની સ્વારીમાં જાય છે. પણ સાથે લખે છે કે શ્રીજીના રથની કોઇ માણસ રાત્રે પરીક્ષા કરવા જાય, અથવા રમણ રેતીમાં શ્રીજીના દર્શન કરવા જાય તે આંધળો થઇ જાય. એટલે અંધ શ્રદ્ધાળુ કોઇ ખરા ખોટાનો નિર્ણયજ ન કરે. આ તે કેવી શ્રદ્ધા? આ તે કેવા પ્રકારનો ઉપદેશ કે મનુષ્યોની મનોવૃત્તિને પણ માત્ર બેડી બંધને જકડી લે ને કેવળ સ્વાર્થ ખાતર બુદ્ધિહીન બનાવે. આ માનસિક ગુલામગિરી આજનો જમાનો કેમ સાંખે? અમે ધર્માનુરાગી સત્યાન્વેષી સજ્જનો તેમજ જે કોઇ કેળવાયલા, સસ્કારી, ને બુદ્ધિની સુધડતા ધરાવતા હોય તેમને જણાવીએ છીએ કે "પ્રાગટ્યની વાર્તા" ઇત્યાદિ પુસ્તકો જોવાં, સત્યાસત્યનો યથિક્રમાનુસાર વિચાર કરવો, ને વિચારવું કે આજના જમાનામાં આવાં અસબન્ધ અસત્ય કથનો ક્ષણવાર પણ નભશે વારૂ! ઉચ્ચ કેળવણી લીધાનું જહેમને અભિમાન છે તેઓ શું આવી હકીકતો સ્વીકારશે? એ સંપ્રદાયમા જેઓ તેવા હોય તેઓ આ હકીકતો સંબન્ધી સત્યાસત્યનો વિવેક કરવાની જરૂર નથી? શું આવા પુસ્તક પ્રતિષ્ઠિત ગણાશે! અમે તો કહીએ છીએ આવી હકીકતોમા ધર્મ નથી, ધર્મનું રહસ્ય નથી, મોક્ષ નથી. વૈકુંઠ નથી, સુખ નથી, કલ્યાણ નથી, જ્ઞાનનું પ્રચારણ નથી પણ વ્હેમ, અંધ શ્રદ્ધા, જડતા, અજ્ઞાનતાનું પ્રતારણ છે, અને જેટલે અંશે એનું પ્રસારણ તેટલે અંશે સંસારનું અહિત.

પ્રકરણ ૪ થું.

ભાટીઆઓ સ્વધર્મ ત્યાગી પુષ્ટિમાર્ગમાં કેમ ફરયા તેનો ઇતિહાસ.

હવે આપણે આ પ્રકરણમા ભાટીઆઓએ પોતાનો સ્વધર્મ ત્યાગી આ ધર્મ કેવી રીતે અંગીકાર કર્યો તે વિચારીશું શ્રી નાથજી શાંતિથી શિહાડમા રહ્યા પછી ધીમે ધીમે મહિમા વધતા માંડયો, રાણા તરફથી પણ સારી મદદ મળ્યા કરતી એટલે સમૃદ્ધિ વધી વળી જે મહારાજો ગોકુળ તરફ રહ્યા હતા તે ત્યા વશનો વધારો થતા અન્ય સ્થળોએ પધરાતા ગયા પહેલા તો તેઓ તેટલામા ને તેટલામાજ વધ્યા પણ પછી ગુજરાત તરફ આવી સુરત અમદાવાદ તરફ પણ પઉઠીઓ ખોલવા માટીને ગાદી સ્થાપન કરી સિંધ તરફ પણ એઓએ દૃષ્ટિ દોડાવી આવ જાવ કરવા માંડયો હતો પણ ત્યા મુસલમાન મીરોનુ રાજ્ય હોવાથી પઉઠી ઉઘાડવાનું ન બની ગયું એમ કરતે કરતે તેઓ દક્ષિણમા કચ્છ તરફ આવી પહોચ્યા ત્યા તેમને મોટો લાભ થયો તે એ કે ભાટિઆઓ કે જેમને એઓ માછીમાર તરીકે અને માછલાને સપડાવનાર તરીકે ઓળખાવે છે તેઓ આ જાળમા સપડાઇ ગયા તે વખતે કચ્છ માંડવીમાં ભાટિઆઓની વસ્તી ખુબ હતી તેઓ સારા પૈસા વાળા, ઇજ્જતદાર તથા મોટા વ્યાપારી હતા તેમનો ધર્મ પુરાણોક્ત એટલે મહાદેવ, રામ, કૃષ્ણ દેવી, ગણેશ, વિગેરે જુદા જુદા દેવ દેવીઓની ભકિત કરતા કોઇપણ સંપ્રદાય, પંથ, કે વાડામા ખાસ બંધાયલા નહોતા પણ છુટા હતા ઇ સ ૧૭૫૭ ની સાલમા દીક્ષિતજી નામના કોઇ મહારાજ કચ્છ માંડવી ખાતે ગયા અને ત્યા તેઓ ભાટિઆ જેવી સંપીલી અને પૈસાદાર કોમની આ સર્વ પ્રકારની પરિસ્થિતિથી વાકેફ થયા અને તેમને પોતાના સંપ્રદાયમા લેવા માટે પ્રયત્ન કરવા માંડયો પણ તેમા ફાવ્યા નહીં એટલામાં

એક બનાવ બન્યો ભાટિઆ લોકોએ ગામના પશ્ચિમ દરવાજા પાસે એક મહાદેવનુ દહેરૂ ચણાવ્યુ ને તેહેમા મહાદેવને બેસાડવા વિચાર કર્યો આ વાતની દિક્ષિતજીને ખબર પડતા ભાટિઆ કોમના બેચાર અગ્રેસરને બોલાવી તેહેમને કહ્યુ કે "મહાદેવજી તો જગતને લય કરનાર કાળ સ્વરૂપ છે તેહેની દૃષ્ટિ ગામની સામે હોય તો ગામનો નાશ થાય અને ઉજડ થાય, માટે વિષ્ણુ જે પાલનકર્તા છે તેહેની મર્તિનુ સ્થાપન કરવુ જોઇએ" વિગેરે કેટલાક ચતુરાઇ ભરેલા વિવેચનને લીધે મહાદેવને ઠેકાણે ત્યા લક્ષ્મી નારાયણની મૂર્તિનુ સ્થાપન કરવામા આવ્યુ આની રીતે જેમ જેમ તેઓ માનતા ગયા તેમ તેમ એઓ પણ ચતુરાઇથી વધુ વધુ પગ પેસારો કરતા ગયા એમણે એની રીતે ઉપદેશ આપવા માડ્યો કે જેથી પોતે તેહેમના ગુરૂ તરીકે ગણાય વળી ને લોકના પુંકરણા તથા ભટ વિગેરેને પણ મહમાનવા માડ્યા ને હાથમા લીધા, એટલે પછી તરતજ તેઓને બ્રહ્મ સમ્બન્ધ કરી દીધો અને કઠીઓ બાધી દીધી હવે આ ભાટિઆ સબન્ધમા એ લોક ન વાત ફેલાવી છે તે જોના જેવી છે તેઓ એમ જણાવે છે 'દિક્ષિતજી જ્યારે માડવી પધાર્યા ત્યારે ભાટિઆ લોક મચ્છીમાર હતા ને માછનાનો વ્યાપાર કરતા દિક્ષિતજીને તે બાપર દયા આવી તેથી તેહેમની બુદ્ધિ નિર્મળ કરવા બધાને વેર પ્રસાદ મોકલ્યો તે તેહેમણે ખાધો કે તેહેમની બુદ્ધિ તરત ફરી ગઇ બીજે દહાડે માછલા ઘરમાથી નાખી દીધા અને દોડતા દોડતા મહારાજને જઇ પગે લાગ્યા ને વિનતી કરી કે અમને શરણ લ્યો પછી મહારાજે ઘરમાથી અનાચાર કાઢી નાખવા હુકમ કર્યો ને તેહેમના ઉપર છાટવા પોતાના ચરણનુ જળ આપ્યુ આથી તે લોકની બુદ્ધિ નિર્મળ અને કોમળ થઇ પછી બધાઓને નામ સમર્પણ કરાવ્યુ, કઠી બાધી, જનોઇ દીધુ ને શુદ્રના દ્વિજ બનાવ્યા શુદ્રોને પાવન ક્યા" આ પછી ઉપર જણાવી ગયા તે મહાદેવની મર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠાની વાત આવે છે. અને સાથે કેટલીક કેવળ અસબન્ધ અપ્રસ્તુત વાતો પણ જણાવી છે

હવે ભાટિઆ ભાઇઓની ઉત્પત્તિની આ કથા સબન્ધી મ્હોટા મતનફ છે અન્ય પ્રમાણીક હકીકત સાથે બંધબેસતી નથી એમના સબન્ધમા ભાટિઆઓની "ભાટકથા" તથા થોડા વર્ષ પૂર્વે "હૃદય ચક્ષુ" નામના માસિકના કર્તા તથા બીજા પુસ્તકમા ભાટિઆ શુદ્ર નથી પણ યદુવંશી ક્ષત્રિય છે એમ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે હાલ્યે જેસલમેરમાં એમના ભાઇઓ રાજ કરે છે અને તેમને જનોઇ છે કે નહી તે જોવુ જોઇએ વળી એમના ઉપરના લખાણ માથી પણ ઘણી શંકાઓ ઉઠે છે જેના સમાધાન દુસ્તર છે એમા લખે છે ભાટિઆઓને જનોઇ દીધુ તો એઓ જો શુદ્ર હોય તો મહારાજે શું, તો શું પણ વણિકોને પણ ઉપવિતના અધિકારી નથી ગણાતા તેનુ શું? માટે ભાટિઆઓ અતિ શુદ્ર હોવાનુ એઓ જણાવે છે તે અયોગ્ય છે માછીમારો દેવ સ્થાનો ને જિનાલયો બંધાવે એ સમીચીન નથી વાસ્તવિક રીતે ભાટિઆઓની ઉત્પત્તિ ક્ષત્રીયમાથી છે તેઓ યદુવંશી હોવાનુ વિશેષ સંભવનીય છે તેઓના મૂળ વંશજો જેસલમેરમા રાજ્ય કરતા તેમજ પંજાબના મુલતાન વગેરે શહેરમા અને પાછળથી કચ્છ હાલાર વિગેરે પ્રાંતોમા પણ વ્યાપાર અર્થે આવી રહેલા વ્યાપારીઓ હતા

વળી દિક્ષિતજીએ મૂર્તિ પધરાવવાની બાબતમા કહ્યુ કે મહાદેવની દૃષ્ટિ આગની સામે અશુભ છે પણ મહાદેવજીને મ્હો નથી હોતુ ... દિવસમા મંદીર ઉઘાડ્યુ તેથી અમારો પ્રાણ આવ્યો નહી તો આખો આવત ને સાક્ષાત બોલત તેમજ લક્ષ્મીનારાયણની છાતી ધબકારા મારતી હતી" આવી હકીકતો કેવળ બાલિશ તેમજ ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે

આ પ્રમાણે કચ્છ માંડવીના મુખ્ય ચોરાને પોતાના સંપ્રદાયમા કર્યો એટલે તેની અસર ઘણી થઇ તેમના પત્રો લઇ અન્ય સ્થળોએ ગયા તે પણ એમને ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા લાગ્યા પણ ત્યારે કંઇ આવી પહેડી નહોતી બેઠક કે ગાદીનું સ્થાપન નહોતુ કર્યું પણ સાધુ સંત તરીકે ગણી ગુરુ તરીકે માન આપ્યા તે પ્રમાણે માન આપવામા આવતુ દિક્ષિતજીએ આ પ્રમાણે શિષ્યો

કર્યા પછી આ નવીન અનુયાયિઓ આ પંથમા વળગીને ભેરવાયલાજ રહે એ માટે આપ સ્વાર્થી પુસ્તકો લખવા માંડ્યા અજ્ઞાન તેમજ અંધ શ્રદ્ધાળુને જુના સિદ્ધાંતો ને માન્યતાઓ ભુલાવવા ને એક ગ્રંથમા લખ્યું છે કે "अन्य मार्गिको सग करनो नही" વળી એક ઠેકાણે લખે છે "अन्य मार्गिको सुपरसी रथा मननी नाही" ભાગવતાદિક કથા પણ અન્ય માર્ગવાળાના મુખે સાંભળવી નહીં કારણ વખતે બીજી રીતે અર્થ કરી બતાવે વળી શ્રી ગોકુળનાથજી એમના વચનામૃતમા લખે છે "ઔર જો શાસ્ત્ર હૈં સો સબ પુષ્ટિ માર્ગ સો વિરોધ કરાને વાને હે તાતે જાકો પુષ્ટિ ભકત હોયવેકી ઇચ્છા હોય, યાને પુષ્ટિ માર્ગકે ગ્રંથ બિના અન્ય શાસ્ત્ર શ્રવણ કર નહી" આ પ્રમાણે જ્ઞાનને છેકજ સંકુચિત પ્રદેશમા પુરી નાખનારને હીન બનાવનાર તેમજ અનુયાયિની દૃષ્ટિને સંકુચિત ને અંધ બનાવનાર આ ઉપદેશથી અજ્ઞાનીઓ વધુ અજ્ઞાન થયા સત્યાસત્યનો વિવેક કરનાર કોઇ રહ્યુ નહી અને આથીજ આ અનુયાયિઓમા ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર કે ધર્મનુ રહસ્ય જાણનારા કે જ્ઞાન, કર્મ ઉપાસનાનુ મર્મ સમજનાર કોઇ પંડિત ઉત્પન્ન થયા નહી ક્યા વેદ ઉપનીષદની મહાન ગર્જવતી ઘોષણા ને ક્યા આ જ્ઞાનદૃષ્ટિને અંધ બનાવનારી સંકુચિત દૃષ્ટિ? ભાટિઆને આવી રીતે સર્વ પ્રકારે કુંઠિત કરીને મહારાજોએ ભાટિઆઓમા મજબૂત પગદંડો કર્યો અને જ્યા તેઓ વધુ જથામા હોય ત્યા મહારાજ અવશ્ય ગાદીનુ સ્થાપન કરે છે અગર પહેડી ખોલે છે મુંબઇમા પહેલી પહેડી ઇ સ ૧૮૬૭ ની સાલમા ગોકુળનાથજી મહારાજે ઉઘાડી અને ત્યાર પછી બીજા ઘણાજ મહારાજોના રહેઠાણ મુંબઇમા થયા છે એ ઉપરાંત ગોકુળ મથુરા મહાવન કાશી, સીહાડ, અજમેર, કાંકરોળી, ચાંપાસેની, અમદાવાદ, નડીયાદ સુરત મુંબઇ કચ્છ માંડવી, વિગેરે ગાદી 'શ્રીજીબાવા'-૩૫-૪૦ મહારાજો છે અને ભાટિઆઓ એમના ખાસ સેવકો છે

પ્રકરણ ૫ મું.

આચાર્ય મહા પ્રભુજી તથા બાલકો અને વૈષ્ણવોનો ગોલોકમાં કલ્પેલો ઇતિહાસ.

પુષ્ટિ માર્ગ વેદ ધર્મથી નોથી ભ્રષ્ટ કુમાર્ગ છે તેઓનાં ઉદાહરણો મહારાજોની તથા તેમના પંથની ઉત્પત્તિ સંબંધી હકીકત આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોઇ ગયા હવે આ સંપ્રદાય માર્ગના વેદ ધર્મથી કેટલો બધો વિરૂદ્ધ અશાસ્ત્રીય તેમજ અનીતિ વર્ધક છે તે સંક્ષેપમાં જોઇશું

પુષ્ટિ માર્ગનું પ્રાગટ્ય વૈષ્ણવોના પરોપકારને અર્થેજ થયું હોય, એવું સમજાવવા માટે પોતાના દ્વાદશકુંજ નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે કેટલાક દૈવીજીવ ગોલોકમાં હતા તેઓને શ્રીકૃષ્ણની સાથે સંભોગ કરવાની ઇચ્છા થઇ તે વાતની સ્વામીનીજીને ખબર પડી (સ્વામીનીજી તે ભગવાનની કલ્પેલી સ્ત્રી) એટલે સ્વામીનીજીને અત્યંત ક્રોધ ચઢયો પછી તેઓને શાપ દીધો કે જાઓ પૃથ્વીપર જઇને પડો એથી જીવો ત્યાંથી નીચે પડ્યા બ્રહ્મા એક ઠેકાણે યજ્ઞ કરતા હતા ત્યાં આવીને પડ્યા તે પડતાંજ બ્રહ્માના શરીરમાં પ્રવેશ કરી ગયા કેટલીકવાર વહી એટલે બ્રહ્માને કામ વ્યાપ્યો તે કામથી વ્યાકુળ થઇને આકાશમાંથી નીચે પડ્યા કારણ જીવો બ્રહ્માના શરીરમાં પેઠા એટલે કામ ઉત્પન્ન થવોજ જોઇએ) એમ થવાથી બ્રહ્માનું વીર્ય સ્ખલિત થયું તે વીર્ય બ્રહ્માએ એક દડિયામાં રાખી મુક્યું પછી બ્રાહ્મણો આવ્યા તેને બ્રહ્માએ પુછયું કે હું કામાતુર થયો તેથી વીર્ય, સ્ખલિત થઇ ગયું છે તેનું શું કરૂં? બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે આ અગ્નિના કુંડમાં નાખી દો તે પ્રમાણે બ્રહ્માએ કર્યું, એટલે તેમાંથી તરત ૧૬૦૦૦ છોકરા ઉત્પન્ન થયા તેમનું નામ અગ્નિકુમાર પાડ્યું પછી તેઓને બ્રહ્માએ હુકમ દીધો કે જાઓ પ્રજા ઉત્પન્ન કરો આ માલમી તેઓ ચાલ્યા એટલે રસ્તામાં

નારદજી મળ્યા. નારદજીએ તેઓને પુછ્યું કે તમો ક્યાં જાઓ છો, આ લોકોએ બધી વાત કહી સંભળાવી, નારદજીએ જગતનાં દુઃખનું વર્ણન કરી કહ્યું કે નારાયણ સરોવર આગળ ગુફા છે, ત્યાં ઇજ તપ કરો તો તમારૂં કલ્યાણ થશે. બાકી જગતમાં કાંઇ વળશે નહીં. અહિંથી તેઓ તે ગુફામાં જઇ તપ કરવા લાગ્યા. ઘણાક કાળસુધી તપ કર્યું ત્યારે તેઓને બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ થઇ એ વાનમાં તે લોકોને સંતોષ થયો નહીં, તેથી ફરી પાછા તપ કરવા ગયા. આ તપથી પ્રસન્ન થઇ ભગવાને તેમને દર્શન દીધાં અને કહ્યું કે તમે વર માગો, હુ પ્રસન્ન થયો છું. આથી તેઓ તો ભગવાન ઉપર આશક થઇ ગયા અને કહ્યું કે મહારાજ અમે સ્ત્રીઓ થઇને હાલ તરત તમારી સાથે ક્રીડા કરવા માગિયે છિયે. પણ ભગવાને કહ્યું કે તે હમણા તો નહિ બને, પણ થોડા દહાડા પછી સારસ્વત કલ્પ આવશે, તેમા અમે વ્રજમા નંદગયજીને ઘેર કૃષ્ણ નામથી અવતરશું ત્યારે તમારો મનોરથ પૂર્ણ કરશું. તે પ્રમાણે તેઓ અવતર્યાં અને આ લોકો પણ વ્રજના બે ભાગમા સ્ત્રી રૂપે અવતર્યાં એક શ્રુતિરૂપા ને બીજી અગ્નિકુમારરૂપા તેના નવ પ્રકાર થયા. તેઓએ ૭ મહીના સુધી રાસરમણ કરીને પોતાનો મનોરથ પુર્ણ કર્યો હવે તે કૃષ્ણ પાછા ગોલોકમા ગયા ને જેઓની સાથે કૃષ્ણે ક્રીડા કરી હતી તેઓ પણ ગોલોકમા ગયા. તે પછી બાકી રહેલા કેટલાએક જીવોને શ્રીકૃષ્ણ તારી શકયા નહીં, તે સારૂ વલ્લભનો અવતાર થયો. તે આ પ્રમાણે –

એક દહાડો ગોલોકમા શ્રીઠાકોરજી તથા શ્રી સ્વામીનીજી રાસક્રીડા કરી નીરાંતે બેઠા હતા. તે વખતે શ્રીઠાકોરજીને બાકી રહેલા જીવોની યાદ આવી તેથી મુખ અત્યંત શુષ્ક થઇ ગયુ. આ જોઇ શ્રીસ્વામીનીજી પૂછવા લાગ્યાં કે મહારાજ! આમ કેમ? ત્યારે શ્રીઠાકોરજીએ બાકી રહેલા જીવોની વાત કહી. એ વાત સાભળતાં શ્રીસ્વામીનીજીને પણ અત્યંત વિરહ ઉત્પન્ન થયો બન્નેના નેત્રમાથી વિરહાગ્નિ નીકળ્યો. એ વિરહાગ્નિ બન્નેના અગ્નિ

સાધિ ભળી ગયો. મળી જતાંમાંજ તેનું એક પુતળું થયું તે કેવળ અગ્નિમય થયું ! તે શ્રીઠાકુરજી તથા શ્રીબાઈજીની સામે હાથ જોડી ઉભું રહ્યું ને પુછ્યું કે શી આજ્ઞા છે ? તેઓએ કહ્યું કે તમે પૃથ્વીપર જાઓ અને દૈવી જીવો જે બાકી રહ્યા છે તેઓનો ઉદ્ધાર કરી અહીં તેડી લાવો. ત્યાંથી તે પુતળું આવીને ચંપારણ્યમાં પડયું. તેને લક્ષ્મણ ભટ્ટજીએ તથા ઇલમ્માગારૂજીએ ઉપાડી લીધું અને આગળ જતાં તેણે માર્ગ સ્થાપન કીધો. પછી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા માંડયો. ત્યારે તે વખતે તો આશરે ૧૦૦, ૧૫૦ જન્મ્યા હતા તેનો વલ્લભે ઉદ્ધાર કર્યો. પછી જેમ ખબર પડતી ગઈ તેમ અવતરતા ગયા, અને આ બેઉ પણ પોતાનું સ્વરૂપ પોતાનાં છોકરાંઓમાં આવિર્ભાવ તીરોભાવ કરતા ગયા. એટલે વલ્લભાચાર્યે પોતાનું સ્વરૂપ પોતાના બે છોકરાઓમાં મુકયું. તેમાંથી મોટાને તો નાના ભાઈએ પાટ બેસાડી દીધો બાકી એક રહ્યો તેણે પોતાનું સ્વરૂપ પોતાના સાત છોકરામાં મુકયું પછી તેઓ એક બીજામાં મુકતા ગયા ને જીવો પણ દોડીદોડીને જેમ બને તેમ જલદી જન્મવા લાગ્યા.

આવી મૂર્ખાઈભરેલી વાતો વૈષ્ણવો ખરી માને છે અને તેઓને પ્રેમપૂર્વક સર્વસ્વ અર્પણ કરે છે. હવે એવી રીતનાં ભોળપણમાં ફસાતા ગરીબ વૈષ્ણવભાઇઓને માટે કેટલીક અસંબંધ તેમજ અશાસ્ત્રીય હકીકત વિચાર કરવા જણાવીયે છીયે.

૧ અહિં આગળ આદમી અને અક્ષપોલ કલ્પિત એવો ગોલોક કર્યો છે. જે મરણ પછી મોજ માણવાની લાલચવાળા જીવોને આપસ્વાર્થી માણસે ખોટી લાલચ દેખાડી હોય તેવું ભાસે છે.

૨ વળી પોતાના પુસ્તકોમાં લખે છે કે, ગોલોકમાં જે જીવ જાય, તે પાછો કોઇ કાળે પૃથ્વિપર પડે નહીં, ત્યારે આ જીવો પડયા તે કેમ, વારુ ? હવે એમાં કઈ વાત સાચી ને કઈ ખોટી.

૩. વળી લખ્યુ છે કે જે બ્રહ્માના લોકમાં પડ્યા તે બ્રહ્માના વીર્યથી અગ્નિકુમાર થયા. તેને બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ રચવા મોકલ્યા તે નારદના કહેવાથી નારાયણ સરોવરમા તપ કરવા ગયા, વળી તેમને બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ થઇ. ત્યારે બ્રહ્મા આ પૃથ્વિપર હતા ને બ્રહ્મલોક બીજા છે ? વળી બ્રહ્માએ વીર્યને શું કરવું ? એવી મુર્ખાઇની વાત બ્રાહ્મણોને પુછી. તો શું બ્રહ્મામા અક્કલ નહોતી ?

વળી તે છોકરાઓને પણ મુર્ખ બનાવ્યા છે કેમકે તેઓએ બ્રહ્માની વાત ન માની ને નારદની માની એમ કહેવાની મતલબ એ કે આગળ પંથ ચલાવવામા બીજાનાં છોકરાને બાપથી ઉલટા થવા-વવાનો બોધ કર્યો

૪ ઉપરોક્ત જીવો આકાશ આભમાનથી પડ્યા ત્યાથી તે પૃથ્વિ સુધી વૈકુંઠ, બ્રહ્મલોક, જનલોક, તપલોક, સત્યલોક, ભૂલોક ને ગોલોક એ પ્રમાણે સાત છે તેને મુકીને પૃથ્વી સુધી કેમ જીવો આવી પહોચ્યા હશે ?

૫ એક જગ્યાએ લખ્યુ છે કે અગ્નિકુમારોએ ગમની સ્તુતિ કરી ને આમા તો બીજા અવતારની સ્તુતિ કરી ઘટકનો છે ત્યારે હવે વાત કયી હશે ? પુસ્તકમા તો બધી ખરી, પણ મનનામા તો બેઉ ખોટી જાણવી

૬ વળી એ લોકો શુ વર મામરો તે ભગવાન જાણી ન શક્યા એમ દેખાડ્યુ છે તેમા નવાઇ જેવુ એ છે કે એક વખત જે કામ કરવાને ભગવાન અશક્ત હતા. તે કામ બીજી વખત કરવાને શક્તિવાન થયા ! એમા અંતર્યામિપણું ને સર્વ શક્તિમાન-પણું બન્ને ઉડાવી દીધા છે તો અંતર્યામિ નહિ અને અશક્તિ-માન એવો પરમેશ્વર કીયો હશે ?

૭ દરેક દ્વાપર યુગમા કૃષ્ણાવતાર થાય છે ગોલોકના જીવોનો ઉદ્ધાર તો સારસ્વત કલ્પવાળાં કૃષ્ણે કર્યો એમ લખ્યુ છે ત્યારે બીજા

કલ્પના કૃષ્ણના અવતારો શા સારૂ છે ? ને તે કૃષ્ણે તે તે જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા અસમર્થ હતા કે શું ? વળી આટલા દિવસ તે અસમર્થ હતા માટે શ્રી વલ્લભાચાર્યમહાપ્રભુજી મહારાજનો અવતાર થયો ! તે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનથી પણ વિશેષ શક્તિવાન થયા કે ? વળી સારસ્વત કલ્પને* વખતથી ૧૪૪૦૦૦૦૮૦૦૦૦ (એક ખર્વ અને ચુમાલિસ અબજ) વર્ષો થયા તથા તે પછી પદ્મકલ્પ ગયો, ત્યારે ગોવાળીઓ કેટલો અંધારીઆ રાખ્યો છે અરેરે ! આ કેવી અસંભવિત વાતો છે. ને તેના વૈષ્ણવ લોકોને કાંઇ શંકા પણ થતી નથી

૮ શ્રી વલ્લભાચાર્જી મહાપ્રભુજી આકાશ આસમાનથી અગ્નિનું પુતળું થઈને પડ્યા ને જાણીને મુકેઆ ન થયા અને અગ્નિ માર્ગમાં હાથની નોંધ પ્રમાણે નષ્ટ ન થયા એ આશ્ચર્ય છે વળી વર્ષમાંના સાત લોક, નાગ, મદ, નક્ષત્ર વગેરેમાં જતા પણ બળયા નહીં એ કેવી અજાયબી કેહેવાય ? મહુમદ પેગમબર સાહેબને સાતમા આસમાનપર લઇ જનાર જેબ્રિયલ દૂત રૂપે વલ્લભને પૃથ્વિ ઉપર મુકી ગયા હોય નહિ ! વળી વલ્લભમહાપ્રભુજીના પિતા લક્ષ્મણ ભટ્ટજી દાવો કરે છે કે એ છોકરો મારો છે તો તે વાત શું ખોટી ? નાગપુરૂષાદિમાં લખ્યું છે કે લક્ષ્મણનોજ છોકરો જીવતો થઇને એમનો હતો તે વાત કેમ બને ?"

૯ વળી એ પુષ્ટીમાર્ગવાળાના ઠાકોરજી (ભગવાન) જેવા જે સ્વપ્નામાં કરી. ઉદ્ધાર કરીજ શકે નહીં, તે સારૂ પુતળાને નાખવું પડ્યું ને પુતળું તો નાખ્યું પણ દૈવી જીવોને જન્માવી તેમનો તે સમયે ઉદ્ધાર કરી ન શકાયો તે બિચારા ફરી જન્મ્યા કરે છે એ કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે ખોટી તથા અયોગ્ય

* કલ્પ એટલે બ્રહ્માનો દિવસ તથા રાત્ર હવે બ્રહ્માના દિવસમાં એક હજાર ચોકડી યુગ જાય તેમ રાત્રમાં પણ તેટલોજ વખત જાય ચોકડી યુગ એટલે સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર તથા કલિયુગ, તેમાં સત્યયુગનું આયુષ્ય ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષનું ત્રેતાનું ૧૨૯૬૦૦૦ નું, દ્વાપરનું ૮૬૪૦૦૦ તથા કલિયુગના ૪૩૨૦૦૦ મળી સર્વ યુગોનું આયુષ્ય ૪૩૨૦૦૦૦ વર્ષ થાય છે.

યુક્તિ છે અને તે પોતાની અયોગ્ય યુક્તિને આરૂજ ઇશ્વરને અસમર્થ ઠરાવ્યો છે

એ પ્રમાણે સાફ નિર્મલ અને બુદ્ધિ વિરૂદ્ધ વાતો વૈષ્ણવો માને છે વળી માનીને ઉપર લખેલી શંકાઓ કાઢી નથી શકતા તો રહ્યું, પણ દરેક ઠેકાણે જુદા જુદા સિદ્ધાંતો લખ્યા છે, તે વિષે પણ કાંઇ શંકા કરતા નથી એ કેટલું અજાયબીભરેલું છે?

હવે બીજે ઠેકાણે ગુસાંઇજીની નિજ વાર્તામાં લખે છે કે આ પૃથ્વીની નીચે સાત પાતાળ છે અને ઉપર ૭ લોક છે તેથી ઉંચુ વૈકુંઠ અને સૌથી ઉંચો ગોલોક છે ત્યાં રત્નમય અને કરોડ સૂર્યના જેટલા તેજોમય મહેલ છે તથા ગઢ કિલ્લા, નદી અને પર્વત છે ત્યાંના રાજા શ્રી કૃષ્ણ છે ત્યાં શ્રીયાજી ગધાજી અથવા સ્વામિનીજી છે, તથા ચંદ્રાવળી વગેરે ત્રણ કરોડ રાણીઓ છે, તે રાણીઓને રહેવા સારૂ જુદા જુદા કુંજ (બગીચા) છે ત્યાં વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષો, ગાયો, મોર, પોપટ વગેરે પક્ષીઓ પણ છે એક સમયે શ્રીકૃષ્ણજીને શ્રીયાજીએ બોલાવવા સારૂ પોતાની સખી લલિતાજીને મોકલી લલિતાજી કૃષ્ણને લઇને સ્વામિનીજીના બગીચા તરફ જતી હતી એટલામાં ચંદ્રાવળી સામી મળી તેણે વિચાર્યું કે કાંઇ કપટ કરીને શ્રીકૃષ્ણને મારા બગીચામાં લઇ જાઉં એમ વિચારીને બોલી કે આ માર્ગે શ્રીયાજીના બાપ વૃષભાનજીને જતા દીઠા છે, માટે અ, બીજે રસ્તે થઇને જાઓ તો ઠીક પછી શ્રીકૃષ્ણજી એવા કામમાં કાંઇ વૃષભાનજીની બ્હીક હશે તેથી ચંદ્રાવળીએ કહેલે રસ્તે ચાલ્યા તે રસ્તે ચંદ્રાવળીના બગીચા આગળ ચંદ્રાવળીની સખી ચંદ્રાનના ઉભી હતી, તેણે જાણ્યું કે ચંદ્રાવળી તદબીર કરીને શ્રીકૃષ્ણને લાવી તો ખરી, પણ લલિતા સાથે તે જાય તો ઠીક એવું વિચારીને બોલી કે આ માર્ગે ચંદ્રભાનુ જતા હતા હવે ચંદ્રભાનુ લલિતાનો કાંઇ સગો થતો હતો તેથી લલિતા તેનાથી ડરીને જતી રહી પછી ચંદ્રાવળી શ્રીકૃષ્ણને પોતાના કુંજમાં લઇ ગઇ અને શ્રીકૃષ્ણે ચંદ્રાવળીના તનનો તાપ નસાડયો પછી લલિતાજીએ એ વાત જાઇને પ્રિયાજીને કહી એમાંથી પ્રિયાજી અને ચંદ્રાવળીજી વચ્ચે લડાઇ થઇ તેમાં શ્રીયાજીએ ચંદ્રાવળીજીને

શાપ દીધો કે તારા કુંજ સહિત તું પૃથ્વીપર જન્મ ધર તેમ લલિતાજીએ સ્વામીનીજીને શાપ દીધો કે તારા કુંજ સુદ્ધા તું પણ પૃથ્વિપર પડ. પછી શ્રીકૃષ્ણે એ ટંટાનું સમાધાન કરીને કહ્યું કે તમે બન્ને જણીઓ પૃથ્વી ઉપર તમારા કુંજ સુદ્ધા અવતાર ધરો અને હું બે રૂપે જન્મ ધરીને અને તમારો ઉદ્ધાર કરીશ પછી પ્રિયાજીનો કુંજ ચંપારણ્યમાંજ જન્મ્યો અને ચંદ્રાવળીનો ચરણાદ્રિમાં જન્મ્યો તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂ શ્રીકૃષ્ણજીએ બે રૂપ ધર્યાં એક રૂપે ચંપાચરણ્યમાં વલ્લભાચાર્યનો અવતાર થયો બીજે રૂપે ચરણાદ્રિમાં વિઠ્ઠલનાથજીનો અવતાર થયો વળી લખ્યું છે કે ચંપારણ્યમાં જ્યારે વલ્લભાચાર્યજી જન્મ્યા, ત્યારે એ વનમાં ઝાડ સઘળાં સુકાઇ ગયાં તથા ગાયો વાછરડાં અને પક્ષીઓ વગેરે મરી ગયાં કારણ કે એ સઘળાં ગોલોકમાંથી આવીને અવતર્યાં, તેના માટે વલ્લભાચાર્યે તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેમજ વીઠ્ઠલનાથજીએ ચરણાદ્રીમાં ઝાડો તથા જનાવરોનો ઉદ્ધાર કર્યો એ બને જણીઓની દાસીઓ (ત્રણ કરોડ) પૃથ્વી પર થોડે થોડે વરસને અંતરે જન્મી તેમાં કેટલાએક તો પુરૂષરૂપે જન્મી ને કેટલીએક સ્ત્રીરૂપે જન્મી, અદ્યાપિ પણ એ રૂપે જન્મે છે તેનો ઉદ્ધાર શ્રીકૃષ્ણજી અવતાર ધરીને કરે છે માટે ત્યાંથી આવેલા જીવ હશે તેટલાજ અમારા પંથમાં આવે છે વળી અગાઉ ચોરાંશી તથા બસેં બાવન વૈષ્ણવો આચાર્યજી અને ગુસાંઇજીના થયા, તેઓ કઇ કઇ સખીના અવતાર છે તે પણ લખ્યું છે તેમાંથી થોડા નમુના સારૂ અહીં લખવું યોગ્ય ધાર્યું છે

વૈષ્ણવના નામ	કઇ સખીનો અવતાર.
૧ દામોદરદાસ હરસાની	લલિતાજી
૨ કૃષ્ણદાસ મેઘન	વિશાખાજી
૩ દામોદરદાસ સભરવાર	ચિંતામણીજી
૪ પદ્મનાભદાસજી	ચંપકલતાજી
૫ પદ્મનાભની પુત્રી તુલસા	સખીકુંજરજી
૬ પદ્મનાભના દીકરાની વહુ પારવતી	રૂપવિલાસિનીજી

૭ પદ્મનાભનો દીકરો રઘુનાથ	ગુણઅભિરામા
૮ ગજોબાઇ હરિયાણી	રતિકલા
૯ કાશીના શેઠ પુરશોત્તમદાસજી	ઇન્દુરેખા
૧૦ પરશોતમદાસ શેઠની છોકરી રુકમણી	મોદાની
૧૧ ,, શેઠનો છોકરો ગોપાળદાસ	ગાયન કલા
૧૨ સારસ્વત બ્રાહ્મણ રામદાસ	પ્રેમ મંજરી
૧૩ ગદાધર કપીલ સારસ્વત	કમેકરી
૧૪ વેણીદાસ ક્ષત્રી (ખત્રી)	નંદનાયકજીનો બ્રન
૧૫ તેનો ભાઇ માધવદાસ	જનમભા
૧૬ હરીવંશ પાઠક	નવીઉતાવીકા
૧૭ ગોવીંદદાસ	નંદરાયજીનો બાટો
૧૮ અંબા ખતરીઆણી	નાંગીજી
૧૯ રાજનધાવન ક્ષત્રી	તેના
૨૦ નારાયણદાસ બ્રહ્મચારી	મધુરઇક્ષણા
૨૧ મથુરાધામા ભનાણી	ભદ્રા
૨૨ છબીલદાસ (ચાધણા ખત્રી)	સામાવની
૨૩ દયમજીરા ક્ષત્રી	પ્રવીણા
૨૪ તેની સ્ત્રી લીલાવીણી	નલીના
૨૫ દીનકર શેઠ	આતુરી
૨૬ તેનો ચાકર મુકુંદદાસ	મુકુનંદ
૨૭ પ્રભુદાસ ખત્રી	મનમથ
૨૮ શીહાનંદ ભાટ	કુંદરી
૨૯ પરશોતમદાસ ખત્રી.	માધવી
૩૦ તેની સ્ત્રી	માલતી
૩૧ શ્રીપુરદાસ કાયસ્થ	કરણી પ્રશસ્ત.
૩૨ પુરણમળ	ચિત્રરેખા
૩૩ જાદવેંદ્રદાસ	મદાનમસ્ત
૩૪ ગુસાઇદાસ	ગોવિંદકુંજનો પોપટ
૩૫ માધવ ભટ કાસ્મીરી	રત્ના

૩૬ ગોપાળદાસ વાલનાના	એ પ્રકાશ [નામ મીસવા
૩૭ પદ્મ રાવળ	દ્વારકાની સખી રુક્મણીજીની
૩૮ પુરૂશોતમ જોશી	મુગ્ધમુદા
૩૯ તેની સ્ત્રી	દુરના
૪૦ જગનાથ જોશી	ગોરભી
૪૧ તેની મા	ભ્મીસિધી
૪૨ નરહર જોની.	ગધન્ખા.
૪૩ ગણા વ્યાસ (ગોધરાના)	નાગવેલ
૪૪ ગોસાઇ દ બ	દ્વાવાનની સખી
૪૫ રત્નદુબ ને માધવદુમ	લલીતાની સખીઓ કુંજરી ને તે રસરસાલીકા.
૪૬ ઉત્તમ શ્યામદાસ	શિન્તા
૪૭ હરીદાસ દુબે	મેના
૪૮ વાસુદવ છ ટો	લાને મનસુખીન દગઓછનો સખી
૪૯ કૃપાદાસ	ગુરસેની
૫૦ વનદાસ ખવાસ	તિરની
૫૧ જગતાનદ નાથર (થાનેશ્વરના)	માધુરી
૫૨ આનંદદાસ	નાગરી
૫ વિશ્વભરદાસ	લલભા
૫૪ અડુતની કાબલી	લલીતા
૫૫ ક્ષત્રાણી અક્ બાઇ	લીલા
૫૬ ગુરજ	નદા
૫૭ સભરાઇ	મુદા
૫૮ કૃષ્ણદાસ ખવાસ	અમગળા
૫૯ ઓનામિશ્ર	નુમ દાગ
૬૦ રામદાસ	ભામા
૬૧ રામદાસ વવાણુ	મધુ
૬૨ રામાનંદ પડીત	માતમ
૬૩ વિષ્ણુદાસ (છીપો)	કમળા

૬૪ જીવણદાસ કળુર તંત્રી.	ઇશ્વરી.
૬૫ ભગવાનદાસ સારસ્વત.	વસુગંધ.
૬૬ ભગવાનદાસ ભીતરીઓ.	સુંદરી.
૬૭ અચ્યુતદાસ સનોડીઓ.	માધુરી.
૬૮ અચ્યુતદાસ કડાનાં.	રસાત્મિકા.
૬૯ અચ્યુતદાસ (ગૌડ બ્રાહ્મણ.)	મોહની.
૭૦ નારણદાસ (અંબાલાનાં.)	વ્રજવિલાસિની.
૭૧ નારાણદાસભાટ (મથુરાનાં.)	ગોકુળનો વાંદરો.
૭૨ નારાણદાસ લુઆણો (દદાનો.)	કેતકર.
૭૩ શીહાનંદની ક્ષત્રાણી.	સુનંદા.
૭૪ દામોદરદાસની મા, વીરબાઇ.	પુલીંદીજી (વનદેવી.
૭૫ નંદગ્રામનાં સ્ત્રીપુરૂષ.	રંભા, દક્ષા.
૭૬ ખાતી સુથાર.	સુદામાનો સખો.
૭૭ ક્ષત્રી.	મોહની.
૭૮ પુરૂષોતમ કવિ.	નંદરાયનો ભાટ.
૭૯ ઉમા શંકર.	શાંડેલ.
૮૦ ગોપાળદાસ (નરોડાના)	સંગીતકળી.
૮૧ જનાર્દનદાસ ખત્રી.	કૃષ્ણાવતી.
૮૨ ગડુ સ્વામી.	વંદી.
૮૩ કનૈયાલાલ ક્ષત્રી.	કમોદીની.
૮૪ નરહરિદાસ વિપ્ર.	સુંગર.
૮૫ નરહર સન્યાસી.	ગુલાબી.
૮૬ શદુ પાંડે.	ચંદ્રભાનુ ગોપ.
૮૭ તેનો ભાઇ માણેકચંદ.	મધુમંગળી.
૮૮ સદુની વહુ ભવાની	રામદે } નંદરાયજીની નણુ-
૮૯ સદુની છોકરી નરો.	શમદે } દીઓ.
૯૦ ગોપાળદાસ જટાધારી.	સુભદ્રા.
૯૧ કૃષ્ણદાસ શાસ્ત્રી.	નંદા.
૯૨ સંતદાસ ચોપડા.	ચંદ્રિકા.

૯૩ સુંદર સખી.	માધવા.
૯૪ માધવજી પટેલ.	સુખા દરખા.
૯૫ ગોકળદાસ (નરોડાનો)-બીજો.	જગવંત નંદરાયનો ખવાશ.
૯૬ બાદરાયણદાસ.	શ્રુતિરૂપા.
૯૭ તેની સ્ત્રી.	ગંગા.
૯૮ સુરદાસ.	ચંપકલતા.
૯૯ પરમાનંદદાસ.	ચંદ્રભાગા.
૧૦૦ કુંભનદાસ.	વિશાખાજી.
૧૦૧ કૃષ્ણદાસ.	અમનુ ગોપ.
૧૦૨ કૃષ્ણદાસ અધિકારી.	રીસલસખો, લલીતાજી સખી

આમાં જોવાનું એ છે કે પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે ચંદ્રાવળીને સ્વામિનીજીની લડાઇમાં એક બીજાને શાપ આપ્યો. તે તેઓની સખી-ઓનેજ અહિં પડવાનું હતું પણ આમાં તો નંદરાયનો બળદ પણ પડેલો છે. તેમ નંદરાયનો પાડો પણ પડેલો છે. વળી ગોવિંદકુંડનો ચોપટ પણ પડેલો છે. (ત્યાં વ્રજમાનું ગોવિંદકુંડ પણ છે.) સાથે દ્વારિકાના રૂક્મિણીજીની સખી બીમલા પણ છે. નંદરાયનો લાલો મનસુખો પણ છે, ગોકુલનો વાદરો પણ છે, વનની દેવી પણ છે, સુદામાનો સખો પણ છે, નંદરાયનો ભાટ પણ છે, ચંદ્રભાનું ગોપ પણ છે. વળી બે તો નંદરાયની નણંદીઓ લખી છે. પુરૂષની નણંદીઓ પણ ગોલોકમાં થતી હશે! કોઇ સખીનો સાળો લખ્યો નથી તે પણ ત્યાં થવા જોઇએ! નંદરાયનો ખવાસ પણ છે, અમનુ ગોપ પણ છે. છેલ્લો કૃષ્ણદાસ અધિકારી તો ત્યાં ભૂતની પેઠે બે રૂપે રાસલ સખાને રૂપે ને લલિતા સખીને રૂપે ભટકતો દેખાય છે. આ બધી અંડબંડ બકવાદ જેવી વાતો છે. અવતરવાનાં બ્હાનાંમાં લખ્યું છે કે એક પુરૂષની ઇચ્છા કરનારી બે સ્ત્રીઓની લડાઇ થઇ. તેથી તેઓની સખીઓ સુદ્ધાં પૃથ્વીપર આવી પડી ત્યારે નંદરાયના પાડા, બળદ, ભાટ, સખા, ખવાસ વગેરેને શું ઇચ્છા થઇ હશે કે જેથી બિચારા તેઓ પણ આવીને પડ્યા? વૈષ્ણવ ભાઇઓ, આ બધી કેવી વાતો છે તે જો બુદ્ધિપૂર્વક વિચારશો તો ખરેખર એક પળમાં વિચાર આવવો જોઇએ. પણ જો બુદ્ધિ ન હોય તો પછી

બોલવાનું કાંઇ રહ્યુંજ નથી. તો પણ અમારે બુદ્ધિમાન, ડાહ્યા, સમજુ, વીચારશીલ વૈષ્ણવોને કહેવું જોઇએ કે આવી વાતો જરૂર તમારે વિચારવા જેવી છે. આમાં કેવળ ઠગાઇ શિવાય બીજું શું હોઇ શકે તે તમારે જરૂર તપાસવું જોઇએ. કારણ અંધ અંધ કે આસરે એવી વૃત્તિ જો રાખવામાં આવે તો સત્ય પ્રાપ્તિના ઉચ્ચ ગિરીશૃંગ પર કદી પણ પોંચાતું નથી.

એ પ્રમાણે ચોર્યાશી તથા બસે બાવનના અવતાર લખ્યા છે.

હવે આ વાત અકકલથી ઉલટી હસવા સરખી, કેવળ સ્વકપોલ કલ્પિત અને સાફ જુઠી તથા ઉપર કહેલી એઓની પોતાનીજ વાતથી અત્યંત વિરૂદ્ધ એવી સ્પષ્ટ જણાય છે. તે છતા બેઉ સાચી માની બેઠા છે. વળી આ ત્રીજી કલ્પના જુવોઃ—

૩. આખ્યાનમાં વળી જુદુંજ લખે છે કે જેને બધા ટીકાકાર મહારાજો ગુસાઇજીની પોતાની વાણી ગણે છે, તે આ પ્રમાણેઃ—

આખ્યાન પેહેલાંમાંથી કેટલાંક ચરણો.

વંદુ શ્રીવિઠ્ઠલ સુંદર વર, નવ ઘન સ્યામ તમાલજી;
જગતી તલ ઉદ્ધાર કરવા, પ્રગટયા શ્રી પરમ દયાળજી ૧
વ્યાપકરૂપ અદ્વૈત બ્રહ્મ જે, તેજોમય કહેવાયજી,
આરજ પથ અધિકારી મુનિજન, તે માંહે લય થાયજી. ૪
અક્ષર આદ્ય અખંડ અનુપમ, ઉપમા કહિ નવ જાયજી;
અસ્તુ અસ્તુ સહુકો મળી બોલે, નિગમ નેતિ નેતિ ગાયજી. ૫
નિરગુણનો નીરદેશ અટપટો, રસના શી પેરે કહિયેજી;
રૂપ, વરણ, વપુ દષ્ટ પદારથ, ત્યાં એકો નવ લહિયેજી. ૬
તેહથકી પુરૂષોત્તમ અળગા, લીલા અચલ વિહારજી,
બ્રહ્મજ્ઞાનીને મુક્તમારગી, સ્વપ્ને. નહીં વેહેવારજી. ૭
તે પ્રભુને મન ઇચ્છા ઉપની, જશ થાવા વિસ્તારજી;
અધિકારી પાખે એ વાણી, નહિ કોને ઉચ્ચારજી. ૧૫
ભ્રૂભંગથી સૃષ્ટિ ઉપની, અતિ સુંદર બ્રહ્માંડજી;
ચૌદ લોક નાના વિચિત્ર, ભૂમંડલ નવખંડજી. ૧૬

શ્રી પુરૂષોત્તમે વળી વિચાર્યું, હવે પ્રકાર શો કરીએજી;
મારી સેવા અનેક કથારસ, નીરૂપવા તનુ ધરીએજી. ૨૨
ભક્ત જીવના ભાગ્ય વિચાર્યા, કૃપા કરી હરિ સારજી;
તેણે હેતે આપો પેં પ્રગટ્યા, શ્રી વલ્લભરાજકુમારજી. ૨૩
પૂર્ણ બ્રહ્મ શ્રી લક્ષ્મણ સુત પુરૂષોત્તમ શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી;
શ્રી ગોકુલમાં પ્રગટ પધાર્યા, સ્વજન કીધા સનાથજી. ૨૪

એની મતલબ એ કે પરમેશ્વરને પોતાની સેવા તથા કથાનો પ્રચાર વધારવા સારૂ વ્યાપક એવા પૂર્ણ બ્રહ્મ જે ભગવાન હતા, તેણે શ્રી વલ્લભજીનો અવતાર ધર્યો, ને તે થકી જે "પુરૂષોત્તમ આળગા" તેણે વિઠ્ઠલનાથજીનો અવતાર ધર્યો ને ભક્તજીવોના ભાગ્ય મોટા થયા. ઉપર કહેલી બેથી આ ત્રીજી વાત સાફ જુદી અને જુદાં કારણવાળી છે. ત્યારે આ ત્રણમાંથી કયી માનવી ! આ ચોથી પણ જરા જાણવા યોગ્ય છેઃ—

૪ કૃષ્ણદાસ અધિકારીની વારતામાં લખે છે કે કૃષ્ણદાસ અધિકારી લલિતા સખીનો અવતાર હતો અને શ્રી ગુસાંઇજી શ્રી સ્વામીનિજીનો અવતાર હતા. હવે અસલ ગોલોકમાં કોઇ વખત લલિતાને તથા સ્વામીનિજીને બોલાચાલી થઇ હશે, તેથી સ્વામીનિજીએ લલિતાને શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન બંધ કર્યાં. પછી આ લોકમાં જ્યારે બેઉ જન્મ્યા ત્યારે લલિતાએ પોતાના લોકમાંનું વેર વાળવા સારૂ શ્રી ગુસાંઇજી (સ્વામીનીજી) ને ૭ મહીના શ્રી નાથજીનાં દર્શન બંધ કર્યાં. આ ત્રણ કલ્પનાઓથી ચોથી જુદી. આ પાંચમી કલ્પના જુઓઃ—

૫ પોતે જાણે પુરાણમાં પણ પ્રસિદ્ધ હોયની તેમ ભોળા વૈષ્ણવોને દેખાડવા અગ્નિપુરાણ અને બ્રહ્માંડ પુરાણનું નામ આપીને એક એક અધ્યાય સ્વકપોલકલ્પિત બનાવ્યો છે. તેમાં વળી આમ લખે છેઃ—

અગ્નિપુરાણનું નામ જેને આપ્યું છે તે અધ્યાયના થોડા શ્લોકઃ—

शृणु शौनक सिद्धांतं। पुरुषोत्तम संगरः॥
द्विजो भक्तोद्दरेश्वैव।। अग्निर्विदुः पुराप्यभूत्॥ १॥

× × × ×

स्नेहमार्गी शते वर्षे । ज्ञानीभवति सर्वथा ॥
पुनरेवं तथोत्पत्ति । भविष्यति कलौयुगे ॥ १९ ॥
तदाहं द्विजरूपेण । अवतीर्यंच भूतले ॥
स्नेहमार्ग प्रवृत्यर्थं । हितायच कुलेतव ॥ २० ॥
घोरे कलियुगे प्राप्ते । प्रकटस्तु स्वयवने ॥
अग्निरूप द्विजाचारे । भविष्यतिह वल्लभः ॥ २१ ॥
वल्लभोह्यग्निरूप.स्या । द्विठ्ठल पुरुषोत्तम. ॥
पुष्टिमार्गप्रवक्ताच । मायावाद निषेधक ॥ २२ ॥

× × × ×

एक एव सदाख्यात. । शरण पुरुषोत्तम ॥
द्वात्रिंशच्चास्यलक्षाणि । युगानि तस्य सतति. ॥ ४९ ॥

હે શૌનક એક સિદ્ધાંત કહું છું તે સાભળો. પૂર્વે પુરૂષોત્તમ નામનો આબ્રાબહુ એ રીતે પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણ હરિનો ભક્ત હતો ॥ ૧ ॥ વળી તે સો વર્ષ સુધી સ્નેહમાર્ગમા (અર્થાત્) ભક્તિમાર્ગમા રહી પાછા કલિયુગમા તેનો ઉત્પત્તિ થશે ॥ ૨૮ ॥ ત્યારે બ્રાહ્મણના રૂપથી પૃથ્વીને વિષે જગતના હિત સારૂ અને સ્નેહમાર્ગની જ્યારે ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે પોતાની મેળે વનમા પ્રકટ થઇ, તારા કુળમા અગ્નિરૂપ દ્વિજના આચારયુક્ત વલ્લભ એવા નામે થશે. ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ વલ્લભ અગ્નિરૂપ છે અને વિઠ્ઠલ તે પુરૂષોતમ રૂપ છે કે જે વલ્લભ પુષ્ટિમાર્ગનુ કથન કરનાર અને જેમણે માયાવાદનો નિષેધ કર્યો ॥ ૨૨ ॥ વળી તે પુરૂષોત્તમ શરણે રાખ- નાર, હમેશા એક રૂપજ છે તેમજ તેની બત્રીસ લાખ સંતતિ છે.

જેને બ્રહ્માંડપુરાણનું નામ આપેલું છે તે અધ્યાયના કેટલાક શ્લોક.

॥ ब्रह्मोवाच ॥

त्वया परम कल्याण । देवदेव जगत्पते ॥
युगेतरावतारणां । कारणानि मम प्रभो ॥ १ ॥
कथितानि सविस्तारं । चरितानि च सर्वश ॥
कलौत्ववतारास्ते । कथ्यतां विमलाशया ॥ २ ॥
श्रोतुमिच्छामि तत्राहं । कारणानिच सर्वश ॥
चरितानि तु सर्वश । भूत भावन पूर्वज ॥ ३ ॥

હે પુત્ર ગુમથી ગુમ એવો મારો સિદ્ધાંત કહું તે સાંભળ, વર્ણ ધર્મરહિત, પાપી લોકોએ વખાણવા યોગ્ય, અને જે યુગમાં વર્ણ મનુષ્યો મ્લેચ્છ ધર્મને વિષે પ્રીતિવાળા છે એવો અતિ અપવિત્ર ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું પૃથ્વીને વિષે દ્વિજના આચારમાં પ્રીતિવાળા અતિ નિર્મળ એવા વલ્લભના ઘરને વિષે વિઠ્ઠલેશ એવા વિખ્યાત નામને પ્રાપ્ત થઇશ. હમેશાં ઘણાં રૂપને ધારણ કરનાર હું જ્યારે એક રૂપને ધરનાર અગ્નિરૂપ ધારી અર્થાત્ બ્રાહ્મણના રૂપને ધારણ કરી પ્રભુ થઇ ખરેખર તેજ અવતારમાં બત્રીસ લાખ જીવના ઉત્તમ ગણનો ઉદ્ધાર કરીશ.

હવે આ વાંચી જોતાં તો એમાં વલ્લભ વિઠ્ઠલનો અવતાર વૈષ્ણનો ઠરાવ્યો છે, કારણ કે એ લોકોએ તો અક્ષર બ્રહ્મથી પણ જે ઉપર અળગો પુરૂષોત્તમ છે, તે ભગવાન માનેલા છે, ને 'આતો વૈકુંઠવાસી વિષ્ણુ કે જેણે બીજા અવતારો ધર્યાં છે તેનું નામ કહ્યું છે. વિશેષ કારણ બતાવ્યું કે ઘોર કલિયુગ આવશે ને બધા ધર્મો નાશ પામશે ત્યારે હું અવતરીશ. જીવોને છુટવાનું બીજું કાંઇ કારણ દેખાતું નથી. વળી કહ્યું કે તે વખતે સાઠ લાખ માણસોનો ઉદ્ધાર કરાશું ને નિજવારતામાં તો ત્રણ કરોડ લખે છે. ત્યારે વૈષ્ણવ ભાઇઓ તમારે સાચું તે કયું માનવું ? કે એ લોકો ગમે તેમ બકવાદ કરે તે પણ સાચું ?

૬ વળી વલ્લભાચાર્ય પોતે કૃષ્ણાશ્રયમાં કહે છેઃ

શ્લોકઃ

म्लेच्छाक्रांतेषु देशेषु । पापैक निलयेषुच ॥
सत्पीडा व्यग्र लोकेषु । कृष्णएवगतिर्मम ॥ १
गंगादितीर्थवर्येषु । दुष्टैरेवावृतेष्विह ॥
तिरोहिताधिदैवेषु । कृष्णएव गतिर्मम ॥ ३ ॥

અર્થ– મ્લેચ્છોએ દેશો ઘેરીને પાપના ઠામો જેવા કરી મુક્યા અને સત્પુરૂષો પીડાય છે. આવા વખતમાં હે કૃષ્ણ ! મારી સહાય કરો. ગંગા આદિ તીર્થો મ્લેચ્છોએ વીંટી લીધાં તેથી તીર્થોના

અધિપતિ દેવતા અંતર્ધાન થઇ ગયા. એવા વચનમાં હે કૃષ્ણ મારી સહાયતા કરો. વળી સિદ્ધાંત રહસ્યમાં લખે છે કે,

> श्रावणस्यामले पक्षे । एकादश्यां महानिशि ॥
> साक्षात् भगवताप्रोक्तं । तदक्षरश उच्यते ॥

એક સમે ચિંતા ચિત આઇ, દેવી કઇ બીધ ભાની જાઇ; આસુરસે સબ મિલિત સદાઇ, બિન હોય સો કોન ઉપાય ॥ ૭૯ ॥ બિનકો જબ ચિત્ત ધાર્યો. તબ પ્રભુ પધારે તીહી સમે ॥ મધુર રૂપ આનંગ મોહીતા કહલ સુધ દીને હમે ॥ કરો અબતે બ્રહ્મકો, સંબંધ દેવી સહિતો પંચ દોષ ન રહે તાકો નિવેદન કરો હરિસોં। ("મૂળ પુરૂષ"માં લખ્યા પ્રમાણે).

અર્થાત્–એક સમે વલ્લભને અતિ ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ કે આગળ હું કેમ કામ ચલાવું? ત્યારે શ્રાવણ સુદ એકાદશીને દહાડે સાક્ષાત્ ભગવાને આવીને દર્શન દીધાં અને રસ્તો બતાવ્યો કે તું જીવોને કાનમાં બ્રહ્મ સંબંધનો મંત્ર આપ એટલે થયું. હવે જુઓ વૈષ્ણવ ભાઇઓ ! આ વળી પાંચેથી જુદોજ ગપાટો. આમાં શ્રીવલ્લભજીને માત્ર સાધારણ જીવોની માફક ચિંતાતુર અને સ્તુતિ કરનારા લખ્યા છે. ત્યારે એ વાતોનો શું વિચાર કરશો ? વારૂ એને કાનમાં મંત્ર સંભળાવવાનું વિચાર કરતાં તો ન સુઝ્યું તે ભગવાને આપીને કહ્યું, પણ પેલા ભવિષ્યના અધ્યાયમાં લખ્યું છે કે "कर्णेच दक्षिणेनूनं कथयित्वा प्रजायते अष्टमेकनमंतोन्यं शरणागतवत्सलः ॥ ४१ ॥ એટલે જમણા કાનમાં મારો શરણ મંત્ર દેશે તેથી જીવોનો ઉદ્ધાર થશે. તે અધ્યાય પણ શું વલ્લભાચાર્યે જાણ્યો નહોતો કે હવે એથી કેવળ જુદી જણાતી વાતોને ખરી માની બેઠા છે.

૭ વલ્લભાચાર્યજીએ નિબંધ, શાસ્ત્રાર્થ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે "वेदा श्री कृष्ण वाक्यानि" વગેરે અમારે પ્રમાણ છે. ઉપર લખેલી વાતો વેદોમાં પણ નથી, તેમ એના કહેવા પ્રમાણે, વ્યાસ સૂત્રમાં પણ નથી, તેમ વળી ભાગવતમાં પણ નથી. એ રીતે તો વૈષ્ણવભાઇઓ ! તમારૂં માનવાનું બધું ફોકટ થઇ જાય છે તેનું કેમ ?

૮ વલ્લભાચાર્યે દામોદરદાસ હરસાનીને કહ્યું કે "દમલા યહ મારગ તો શ્રી શુદ્રાદિકનકો ઉદ્ધાર કરીને કે લીયે પ્રગટ કીયો હૈ." તેનું કારણ બતાવ્યું છે કે વેદાદિકમાં સ્ત્રી શુદ્રોનો ઉદ્ધાર નથી તે સારૂ કર્યો છે, પણ એમ નથી. આગળ કહ્યું છે કે "જીવ છુટા પડયા તે સારૂ કર્યો છે." ત્યારે તેમાં ખરૂં કયું?

૯ વળી વલ્લભાચાર્યે પોતાના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સિદ્ધાંત જુદોજ લખ્યો છે. "શુધ્ધાદ્વૈત" કરીને પુસ્તક છે તેમાં એમ કહે છે જે આ જગત બધું કૃષ્ણના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી પુરૂષો બધા કૃષ્ણરૂપ છે ને સ્ત્રીઓ બધી સ્વામિનીરૂપ છે, પણ તેઓ જ્યારે શુદ્ધ થાય એટલે અમારી પાસેથી બ્રહ્મસંબંધ લે ત્યારે કૃષ્ણરૂપ થઇ જાય.

પણ એમના માર્ગના બોધ લીધેલા તો બહુ જણાય છે તેમાં એક પણ શ્રીકૃષ્ણરૂપ નથી. એટલુંજ નહીં પણ કોઇ મહારાજને પણ શ્રીકૃષ્ણ જેવા દીઠા નથી. બાકી રાસધારીઓ નાટકમાં શ્રી કૃષ્ણનો વેશ લે છે, તેમાં જોવામાં આવે છે ખરા. આ નવમાં ખરો સિદ્ધાંત કયો?

આ પરસ્પર વિરોધી પ્રમાણે વાતો બેસુમાર છે, તેના ફકત નમુના ઉપર આપ્યા છે. છતાં વલ્લભાચાર્ય, વિઠ્ઠલાચાર્ય અને અગાઉ થઇ ગયલા સઘળા મહારાજોને ભોળા વૈષ્ણવો ગોલોકવાસી પરમેશ્વરનું રૂપ જાણે છે; પણ અફસોસ! જો તેઓ ગ્રંથો તપાસે તો ખબર પડે કે તેઓમાંના કેટલાએકને પ્રસાદ ખાવાની લાલચ, કેટલાએકને સ્ત્રીઓના સાથે સ્પર્શ અને રાસાદિ લીલા કરવાની લાલચ કેટલાએકને રાગ અને કેફાદિકની લાલચ, તેમ કેટલાએકને સુગંધની તથા નવીન વસ્તુના દર્શનની લાલચ હોય છે. તેથી તેઓ કાંઇ ગ્રંથો તપાસવાની તજવીજ કરતા નથી. તેમ તેઓનો ભોગ ભાગ અલગ છે તેથી સારાસાર વસ્તુની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ તેઓમાં હોતી નથી. તેથી ઘણીવાર એમ બને છે કે, જો કોઇ એ બાબત તપાસ કરી તેઓને તેમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા અમૃતસમ ફ્લો ખવડાવવાની તજવીજ કરે છે તો તેને પોતાના દુરાગ્રહથી વિષ

વા સમજી ઉલટું તેવાઓને નિંદે છે અને પોતે "ગતાનુગતિકો ન લોકો પારમાર્થિકઃ" તેમ લોકોની દેખાદેખી માત્ર કરે છે પણ તેમાં પારમાર્થિક શું છે તે સમજતા નથી.

એમ, છતાં કેટલાએક ડાહ્યા, હુશીઆર, સમજુ, શાણા, અને કેટલીક રીતે પણ ચંચલ હોવા છતાં આવા ઠગાઇ ભરેલા મતપંથી માર્ગને જાણી શકતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ પુષ્કળ પૈસા આપી સેવકબને છે એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? ' , ,

એ પ્રમાણે નિર્મૂળ અને કપોળકલ્પિત પોતાની ઉત્પત્તિનાં કારણો બતાવીને ભોળા વૈષ્ણવને દૃઢ વિશ્વાસ બેસાડેલો છે. તે પ્રમાણે તેઓ માનીને પોતે સામીલ થઇ ગોલોકનાં સુખની લાલચે પોતાના પુત્રો અને મિત્રોને સામીલ કરવા તજવીજ કરે છે ને ઘણાએક સામીલ પણ થાય છે. પછી વૈષ્ણવોને કેમ પોતાના સેવક. કરે છે તે આગળ લખિયે છીએ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

સાંપ્રદાયિક સંસ્કારની અશાસ્ત્રીયતા.

હિંદુસ્થાનના ધર્મવાદો અને સર્વ સંપ્રદાયોનું નિરીક્ષણ કરીશું તો જણાશે કે તેમાં ઘણાખરા હિંદુ ધર્મીઓ, વેદ, વેદાંગ, દર્શન, શાસ્ત્રો ઇત્યાદિ ગ્રંથોને સ્વીકૃત ગણવા સંબન્ધી એકમત છે. તેઓ વેદને સ્વતઃ પ્રમાણ સ્વીકારી મૂળાધાર માને છે. જીવનનો હેતુ ધર્મ, અર્થ, કામદ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્તિનો હોય છે. અને તત્સંબન્ધમાં જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસના કે ભક્તિના વિધાનો નિર્દેશવામાં આવેલા છે. પ્રત્યેક સંપ્રદાય કે ધર્મની શાખામાં જે ભિન્નતા જોવામાં આવે છે તે તત્ત્વજ્ઞાન વિષયક તેમજ જીવ ઇશ્વરના સ્વરૂપના સંબન્ધને અનુલક્ષનારી હોય છે. જોકે વ્યવહારમાં તો પોતાના સિદ્ધાંતોની

અજ્ઞાનતાને લીધે આમ ભુલાઇ ગયલું છે અને પાછલા કાળના આચાર્યોએ તો આ તત્વજ્ઞાન તેમજ યોગ સરખા ચિંતનીય વિચારો અને ધર્માંગોને ગૌણ કરી નાંખી તેમજ પરમાત્માની ઉપાસનાના શુદ્ધ જ્ઞાનમય ચેતન સ્વરૂપનું વિસ્મરણ કરી, ભક્તિને એટલી બધી પ્રાધાન્યતા આપી કે જ્ઞાન, અને કર્મ માર્ગની ભાવનાઓ લુપ્ત થતી ગઇ. આના ઐતિહાસિક નિરીક્ષણ સાથે આપણે આથી વધુ સંબન્ધ વિષયાન્તરતાના ભયને લીધે નથી., એટલું તો ખરૂં કે આ ભક્તિ તે શુદ્ધ જ્ઞાનમયી પ્રેમભાવના નહોતી પણ એક અંધ અવૈરાગ્યમયી હતી. અને અજ્ઞાનમાંથી તેની ઉત્પત્તિ હોવાથી ઘણા અનર્થો થયા છે. પ્રાચીન આર્ય શાસ્ત્રોમાં સંસારમા જીવન શુદ્ધિ અર્થે સોળ સંસ્કારની ઉપયોગીતા જણાવેલી છે. તેનો હેતુ આ લોકમાં સુખપ્રાપ્તિ અને પરલોકમા મોક્ષપ્રાપ્તિ એ મુખ્ય કરી છે.' આજે જો કે આ સર્વ સંસ્કારો ચોટે ભાગે પ્રચલિત જોવામાં નથી આવતા અને લગ્નનો સંસ્કાર કે એવું કંઇ જે જોવામાં આવે તેમાંયે વર્તમાન કાળમાં શુદ્ધ શાસ્ત્રીયતા તો નથીજ જળવાતી, છતાં એ સોળ સંસ્કારોનું વિધાન જોવામાં આવે છે અને તે સબન્ધમાં કોઇપણ ધર્મના અનુયાયિ કે આચાર્ય આ સંસ્કારોની શાસ્ત્રીયતા સંબન્ધી એકમત છે છતાં તેને ઠેકાણે આ સંપ્રદાયમાં તો કેવળ નવીનજ પ્રકારના સંસ્કારનો ઓપ ચઢાવવામાં આવે છે, જે કેવળ અશાસ્ત્રીય છે. એ ક્રિયા જાણવાનું જાણવાજોગ થઇ પડશે. પ્રથમ બાળકનો જન્મ થયા પછી થોડે મહિને મહારાજ પાસેથી નામ લેવડાવે છે પછી મહારાજ નામ આપી તે બાળકના કાનમાં "શ્રીકૃષ્ણ: શરણ મમ" એ નામ સંભળાવે છે અને કંઠી બાંધવા આપે છે. તે વખતે મહારાજ સન્મુખ અમુક ભેટ ધરવામાં આવે છે. પછી બાળક જો છોકરો હોય તો તે ત્રણ ચાર પાંચ અથવા આઠ દશ વર્ષનો ,થાય ,ત્યારે બ્રહ્મસંબન્ધ (સમર્પણ) ની મંત્ર દિક્ષા આપે છે. છોકરો જો ઉપવાસ કરી શકે એમ હોય તો તે કરવા દે છે ને નહીંતર એમજ ચલાવી લેવાય છે. મહારાજ તેને ખાનગી સ્થળમાં લઇ જાય છે અને હાથમાં તુળસીનું પાંદડું આપી પોતે બોલે તેમ બોલવા કહે છે. બિચારૂં

નિરક્ષર બાળક જે ઉચ્ચારણ પણ ભાગ્યેજ કરી જાણતું હોય છે તેની આગળ નીચે પ્રમાણેના મંત્રો બોલવામાં આવે છે.

एकमेवाऽद्वितीयंब्रह्म ॥ श्रीकृष्ण. शरणंमम ओं सहस्रपरिवत्सरमित-कालजातकृष्णवियोगजनिततापक्लेशानन्दतिरोभावोऽहं तद्वियोगजनिततापोरं यथा-नाम भगवते श्री कृष्णाय श्री गोपीजनवल्लभाय देहेंद्रियप्राणांत करणा-निद्राविमोहलोदासो संपूज्यौसाध्यायी धामपूर्वेन अथवा धर्मकामान्तु नित्यधर्मांश्चदारा गारपुत्राप्ते वित्तेहपराण्यात्मनासह समर्पयामिदासोऽहं कृष्ण-तवास्मि ॥ १ ॥

અર્થાત બ્રહ્મ એક અદ્વિતીય છે શ્રી કૃષ્ણને હું શરણ છું હજારો વર્ષ વ્યતીત થયા છતા શ્રી કૃષ્ણથી મ્હારો વિયોગ રહયો છે તે વીયોગ પડવાને લીધે ઉપજેલા વારવાર જન્મ મરણાદિકના તાપ અને દુઃખથી મ્હારો નાશ થયો છે. તે સારૂ મ્હારા દેહ, સર્વ ઇંદ્રીયો, મન, પ્રાણ, અંતઃકરણપૂર્વક હુ દાસ થાઉં છુ. મ્હારી સંસારમાંની સર્વ વસ્તુઓ ધન, પુત્ર, દારા ઘરબાર, સર્વ શ્રી કૃષ્ણને અર્પણ કરૂં છુ હે કૃષ્ણ ! હુ ત્હારો દાસ છુ "

પણ આ મંત્રનો ઉપદેશ કરે તે દિવસે જે ક્રિયા કરે તે ખરેખરી વિચીત્ર છે. તે માણસને મહારાજ પોતાનું જુઠણ (એઠું) ખવડાવે છે, અને એવો સમય હોય કે બેચાર કલાક જાણું ને થવાને વાર હોય તો તરત ત્હેને પોતાના મ્હોંમાના પાન સોપારી અથવા એલચી ચાવીને તે પ્રસાદ તરીકે આરોગાવે છે. ઘણાક ભકતો પણ "જે ગુંઇ, જે ગુઇ," કરી ભિક્ષા માંગી પોતાની તૃષ્ણા સંતોષે છે. કદાચ આનું કારણ એમ પણ હોય કે પોતે અસલ ન્યાતબહાર થયલા હોવાથી જે સેવક થાય , ત્હેને પણ વટલાવાય.

ગુરૂ શિષ્ય વચ્ચે આવો રસવિહાર શુદ્ધ ભકિત પોષક નથી પણ નીતિવિરૂદ્ધ કરનાર તેમજ અશાસ્ત્રીય અને વેદક વિરૂદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે ગુરૂવત્ મંત્ર ભણાવી રજા આપી દે છે બહ્મ સંબન્ધનો આ વિધિ થયાથી સર્વ પાપો બળી ભસ્મ થઇ જાય છે અને સર્વ દોષોનું નિવારણ થઇ જાય છે. આવી અંધશ્રદ્ધા હોવાથી અન્ય ધર્મજ્ઞાનની અપેક્ષા રાખતા નથી. "સિદ્ધાંત રહસ્ય" વચનામૃત અને ભાવનાદિકના ઘણા ગ્રંથોમાં કહ્યું છે.કે

આ રીતે સમર્પણ કર્યાથી નવધા ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે. ભક્તિ શું, જ્ઞાન શું, એનું રહસ્ય શું, ભક્ત ક્યારે બની શકાય છે વિગેરે સંબન્ધમાં કાંઇપણ અર્થભર્યું વિવેચન જોવામાં આવતું નથી. પુરાણોમાં કેટલેક ઠેકાણે ભક્તિના વર્ણન આવે છે પણ તેમાં તો કેટલાંયે વર્ષો સુધી કષ્ટો અને તપ સહ્યાં પછી ભક્તિ સિદ્ધ થયલી જણાવવામાં આવેલી છે. જેવી રીતે અર્જુનને સખા ભક્તિ, હનુમાનને દાસ્યભક્તિ, પરિક્ષીતને શ્રવણભક્તિ અને બલિરાજાને આત્મનિવેદન ભક્તિ સિદ્ધ થઇ હતી વિગેરે.

ગીતામાં ब्रह्मार्पणं. ઇત્યાદિ શ્લોકમાં અર્પણ ભાવની આ ભાવના ઉપદેશાયલી જોવામાં આવે છે પણ અર્પણ અને સમર્પણની તે ભાવનાનું અહીંતો કેવળ વિસ્મરણ થયલું છે. આ ભક્તિ તે શુદ્ધ જ્ઞાનમયી, ચેતનમયી દિવ્ય ભાવના નહિ પણ આવેશમયી, અજ્ઞાનમયી, પ્રેમ નહીં પણ પ્રેમના આભાસરૂપ, છલરૂપ, કોઇ વખત જડ અને કોઇ વખત તો પાશવતાની પૂજક એવી એક પ્રકારની રોગી પ્રવૃત્તિ હોય છે. શુકવત્ શબ્દોચ્ચારણ માત્રથી બ્રહ્મનો સંબન્ધ થતો હોય, સમર્પણ થઇ જતું હોય, ને સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થઇ જતી હોય તો વેદ, ઉપનિષદ્, ષડદર્શન ઇત્યાદિ સર્વ શાસ્ત્રોની બિચારાની શી દશા થશે? આટલા મંત્રોચ્ચારણ ને બ્રહ્મસંબન્ધના વિધિમાનથી સર્વ પાપો ને દોષોનું નિવારણ થઇ જતું હોય તો શ્રુતિ સ્મૃતિ, વિગેરે બિચારી રડશે. તેને કોણ સંભારશે? પ્રાયશ્ચિત વિધાનના પ્રકરણો બધાં અર્થહીન થઇ પડશે આટલી નજીવી રકમની ભેટથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થતી હોય, સ્વર્ગપ્રાપ્તિ આટલી સહેલી, સોંઘી હોય તો શાસ્ત્રોપદેશિત પુરૂષાર્થોની આવશ્યકતાયે કયાં રહી? અમે આ પર વધુ વિવેચન ન કરતાં જરા વાચકોને વિચાર કરવા જણાવી એટલુંજ કહીએ છીએ કે આ પ્રભુપ્રાપ્તિ નિરંતરની ઉધારજ રહેતી હશે. ને જમેજ ન થતી હોય.

તિલકની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ.

સંસ્કારો સંબન્ધી એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. કેટલાક સંસ્કારો આત્મ સંબન્ધી છે તેમજ કેટલાક સંસ્કારો શરીર

સંબન્ધી છે આ સર્વ સંસ્કારોનો હેતુ દુઃખ મુક્ત બની સુખ કે શ્રેય પ્રાપ્તિનો છે એટલે સર્વ સૌ સૌને સ્થાને યોગ્ય છે છતા એકંદરે વિચાર કરતાં આત્મ સંબન્ધી સંસ્કારની કંઇક વિશેષતા ગણી શકાશે કારણુ સુખ દુઃખાદિ વૃત્તિનો સંબન્ધ અંતઃકરણ સાથે હોવાથી એટલે અંશે એ વિશેષ છે યજ્ઞોપવિત વેદારંભ કરવાના કાલ માટે ઉપયોગી ગણાય છે. અને એક શારિરીક સંસ્કાર તરીકે માનવામાં આવે છે. પણુ જેમ કોઇપણુ સ્થળે 'બ્રહ્મ સંબન્ધ'ના વિધિનું વર્ણન નથી એ ઉપર આપણે જોઇ ગયા તેમજ કહી કે તિલક સંબન્ધી પણુ કંઇ ઉલ્લેખ નથી. આ રીતે પુષ્ટિમાર્ગે વેદોક્ત કર્મ છોડાવી તેનું વિસ્મરણુ કરાવ્યું છે. તેને ઠેકાણે એ લોકો સામાન્ય કુદરતી ક્રમમાંથી નિવૃત્ત થઇ સ્નાન કરીને ઉર્ધ્વપુંડ તિલક કરે છે. કેટલાક દેખાદેખી કરે છે, કેટલાક શોભા ખાતર કરે છે, કેટલાક ધર્મ સમજી કરે છે, કેટલાક એમ સમજે છે કે ભગવદ્ મંદિરને આપણે કપાળ ઉપર ધારણુ કરીએ છીએ ને તેમાં શ્રી ઠાકુરજી વિરાજે છે. કેટલાક માત્ર કપાળ ઉપર, તો કેટલાક વળી બાયો તેમજ ભુજા ઉપર પણુ કરે છે. કેટલાક પુરાણુમા કહેલાં બાર સ્થાન ઉપર તિલક કરે છે. જોકે તિલકનો વિધિ પુરાણુમાં છે એમ ભાગ્યેજ તેઓ સમજતા હશે. પુરાણુમા કહ્યું છે કે,

*ललाटे केशवं विद्यात्। नारायणं मथोदरे ॥
माधवं हृदयेन्यस्य। गोविंदं कंठकूबरे ॥
विष्णुश्च दक्षिणे कुक्षौ। तद्बाहुर्मधुसूदन ॥
त्रिविक्रमं कर्णमूले। वामकुक्षौतु वामन ॥
श्रीधरंच सदा न्यस्य। वामबाहौतर सदा ॥
पद्मनाभ पृष्ठदेशे। ककुद् दामोदरस्तथा ॥
वासुदेवंस्मरंनमूर्ध्नि। धारयेदूर्ध्वपुंड्र ॥

---

* અર્થ—લલાટને વિષે કેશવ ભગવાનને ધારણ કરવું, નારાયણુને પેટ ઉપર, હૃદયમા માધવ, કંઠમા ગોવિંદ, જમણી કુખ ઉપર વિષ્ણુ જમણી બાહુ ઉપર મધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ નામના ભગવાનને કાનોના મુળમા ધારણ કરવુ, ડાબી કુખ ઉપર વામન, શ્રીધરને ડાબી બાહુ ઉપર, પદ્મનાભને પુઠ ઉપર ડોકથીની નીચે ખભ ઉપર દામોદરને, તથા વાસુદેવ ભગવાનને મસ્તક ઉપર ધારણુ કરવુ

હવે પુષ્ટિમાર્ગ એ વેદ અને પુરાણના માર્ગથી ભિન્ન છે તેમજ આ શ્લોક શરીરના અંગોને સંબન્ધ કરનારા વેદના પરમાત્માવાચક પ્રાર્થનાના શ્લોકથી કેવળ જુદા છે એટલે પુરાણમાં મૂકીને પાછળથી જુદા ભાવ લગાડેલા છે. ગોકુળનાથજી કૃત રસભાવમાં લખ્યું છે કે 'એક દિવસ શ્રી સ્વામિનીજી અને ઠાકોરજી આનન્દપૂર્વક વિરાજેલાં હતાં. સ્વામિનીજીએ શરીર ઉપર ચંદનાદિ લેપન કર્યું હતું ..તે જમીનપર નાંખ્યું. પછી ત્હેનો કાદવ કરીને ત્હેમાં પોતાનો ચરણ બોળ્યો. તે ચરણથી શ્રી ઠાકુરજીના કપાળમાં જોરથી લાતે મારી, તેથી ઠાકુરજીના કપાળમાં ચરણનું ચિન્હ થઇ રહ્યું. આથી ઠાકોરજીએ કહ્યું આજથી ત્હમારા ચરણનું ચિન્હ મ્હારે ધારણ કરવું.' એટલે શ્રી ઠાકોરજી કપાળમાં તિલક કરે છે તે શ્રી સ્વામિનીજીના ચરણ ચિન્હનો ભાવ છે! તેથી વૈષ્ણવોએ પણ ધારણ કરવું એમ કહ્યું છે. વળી આમાંયે હડહડતા અનન્ય વૈષ્ણવો કહેવાય છે જે પોત પોતામાં રસમંડળીઓ જેવી અનીતિ કરે છે તેવા વૈષ્ણવો તિલકને શ્રી સ્વામિનીજીનાં ગુહ્ય સ્થળનો ભાવ કહે છે એમ ગૂઢ ભાવના ગ્રન્થ ગ્રંથોમાં છે. આ વાત લખતાં અમને લજ્જા આવે છે પણ સત્યને વશ થઇને કર્તવ્ય કરવું પડે છે. નિંદા કરવાનો હેતુ લેશ પણ નથી.

અહીં આગળ આ તિલકની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ પૂરો થાય છે તથાપિ થોડુંક લખવું અસ્થાને ન ગણાશે. જેવી રીતે યજ્ઞોપવિતનો સંસ્કાર વેદાધ્યયનના પ્રારંભ માટે આવશ્યક ગણાય છે તેવી રીતે આ સંપ્રદાયમાં નથી. આ પ્રમાણે અશાસ્ત્રીય નામકરણ સંસ્કાર પછી કંઠી બાંધવાથી તે વૈષ્ણવ ગણાતો થાય છે, અને સાંપ્રદાયિક સંધ્યા કરે છે. તિલક કરી માળા ફેરવે છે. બહુ કરીને શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી, કે ગુસાંઇજી, કે જીવણજી, ગોપકેશજી, ધીરજી, એવાં નામોની માળા ફેરવે છે, અથવા તો ત્હેની પાસે સમર્પણ લીધું હોય છે ત્હેના નામની માળા ફેરવે છે. વેદોક્ત મંત્રોચ્ચારને સટે યમુનાષ્ટકનો, મધુરાષ્ટકનો, ગોકુલાષ્ટકનો કે સ્વામિન્યષ્ટકના સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, પણ ઘણા ખરા સર્વોત્તમસ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, આમાં માત્ર શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના

૧૦૮ નામ છે. આ પાઠ કર્યાનું અત્યંત પૂજ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. જે સેવકોમાં પરંપરાથી ઉપવિતનો ચાલ પડી ગયો છે ત્હેને કોઇક વખત મહારાજ ઉપવિત પણ આપે છે. અને કોઇ વખત તો મહારાજની વહુ અને છોકરી પણ આપે છે. કચ્છ માંડવીમાં છોટાજી મહારાજની વિધવા સ્ત્રી ઘણાં કાળ સુધી તેમ કરતી હતી. માત્ર રૂપા નાણું કે સુનાની ભેટ લઇ જનોઇ ગળામાં નાંખી દે. વેદોક્ત યજ્ઞવિધિપૂર્ણ સંસ્કારને ઠેકાણે .આ ધંધાની દુકાનદારી નહીંતર બીજું શું ? આ સિવાય સમર્પણ મંત્રોની ક્રિયાને અંગે જે જે *દુરાચારો આ માર્ગમાં પ્રવર્તે છે તે એટલા તો અનિષ્ટ છે કે લખતાં પણ કંપ થાય છે. ભોળા, અજ્ઞાન કે સ્વાર્થી સેવકો કદમે ન કહ્યું જાય એવાં ,પ્રકારનું મહારાજનું દૂતી કર્મ કરતાં પણ અચકાતા નથી આવી સત્ય વાત લખતાં અમને સંકોચ થાય છે, પણ ધર્મને નામે કેટલો.અધર્મ આ સંપ્રદાયમાં પ્રવર્તે છે ત્હેનો કાંઇક ઇતિહાસ સભ્યતાને ભોગે પણ સત્યતાને ખાતર આપવોજ પડે છે. પરિણામમાં ભક્તિમાર્ગના આવા પ્રચારણથી ભક્તને સ્વર્ગગામી ઉર્ધ્વગતિને સ્થાને નર્ક કુંડની પ્રાપ્તિ થતી હશે.

એ માર્ગમાં સ્ત્રીઓને અપાતો ઉપદેશ

તથા

તેઓ કેમ વર્તે છે તે વિષે.

ઉપરના પ્રકરણમાં આપણે જે વિવેચન કરી ગયા તે બહુધા પુરૂષોના સંબંધમાં છે પણ એ સંપ્રદાયમાં સ્ત્રીઓને જે ઉપદેશ આપવામાં આવે છે તેમા અમૃતનું પાન કરાવવામાં આવે છે કે વિષનું દાન દેવામા આવે છે તે હવે જોઇશું. ન્હાની બાળાઓને બાળવયમાં છોકરાઓની માફક નામ આપવામાં આવે છે.

---

* હાલના આ કાળમાં આ ઘણી જાઈ લગભગ નષ્ટ થયું છે, પરંતુ ૫૦ વર્ષપર લેખક લખ્યુ ત્યારે ત્હેને તેમ લખવાને મજબુત કારણો હતા સંશોધક *

કુમળી મગજોપર મહારાજો તે ભગવાન છે એવા સંસ્કારો બાળવયમાંજ પડતા રહે છે. અને પછી સમર્પણની મંત્રદિક્ષા આપી શિષ્યા બનાવવામાં આવે છે. આ ક્રિયા પરણ્યા પછી તરતજ કરે છે. એ વિષે ગોકળનાથજીની ટીકામાં આ પ્રમાણે લખ્યું છેઃ

तस्मादादौ स्वोपभोगात्पूर्वमेव सर्वं वस्तु पदेन भार्या पुत्रादिनामपि समर्पणं ; कर्त्तव्यं विवाहानंतरं स्वोपभोगे सर्व कार्ये सर्व कार्य निमित्तं तत्तत्कार्यापयोगिवस्तु समर्पण कार्यं समर्पण कृत्वा पश्चात्तानितानि कार्याणि कर्त्तव्यानीत्यर्थः ॥

અર્થ—તે કારણ માટે પોતે ભોગવ્યાની પહેલાં બધી વસ્તુ ગુરૂરૂપી ભગવાનને અર્પણ કરવી

આ શ્લોકની ટીકામા સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે લગન પછી પોતાના ઉપયોગમાં લીધા અગાઉ નવવધુને અર્પણ કરવી. અને મૂળના શ્લોકમાં દેહ અર્પણ કરવાનું કહેલું છે તેથી તે વખતે દેહ પણ અર્પણ કરે છે અર્થાત મનુષ્યો તરફથી સ્ત્રીઓ અર્પણ થાય ને સ્ત્રીઓ પોતાની દેહ અર્પણ કરે. થઇ રહ્યું, બાકી શું રહ્યું? પાપની પરિસીમા.

હવે એમના પોતાના બ્રહ્મ સંબન્ધના મંત્રથી શિષ્યા બનાવવાની આ પદ્ધતિ કેટલી વિરૂદ્ધ છે તે જોશું છોકરો ન્હાનો હોય તથા કૌમાર અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તેને બ્રહ્મસબન્ધ આપવામાં આવે છે તે વખતે "दारागारपुत्राप्तवित्तेहा" સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, ધન બધું અર્પણ કરવુ એમ. કહેવામા આવે છે. હવે દરેક સ્ત્રી કોઇપણ પુરૂષને પરણે છે ત્યારે તેના સ્વામિએ તો તેને પ્રથમજ અર્પણ કરી મકેલી હોય છે તો પ્રસાદી જો બીજી વાર અર્પણ થાય તો તે દોષ ગણાય છે વળી એ મંત્રમા જે 'દારાગાર' શબ્દ પ્રયોગ છે તે પુરૂષને લઇને છે અર્થાત પુરૂષ પરણે છે ત્યારે એ દારાને અર્પણ કરે, પણ સ્ત્રીઓ કંઇ સ્ત્રીઓને પરણતી નથી જે દારાને અર્પણ કરે। તેમજ

શ્રી વલ્લભાચાર્યને પોતાના સંપ્રદાયમાં લખ્યા પ્રમાણે પરમેશ્વરે શ્રાવણ સુદ એકાદશીને દિવસે જે આજ્ઞા કરી તેમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે પુરૂષોને સમર્પણ મંત્રનો ઉપદેશ કરવો. હવે આ પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ અને ભગવાનરૂપ મહારાજો મુખ્ય પહેલી અને બીજી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી સ્ત્રીઓને બ્રહ્મ સંબન્ધ કરાવે એ કેટલા બધા દોષિત થવા જોઇએ ? વળી એવું પણ માનવામાં આવે છે કે દરેક સેવકે એમ માનવું કે અમે વ્રજની ગોપીઓ છઇએ. પણ ઉપલા મંત્રમાંથી તેવો અર્થ નીકળતો નથી ને પુરૂષોનેજ સ્પષ્ટ રીતે ઉદ્દેશવામાં આવેલો છે.

મરજાદ.

વૈષ્ણવોના રીતરિવાજ અને આચારવિચારમાં આ "મર્યાદ" ની પદ્ધતિ એક અતિ વિચિત્ર ને હાસ્યજનક આચાર છે. કેટલીક વખત ૫૦-૬૦ વર્ષની ઉમર થાય કે સ્ત્રી કે પુરૂષ મરજાદ લે છે તેમ કેટલીક વખત તો સ્ત્રીઓ યુવાવસ્થામાંજ મરજાદ લે છે. પુત્રી પોતાની માતાના હાથનું ખાય કે પત્ની પોતાના સ્વામિના હાથનું ખાય તો અભડાઇ જાય. આભડછેટનો આ પ્રકાર એક ઘરમાં અનેક જાતિભેદ પાડે છે. કોઇપણ પ્રકારનો વિશેષ શુદ્ધ ધર્મ કે શાસ્ત્રીયતા એમના વર્તનમાં જોવામાં આવતી નથી. વાસ્તવિક રીતે મરજાદને ઠેકાણે સાફ અમરજાદ છે કારણકે પહેલા તો તે પોતાની જાતિથી બહિષ્કૃત થાય છે. સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર મરજાદ લેનારનોજ બંધ થાય છે. આ મરજાદમાં પણ બીજા છ અવાતર ભેદો છે. આ બધાનું વીવેચન કરવું જરૂરનું નથી પણ આના નિયમો કેટલાક તો વિચીત્ર અને અતિ હાસ્યજનક છે. સ્ત્રી પોતાના પતિ કે પુત્રનો સ્પર્શ કરે તોયે માથાબોળ સચેલ સ્નાન કરવું પડે છે. અંત:કરણની મલિનતા બ્હારના કપડાંલત્તાંના જેવીજ હોય છે. વૈરાગ્ય વિચાર કે જ્ઞાનનો ગંધ સરખો નથી હોતો છતાં માત્ર ન્યાત જાતમાં, જમવા, ખાવા જવું નહીં એટલુંજ નહી પણ કોઇ શુદ્ર હોય તો, તે ઉંચા બ્રાહ્મણના હાથનું પણ ખાય નહીં એવું એમાં હોય છે.

ચરણામૃત.

સ્ત્રીઓ સંધ્યાવંદનાદિ કર્મકાંડમાં મુખ્ય કરીને સ્નાનાદિ કરી ચરણામૃત લે છે. આ ચરણામૃત પુરૂષો પણ લે છે, ચરણામૃત એ એક પ્રકારની પીળી માટી થાય છે. શિયાળ ગામની આસપાસ કોઇક સ્થળેથી નીકળે છે વૈષ્ણવો જાત્રા જાય ત્યારે એ માટી લઇ આવે છે તેઓ એ માટી શૌચે જઇ આવ્યા પછી પણ ખાય છે. દિવસે કે રાત્રે કોઇપણ વખતે ખાવા બેસે ત્યારે પણ ખાય છે. તે ચરણામૃત લઇ સર્વોત્તમ વિગેરેનો પાઠ પણ કરે છે. પછી ગૌમુખી કે લુગડાંમા ઘાલી માળા પણ ફેરવે છે. મરજાદી સ્ત્રી હોય તે સવારે ઉઠી મંદીરમાં દર્શન કરી મંગળા કરી પોતાના ઘરની બાળકૃષ્ણજીની મૂર્તિને શૃંગાર ધરે છે. રસોઇ તૈયાર થયા પછી ભોગ ધરાવી આરતી ઉતારી મંદિર બંધ કરે અને 'પછી જમવાની તજવીજ કરે' છે. સાંજના ઉત્થાપન કરે છે. ને રાતના શયન ભોગ ધરીને પછી ઠાકોરજીને એક ન્હાની સરખી સુખ શૈયામા સુવાડે છે. આને ઠાકોર સેવા કહેવામાં આવે છે.

ભજનમા સ્ત્રીઓ ઘણી ખરી શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલાના પદો, શૃંગારના પ્રેમ વધારવાના—મહારાજોપર પ્રીતિ થવાના તેમજ શ્રી વલ્લભાખ્યાન તથા મલ પુરૂષના કાવ્યો ગાય છે. વળી બીજા' કેટલાએક ધોળ તથા વધાઇઓ જેમાં મહારાજોની સ્તુતિ પ્રાયઃના હોય છે તેનો પાઠ કરે છે. 'કેટલાક અનીતિ ભરેલાં નવરાશે શીખી લે છે ને મહારાજોની પધરામણીમા બહુ ઉમળકાથી ગાય છે. દર્શન કરવા તો બે ચાર વાર ફૂરસદ મળે તેમ જાય છે. નહીં' તો એકવારે ચલાવી લે છે. જો પોતા પાસે કાઇક પૈસા હોય તો મહારાજોને ખાનગીમાં આરોગાવવા અથવા રાસક્રીડા કરાવવા નો મનોરથ કરી ભેટ મુકી આવે છે

આ સર્વ બાબતોનો જ્યારે વિચાર કરીએ ત્યારે જણાય છે કે સંસારને કેટલી અધમતાએ લાવનાર, આ સંપ્રદાય છે. સ્ત્રી કે જેની ઉન્નતિપર સકલ સમાજનો આધાર રહેલો છે તેની શી

દયા કરવામાં આવે છે. બિચારી કુમળી બાળાઓને બાળવયમાંથીજ કેવું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. એઓ જેને પ્રમાણ ગણે છે એવા શાસ્ત્રોમાં પણ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે સ્ત્રીનો પતિ તેજ ગુરૂ છે. ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણ વિદુરજીને કહે છે, કે:

भर्तादेवो गुरुर्भर्ता धर्मतीर्थं व्रतानिच ।
तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं समर्चयेत् ।।

સ્ત્રીને દેવ પણ પતિજ, ગુરૂ પણ પતિજ જાણવો. ધર્મ, તીર્થ, ને વ્રત પણ પતિજ છે માટે સર્વનો ત્યાગ કરી સ્વામિસેવા એજ કરવી.

વળી ભાગવતમાં નારદજીએ કહ્યું છે કે—

तस्मात्पतिव्रता नार्य श्रेयस्कामा सुमध्यमे ।
यजन्तेऽनन्यभावेनपतिमात्मानमीश्वर ।।

તો આ ભક્તિ ભાવ જે પોતાના સ્વામિ પ્રત્યે રાખવાનો તેને ઠેકાણે ખુદ ધર્માચાર્યો પોતે આ વચનનું ઉલ્લંઘન કરે ને અનીતિની શાળા ચલાવે તેમજ સ્વામિયો પોતે આ અનીતિની શાળામાં આ પ્રકારના શિક્ષણ માટે પત્નીઓ માટે બેદરકાર બને કે જાણ્યે અજાણ્યે આંખ આડા કાન કરે એ કેટલું બધું હિનપસ્તીભર્યું છે?

વેદના દિવ્ય સ્તોત્રોને મંત્ર ગાનના આલાપો કરનારી તેમજ ઉપનીષદના તત્વવિચારના રહસ્યની ચર્ચા કરનારી મૈત્રેયી અને ગાર્ગીની પવિત્ર ભૂમિ આર્યાવર્તમાં—સ્ત્રીઓને આ શિક્ષણ—! અધમતાની આ અવદશા !......સદ્ભાગ્યે યુગ બદલાતો જાય છે

પ્રકરણ ૭ મું.

સેવાના વિધિ અને પ્રકાર.

આપણે જાણીએ છીએ તેમ પ્રાચીન કાળની જે શાસ્ત્રોપદેશિત આશ્રમ વ્યવસ્થા હતી હેમાંના વાનપ્રસ્થાશ્રમ તથા સંન્યાસના આશ્રમને એ સંપ્રદાયમાંથી તિલાંજલીજ અપાયલી છે. તેમજ જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, વેદાંત, યોગ વિગેરેના શાસ્ત્રજ્ઞાનની પણ આવશ્યકતા સ્વીકારાયલી નથી. બાળપણથી કેવું જ્ઞાન, ને કેવા સંસ્કાર આપવામાં આવે છે હેનું વર્ણન આગલા પ્રકરણમાં કરી ગયા છે. વેદોક્ત યજ્ઞયાગાદિની પણ આવશ્યકતા નથી. માત્ર ભક્તિથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ સ્વીકારાયલી છે. ભક્તિ એટલે અમુક પ્રકારની મૂર્તિઓની સેવા. પ્રચરિત બ્રાહ્મણધર્મીની મૂર્તિપૂજા નહી, પણ અમુક મૂર્તિઓની સેવા. ભક્તિ અને આ મૂર્તિસેવા એ બન્ને પર્યાય ગણીએ તો ચાલે. એ મૂર્તિઓ વિવિધ પ્રકારની આવે છે, ઘણા મહિમાવાળી અને મોટામાં મોટી હેને શ્રી ગોવર્ધનનાથજી કહેવામાં આવે છે. એ મૂર્તિ સામાન્ય મનુષ્યના અર્ધ ભાગ જેટલી છે અને સ્ત્રી સંયુક્ત નથી. ભૂકરા પત્થરની છે. જોકે આ મૂર્તિને મહારાજો કે વૈષ્ણવો પોતાના ઘરમાં રાખતા નથી પણ સૌથી વિશેષ મહત્વતાવાળી ગણાય છે. હેને શ્રીજી બાવાને નામે ઓળખે છે

બીજી બળદેવજીના નામની તે ગોકુળ તરફ છે. હેને વૈષ્ણવ ભાંગનો ભોગ ધરાવે છે. ભાગવતાદિ કેટલાક ગ્રંથો ઉપરથી જણાય છે કે શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના ભાઇ બળદેવજી કેફી પીણાના શોખીન મદિરા સેવી હતા. માટે તેને પ્રસન્ન કરવા એ ભોગ ધરાવે છે.

૧ નવનીત પ્રિયાજીની પીત્તળની એક નાની મૂર્તિ છે, હાથમાં માખણના લોંદા સાથેજ ઘડેલી છે. તેની સાથે સ્ત્રી બેસાડતા નથી.
બીજી મૂર્તિનું મદનમોહન નામ છે, જોડે એક સ્ત્રીની મૂર્તિ ઉભી રાખે છે તેને 'સ્વામિનીજી' એવું નામ આપેલું હોય છે.

ત્રીજી દ્વારિકાનાથજીના નામની પત્થરની બનાવેલી એક મૂર્તિ છે, તેની જોડે સ્ત્રી ઉભી રાખવામાં આવેલી નથી.

ચોથી મથુરેશજીના નામની કાળા પત્થરની એક મૂર્તિ છે.

પાંચમી વિઠ્ઠલનાથજી. અથવા વિઠ્ઠલેશરાયજી એવા નામની પીત્તળની મૂર્તિ છે. વળી તેની જોડમાં એક સ્ત્રીની મૂર્તિ ઉભી કરેલી છે.

છઠ્ઠી ગોકુલેશજી અથવા ગોકુલનાથજીની પીત્તળની મૂર્તિ છે તે ચતુર્ભુજ માણસના ઉભા ઘાટની છે. તેની જોડે બે સ્ત્રીઓ ઉભી રાખેલાં છે.

સાતમી ગોકુળચંદ્રમાજીની પત્થરની એક મૂર્તિ છે, તેને બે હાથ છે, તેની જોડે સ્ત્રી ઉભી રાખેલી છે.

એ મૂર્તિઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કે કોઇ મંત્રોથી સ્થાપન કરવામાં નથી આવતું, પણ કોઇ નવા મહારાજને જરૂર પડતાં તે જુના મહારાજને ત્યાંથી માગી આણે છે. માત્ર સેવા કરી ધામધુમ ચાલુ કરવાથી મહત્વતા વધતી જાય છે. અન્ય મૂર્તિઓની પૂજા જેમ પૌરાણિક રૂઢિ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે તેમ એ મૂર્તિની સેવા કરવામાં નથી આવતી પણ અન્ય પ્રકારે તેની સેવા કરવામાં આવે છે. અહીં અતિ ટુંકમાં સાદું વર્ણન આપવામાં આવે છે.

પ્રથમ ઠાકોરજી શયનેમાં હોય છે ત્હેને ઘંટા વગાડી જગાડવામાં આવે છે. પછી જરાતરા કપડાં પહેરાવી એકઠા થયલા વૈષ્ણવોને દર્શન કરાવે છે, સિંહાસનપર બેસાડે છે. ત્હેની સન્મુખ મૃદંગ, ઝાંઝ, પખવાજ, તંબુરા ઇત્યાદિ વાંજીત્રો સહિત સ્હેના ગાન કીર્ત્તન કરી આરતી ઉતારે છે ત્હેને "મંગળા"ના દર્શન કહેવામાં આવે છે પછી મૂર્તિને તેલ વિગેરે લગાડી કે આકાર કરી શૃંગાર યુક્ત વસ્ત્રથી સુશોભિત કરી દર્શન કરાવે છે. આને શૃંગારના દર્શન નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ પછી દ્વાર બંધ કરી કંઇ સામગ્રી ધરવામાં આવે છે ને દર્શન કરાવે છે ત્હેને ગ્વાલના દર્શન કહેવામાં આવે છે. આ પછી વિવિધ પકવાન, પાની, સુખડી

(દાળભાત) ધરાવે છે. ને અડધો પોણો કલાક રાખવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં એમ સહમજાવવામાં આવ્યું છે કે શ્રી 'ઠાકોરજી જે આરોગી જાય તે લક્ષ્મીજી પાછા ધરી જાય છે. આ પછી માણસો અંદર જાય છે. પાણીએ વતી મર્તિનું મ્હોં ધોએ છે. એ પછી આરતી ઉતારવામાં આવે એને રાજભોગના દર્શન કહેવામાં આવે છે. આ પછી પોતપોતાને ઘેર જાય છે. 'આને અનોસર કહેવામાં આવે છે. આ પછી સાંજરે ઉત્થાપનના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. ગાન થાય પણ એ વખતે આરતી નથી ઉતારાતી. આ પછી લાલો અગર સૂકો મેવો ધરાવી ભોગના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. જે પછી સંધ્યાના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. એ વખતે આરતી ઉતારવામાં આવે છે તેને સંધ્યા આરતીનાજ દર્શન કહેવામાં આવે છે. એ પછી બધો શૃંગાર ઉતારી ભોગ ધરાવે તેને વાળુ કહેવામાં આવે છે. પછી મુખ માર્જન કરી પાન સોપારી આરોગાવવામાં આવે. ત્યાં પછી મંદિર ખોલી શયનના દર્શન—"સૈનના" કરાવવામાં આવે છે. આરતી પાછી ઉતારવામાં આવે છે. પછી મૂર્તિને રાત્રિના વાઘા સજાવી પોઢાડવવામાં આવે છે. જો લાલજી હોય તો એકલા પોઢાડવામાં આવે; અને મદનમોહનજી હોય તો સાથે સ્ત્રીને પણ પોઢાડવામાં આવે છે. મૂર્તિમાં આવા ગૃહસ્થાશ્રમની કલ્પના કરી સહચારે પોઢાડવામાં આવે-વળીઆ મૂર્તિઓને લગ્નની ક્રિયા વગર સહચારે પોઢાડવામાં આવે છે—હજી સદ્‌ભાગ્ય કે વર્ષોના સહચાર છતાં સીમંત ઇત્યાદિ સંસ્કાર તેને આરોપવામાં નથી આવતા. આ પ્રમાણે આઠ વખત દર્શન કરાવવામાં આવે છે. વળી ઋતુ ઋતુના દર્શન જુદી જુદી રીતે કરાવવામાં આવે છે. શિયાળામાં જાડી ગોદડીના વસ્ત્રો ને સગડી-હોય છે ઉનાળામાં વળી ઝીણા વાઘા સજાવે છે. અત્તર, ગુલાબ, વિગેરે તેમ ફાગના રાગરંગના સુહાગી બાગ બગીચામાં ઉડતા ફુવારા વિગેરે રાખવામાં આવે છે. ચોમાસામાં સાધારણ વસ્ત્રો વિગેરે અંગીકાર કરાવવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે આખો દિવસ એમાં કાળક્ષેપ કરે છે. પ્રભુનું સ્મરણ નિરંતર કરવું, પ્રભુની માનસિક પૂજા નિત્ય કરવી,

મન, વાણીની પ્રત્યેક ક્રિયાઓ પ્રભુમય કરવી, પ્રભુ સર્વ સ્થળે છે એવું ધ્યાનમાં રાખી હમેશાં પ્રત્યેક ક્રિયા પ્રભુ પ્રીત્યર્થ કરવી પણ તેનો અર્થ સર્વ ધર્મ, અર્થ, પુરૂષાર્થ અને જગદુપકારક જીવન ત્યજી, સંસારની સમષ્ટિ ભાવનાની વિસ્મૃતિ કરી માત્ર આ પ્રકારની સેવામાંજ દિવસ આખો વ્યતિત કરવો એ પ્રભુ ભક્તિ ભાગ્યેજ જીવ કે જીવનનું કલ્યાણ કરી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ કરાવતી હશે.

ઉત્સવો.

જેવી રીતે સરકારમાં અમુક દિવસો તહેવારના ગણી રજા પાળવામાં આવે છે તેવી રીતે આ સંપ્રદાયમાં વર્ષના કેટલાક દિવસો ખાસ ઉત્સવના કરવામાં આવેલા છે અને તે દિવસો મુખ્ય કરી વિવિધ પ્રકારના ખાનપાન ને ધામધુમમાં કાઢવામાં આવે છે, આ ઉત્સવોના દિવસોની વધુ વિગતમાં ન ઉતરતા માત્ર ટુંકમાં સામાન્ય વર્ણન આપી ગણી જઇશું.

૧. જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ સર્વથી મોટો છે. શ્રાવણ વદ ૮ ને રાત્રિના બારેક વાગે શ્રી કૃષ્ણનો જન્મ કલ્પેલો છે, તેથી તે વખતે કૃષ્ણના જન્મની ક્રિયા મૂર્તિ સાથે કરે છે. ગિરિરાજની મૂર્તિને દુધથી નવરાવે છે અને જન્મના દર્શન ખોલે છે, નાચે છે, કુદે છે અને "આજ નંદ રાયકે આનંદ ભયો" એ પદ બધા સાથે બોલી ગમત કરે છે. પછી મળસકે શ્રી ઠાકોરજીને પારણામાં ઝુલવે છે. વિગેરે.

૨ ભાદરવા શુદ ૮ ને દિવસે રાધાષ્ટમી આવે છે, તે દહાડે રાધાજીનો જન્મ થયો એવું કલ્પે છે. રાધાજી એટલે શ્રી કૃષ્ણનાં શરીરથી થયલાં સ્ત્રી. જન્માષ્ટમીથી આજ સુધી ઠાકોરજી પાલણામાં સુવે છે. કોઇ ઠેકાણે એમ પણ લખવામા આવેલું છે કે કૃષ્ણ કરતાં રાધા સાડાઅગીઆર મહિને મોટી હતી. તે મોટી ન કહેવાય માટે તેણે બાર માસ સુધી આંખ નહોતી ઉઘાડી.

૩ ભાદરવા શુદ ૧૧ તે મોટી એકાદશી કહે છે, આ વખતે ગોપીઓ પાસેથી કૃષ્ણે દાન લીધેલું હતું, તેથી તે લીલા કરે છે. તેમાં

ઉત્સવ કરે છે, અને ગોપીઓ પાસે કેવી રીતે દાન લીધેલું તેના પદો ગાવામાં આવે છે.

૪ આસો સુદ ૧૦ ને રોજ વિજયાદશમી આવે છે. તે પુરાણોક્ત છે. શ્રી રામચંદ્રે લંકા ઉપર ચઢાઇ કરી તેનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. ઠાકોરજીની મૂર્તિને ડોરનો ભોગ ધરવામાં આવે છે, અને રામના પદ ગાવામાં આવે છે.

૫ એ પછી શરદપૂર્ણિમા, એ દિવસે શ્રી કૃષ્ણ ગોપીઓ સાથે વ્રજમાં રાસ રમ્યા તેનો ઉત્સવ માનવામાં આવે છે. દરેક મૂર્તિઓને મંદિરમાંથી બ્હાર કાઢી રાત્રે ચંદ્રિકામાં બેસાડવામાં આવે છે. સાથે ગોપીઓ નથી હોતી, પદો રાસક્રીડાના ગવાય છે. અને સામગ્રીમાં દૂધપાક કરવામા આવે છે.

૬ આ પછી દિવાળીના દિવસો આવે છે. નિત્ય નવાં નવાં ભોજન ધરવામાં આવે છે.

૭ કાર્તિક શુદ ૧ ને દિવસે અન્નકૂટનો ઉત્સવ એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે શ્રી કૃષ્ણે એમ કરેલું હતું. ગાયને ભેંસના છાણનો મોટો ઢગલો કરી તેને એક સરખો કરી તેપર તરેહવાર વનસ્પતિના છોડવા ખોસે છે ત્યાર પછી મૂર્તિને પાસે બેસાડી તેની પૂજા કરે છે, છાણના ગોવર્ધન પર્વતની પીત્તળના ભગવાન પૂજા કરે છે, અને પુષ્કળ સામગ્રી ધરાવવામાં આવે છે.

૮ અન્નકૂટને બીજે દહાડે ભાઇબીજ. શ્રી કૃષ્ણ પોતાની બેન સુભદ્રાને ઘેર જમવા ગયા હતા, તેથી બીજાઓએ પણ જવું એમ ઠરાવ્યું છે, એને યમદ્વિતીયા પણ કહેવામાં આવે છે. એ દેહાડે યમરાજા યમુનાજીને ત્યાં જમવા ગયા હતા

૯ કાર્તક સુદ ૮ ને ગોપાષ્ટમી કહેવામાં આવે છે. તે દહાડે શ્રી કૃષ્ણ ધામધુમથી ગામ બ્હાર ગાયોને લેવા ગયા હતા, તેથી બધાઓએ તે દિવસે તેમ કરવું એવું ઠરાવેલું છે. સારી રીતે સામગ્રી ધરાવવામાં આવે છે.

૧૦ કાર્તક સુદ ૧૧ દેવપ્રબોધિની અથવા દેવ દીવાળી કહેવાય છે. એ દહાડે વિષ્ણુ ભગવાન પાતાળમાંથી બ્હાર નીકળી વિષ્ણુ

લોકમાં આવે છે. એ દિવસે શ્રી કૃષ્ણ સાથે તુળસીને પરણાવે છે. બિચારા મલ્હારરાવ ગાયકવાડે કબુતરના લગ્ન કરાવેલા તે માટે લોકોએ તેમની હાંસી કરેલી, પણ આમાં તો ઝાડના લગ્ન કરાવવામાં આવે છે.

૧૧ કાર્તિક સુદ ૧૨ શ્રીનાથજીનો જન્મ દિવસ એટલે શ્રીનાથજી ગિરિરાજમાંથી પ્રગટ થયા, તે દહાડે પણ સારી સામગ્રી ને ધામધુમ કરવામાં આવે છે.

૧૨ માર્ગશીર્ષ વદ ૯ ને રોજ શ્રી ગુંસાઇજીના જન્મ દિવસનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. આ નોમને જલેબીઆ નોમ પણ કહેવામાં આવે છે.

૧૩ વસંતપંચમી માહ સુદ ૫ ને દિવસે કામદેવનો જન્મ થયલો માની ધામધુમથી ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. અબીલ, ગુલાલ, કેસુડાના રંગ વગેરેનો ઉપયોગ એ દિવસથી કરવામાં આવે છે.

૧૪ વસંતપંચમી પછી શ્રીનાથજીનો પાટોત્સવ આવે છે. તે મહાવદ ૭ ને રોજ થાય છે. એ દહાડે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીએ શ્રીનાથજીને ગોવર્ધન પર્વત ઉપર પૂર્ણમલના બંધાવેલા અપૂર્ણ મંદિરમાં પાટ બેસાડ્યા હતા, અને તે દિવસે શ્રીજીમાં ઘણી ધામધુમ થતી હશે.

૧૫ હોળી રંગ ગુલાલ ને નિર્લજ્જ ચર્ચા.

૧૬ હોળી પછી બીજે દિવસે ડોળ ઉત્સવ થાય. ડોળના સ્થંભ વગેરેનું કુંજ બનાવી તેમાં હિંચકો બાંધી શ્રી ઠાકોરજીની મૂર્તિ બેસાડે છે.

૧૭ રામનવમીનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે, પણ જન્માષ્ટમી જેટલો મહિમા નહીં.

૧૮ ચૈત્ર વદ ૧૧ ને દિવસે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીનો જન્મ દિવસ પાળવામાં આવે છે.

૧૯ નૃસિંહ ચતુર્દશી નૃસિંહભગવાનનો જન્મ દિવસ માનવામાં આવે છે.

૨૦ જેઠ સુદ ૧૦ ને રોજ શ્રી ગંગાજીનો પાટોત્સવ તરીકે માનવામાં આવે છે.

૨૧ જેઠ સુદ ૧૫ ને રોજ સ્નાનયાત્રાનો ઉત્સવ કરવામાં આવે છે.

૨૨ રથયાત્રા, તે આષાડ સુદ ૧ પછી જે દહાડે પુષ્પ નક્ષત્ર હોય તે દહાડે થાય છે, એ દહાડે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન રથમાં બેસી ફર્યાં હતા. તેથી લાકડાના ઘોડાને સુવર્ણ વગેરેના સુંદર અલંકારો પહેરાવી તેહને રથે જોડી તેમાં ઠાકોરજીને બેસાડે છે ને દર્શન કરાવવામાં આવે છે.

૨૩ આષાડ સુદ ૬ ને દિવસે કસુંબા છઠ આવે છે.

૨૪ આષાડ સુદ પુર્ણિમાં તે કચોરી પૂનેમ. કચોરીનો ભોગ ધરાવવામાં આવે છે.

૨૫ આષાડ વદ ૧ ને દિવસે મર્તિને હિંડોળામાં ઝુલાવે છે, કારણ કે એ દિવસે શ્રી કૃષ્ણ કુંજ બાંધીને હીંડોળે ઝુલ્યા હતા.

૨૬ શ્રાવણ સુદ ૩ ને દિવસે ઠકુરાણી ત્રીજનો ઉત્સવ આવે છે.

૨૭ શ્રાવણ સુદ ૧૧ ને દિવસે પવિત્રા એકાદશીનો ઉત્સવ આવે છે. વલ્લભાચાર્યજીએ શ્રી ઠાકોરજીની સ્તુતિ કરી તેથી ઠાકોરજી તેહેની પાસે પધાર્યા. પછી શ્રી વલ્લભાચાર્યે તેની પાસે પવિત્રાં અને સાકર ધરાવ્યા.

૨૮ શ્રાવણ સુદ પુર્ણિમા, રાખડી પૂર્ણિમાં, રક્ષાબંધન, એ ને દિવસથી શ્રી ઠાકોરજીને રાખડી બાંધવામાં આવે છે, અને ઉત્સવ માનવામાં આવે છે. "રાખી બાંધત યશોદા મૈયા" અર્થાત્ કૃષ્ણને યશોદાજીએ રાખડી બાંધેલી હતી.

ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ ઉત્સવો માનવામાં આવે છે. તદુપરાંત જીવતા મહારાજોના જન્મ દિવસોને પણ ઉત્સવ તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ દિવસોમાં વિવિધ પ્રકારના સારાં સારા મિષ્ટાન બનાવવામાં આવે છે અને આનંદપૂર્વક મુખ્ય કરી ખાનપાનમાંજ વખત ગુજારવામાં આવે છે. વળી તે ઉપરાંત કેટલાએક ઉત્સવોને દિવસે મંદિરમાં મૂર્તિની આગળ અનેક પ્રકારે નાચ રંગ ને ચેષ્ટાઓ કરવામાં આવે છે, તે સર્વ અહીં લખવું મુનાસેબ નથી ઘણીવાર આ સ્થળો માત્ર

અનાચારના અખાડાજ જેવાં થઇ પડે છે. ઘણીવાર અનેક યુવાન સ્ત્રીપુરૂષના સંકેત સ્થાનો પણ થાય છે. ઘણીવાર સ્ત્રીપુરૂષો રૂપ-રંગ જોવાજ નીકળી પડે છે. દર્શન સમયે થતી ભીડમાં જાણ્યે અજાણ્યે થતા અંગ સ્પર્શમાં આનંદ માને છે. તેમ કેટલીક સ્ત્રીઓ એ ઘરેણાને પહેરવા ઓઢવાનો શોખ પૂરો પાડે છે, કારણ આવા દર્શનથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય છે કે કેમ તેની ચર્ચા આગળ પર રાખી એટલુંજ કહીશું કે ખરા ભાવિક તો આમાંયે કોઇકજ હશે. તેના વધુ દ્રષ્ટાંત ન આપતાં માત્ર એકજ આપીશું. થોડાં વર્ષોપર મુંબઇના છબલજી મહારાજે એક વખત અમુક પ્રકારનું ગુલામીખત જેવું ખત લખાવીને તે પર પોતાના બધા કંઠીબંધ સેવકોની સહી લેવાનો ઠરાવ કર્યો હતો, પણ તે ખત અતિશય અધમ પ્રકારનું હોવાથી વૈષ્ણવ શેઠીઆઓએ તે પર સહી કરવા ના કહી હતી, આ ઉપરથી મહારાજે દર્શન આપવા બંધ કરવાનું ઠરાવી બારણાં બંધ કર્યાં. સેવકોમાં કેટલાક ૨૫ ટકાવાળા, કેટલાક ૩૭ા ટકાવાળા, કેટલાક ૧૭ા ટકાવાળા, ૧૦ ટકાવાળા, કેટલાક ૫ ટકાવાળા ઇત્યાદિ હતા તે સઘળા આમ જોઇને ચાલતા થયા. કેટલાક તો રાજી થયા કે પીડા ટળી. આસરે ૭૨ સેવકો એવા હતા કે જેઓ દર્શન કર્યા શિવાય અન્ન ન ખાવાનો નિર્ણય કર્યો હતો, પણ થોડા વખતમાં તેઓમાંના માત્ર સાત સેવકો શિવાય સર્વ જણે ખાવાનું શરૂ કર્યું. આખરે દર્શન ખુલ્યાં ત્યારે માત્ર સાત વૈષ્ણવો દર્શન કરવા આવ્યા હતા. સદ્‌ભાગ્યે આવી શિક્ષાઓ આજે મહારાજો કરતા નથી. બાકી મહારાજોને પોતાની ખરી સ્થિતિની ખબર પડે.

હવે વૈષ્ણવો પોતાના ઘરમાં જે વિવિધ પ્રકારની સેવા રાખે છે તે સંબંધી વિચાર કરીશું. વૈષ્ણવો પોતાની મનપસંદ મૂર્તિ કંસારાને ત્યાંથી ખરીદી મહારાજને આપે છે. મહારાજ તેને હાથ લગાડી કે એકાદ દહાડો પોતાના મંદીરમાં રાખી વૈષ્ણવને પાછી પધરાવી કે પુષ્ટાવી આપે છે. એટલે તે સેવા કરવા યોગ્ય થઇ એમ માનવામાં આવે છે. પુરાણોક્ત પ્રાણ પ્રતિષ્ટાના મંત્રની જરૂર પડતી નથી. પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતમાં પણ આમજ લખ્યું છે. શોભા વહુજી કૃત આહ્નિક કરીને પુસ્તક છે તેમાં લખ્યું છે કે,

વેદ મંત્રોથી પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ મંત્રાધીન હોવાથી પુરૂષોત્તમ નથી. પુરૂષોત્તમનું રૂપ તો અમારા હસ્તસ્પર્શનું. આવિર્ભાવ એટલે મહારાજના તેજનો અંબાર ત્હેમાં પ્રવેશ કરાવે છે.

કેટલાક વૈષ્ણવને ત્યાં ગિરિરાજની પૂજા હોય છે. એટલે મથુરાની પાસે જે ગિરિરાજનો ડુંગર છે ત્હેના પત્થરનો એક સોપારી જેવડો ન્હાનો કટકો લાવે છે. પ્રત્યેક પત્થર બદલ જે મહારાજની હકુમતમાંથી તે લાવવામા આવે છે ત્યાં તેટલા વજનનું સુવર્ણ ભેટ તરીકે આપવામાં આવે છે. તડાકો તે આનું નામ. શેર સટ્ટામાં તો પાંચના પચ્ચીસ કે એકના દશ મળે પણ આ તો પત્થરને બદલે સુવર્ણ મળે છે. ને ત્હેમ એવા સેવકોપર ઠસાવેલા હોય છે કે કોઇની ચોરી કરવાની મગદૂર હોતી નથી.

ત્રીજી એક પૂજા મહારાજો વૈષ્ણવોને આપે છે તે વસ્ત્રસેવાના નામથી ઓળખાય છે, એ વસ્ત્રસેવા ઝૂગડામા રૂ અથવા રૂચા ભરી પૂતળાં જેના આકાર બનાવી ત્હેની કરવામાં આવે છે.

ઉપર લખેલી મૂર્તિપૂજા જે વૈષ્ણવોને ત્યાં નથી હોતી તેવા વૈષ્ણવો શ્રી નાથજીનો વાઘો, આચારજીની બેઠકનું વસ્ત્ર, મહારાજના પગલા, તુળશી અથવા લાકડાંની માળા, પદો લખેલી પોથીઓ અને માટીનું ચરણામૃત વગેરેની પૂજા કરે છે. મુખ્ય કરીને ભોગ ધરાવવા માટે આ બધી વસ્તુઓને રાખવામાં આવે છે.

ભોગ મહાત્મ્ય.

ભોગ ધરવા વિશે તરેહવાર વાતાંઓ બનાવી ભાવ લગાડવામાં આવે છે.

એક વાત એમના પુસ્તકમાં લખી છે કે એક વૈષ્ણવ હતો તે ઠાકોરજી સેવતો હતો. એક વખત ત્હેને બહાર ગામ જવું પડયું તથી ઠાકોરજીની સેવા પોતાના છોકરાની વહુને કરવા કહી ગયો. વહુએ તો બધી રસોઇ કરી ઠાકોરજીને ભોગ ધર્યો પણ ઠાકોરજીએ તો આરોગ્યું નહીં. એટલે તે એમને એમ બેશી રહી. બીજે દહાડે સ રસોઇ ગાયને નાખી દીધી, એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સુધી

કહ્યું, ને શુદ્ધ ભાવથી ભૂખી રહી. એટલે શ્રી ઠાકોરજીને દયા આવી ને ચોથે દહાડે સાક્ષાત આવી કહ્યું કે કેમ ભૂખે મરે છે? તેણે કહ્યું આપ આરોગો નહીં ત્યાં સુધી કેમ જમું? ઠાકોરજીએ કહ્યું અમે તો ગુપ્ત આરોગીએ છીએ તો શ્રી કહે તે હું માનું નહીં. પછી ઠાકોરજીએ સાક્ષાત આરોગ્યું એટલે એણે ખાધું. આવી ખોટી વાતો રચાયે છે. ને કહે છે ભોગ આરોગે તે જોવું નહીં; નહીંતો તે વૈષ્ણવાણી સારૂ ઠાકોરજીને શ્રમ લેવો પડ્યો તેમ લેવો પડે.

પણ જોતા નથી કે કાગળના ભગવાનને ઉધાઇ, કંસારી ને ઉંદર ખાઇ જાય છે. લુગડાના ભગવાન સડી જાય છે ને તેમનાં વાઘા વસ્ત્ર, ખાવાનો ભોગ કે બધું ઉંદર, બિલાડા જેવા જનાવર ખાઇ જાય, તોયે રક્ષણ કરી શકાતું નથી છતાં સ્વાર્થ ખાતર અવળે માર્ગે દોરે છે.

પણ આ વિચાર કરીએ છીએ ત્યાં કેટલાક એવો પ્રશ્ન કરે છે કે શું ત્યારે આ ઠાકોર સેવા કે મૂર્તિપૂજા ખોટી છે? શું ત્યારે માનવું કોને? વળી કેટલાએક કહે છે કે મૂર્તિપૂજા જેઓ પૂરા જ્ઞાની નથી તેવાઓને માટે જાણવાનું પહેલું પગથિયું છે. પગથીએ પગથીએ ચીડી ચ્હડાય તેમ આ મૂર્તિ પૂજાથી પણ દેવમાં પ્રીતિ લાગે ને પછી પરમેશ્વરને જાણવાનું સાધન બને. માટે આ બાબતમાં સંક્ષેપમાં કેટલુંક વિવેચન કરી તેની લાભા લાભની તુલના કરીશું.

મૂર્તિપૂજા સંબન્ધી સામાન્ય વિચાર.

મૂર્તિપૂજાનો પ્રશ્ન જ્યારે આપણી સન્મુખ આવે છે ત્યારે આપણને લાગ્યા વિના નથી રહેતું કે આ પ્રશ્ન સંબન્ધી એટલી બધી ચર્ચા થઇ છે કે હવે અતિ વિસ્તારની જરૂર નથી, છતાં પ્રસંગોપાત થોડાક વિચારો સુજ્ઞ વાંચકજન માટે ઉપયોગી થઇ પડશે.

વિચાર કરતાં જણાશે, કે સમસ્ત જગતમાં બે પ્રકારના પદાર્થ જોવામાં આવે છે. એક મૂર્ત અને બીજો અમૂર્ત. જે વસ્તુનું

લંબાઇ પ્હોળાઇ વિગેરે માપ બની શકે એવો સ્થૂળ પદાર્થ તે મૂર્ત, અને જ્હેનું એવી રીતે રૂપ, રંગ કે માપ ન બની શકે તે અમૂર્ત.

द्वेवा ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चैवामूर्तं च तदेतन्मूर्तं यदन्यद्वायोश्चान्तरिक्षात्। अथामूर्तं वायुश्चान्तरिक्षं चेत्यादि। બૃહદારણ્યોપનિષદ.

અર્થાત આકાશ વાયુથી ભિન્ન અન્ય પદાર્થો તે મૂર્ત અને આકાશ વાયુ તે અમૂર્ત છે. પંચભૂતોમાં પ્રથમના બે તે અમૂર્ત અને બાકીના ત્રણ તેમજ ત્હેનાથી થતા સર્વ વિકારભૂત પદાર્થો સ્થૂળ, તેમજ મર્યાદામાં આવી શકે એવા હોવાથી મૂર્ત છે. જો કોષ પ્રમાણે વિચારીએ તો તો મૂર્તિ શબ્દના બે અર્થ છે "मूर्तिः काठिन्य कायशेः" અર્થાત કઠણપણું, કઠિનતાના ગુણવાળું જે કંઇ હોય તે અને શરીરનું નામ મૂર્તિ છે.

હવે પૂજા શબ્દનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે સત્કાર કરવું એવા અર્થમાં વપરાય છે, પણ ધુપ, દીપ, નૈવેદ્ય કે ચંદન પુષ્પ ધરાવવાનું કે ન્હાવવાનું કોઇપણ કોષ કે વ્યાકરણ અનુસાર નથી. મુખ્ય કરીને પૂજા શબ્દનો અર્થ ચેતન વસ્તુના પ્રસંગમાં આવે છે. અમરકોષમાં જ્યાં પૂજા શબ્દ આવ્યો છે તે જોવાથી એટલી તો ખાત્રી થાય છે કે પૂજા શબ્દનો અર્થ ચેતનનેજ અનુલક્ષે છે. અમરકોષના દ્વિતીય કાંડના સાતમા બ્રહ્મ વર્ગમાં પૂજા શબ્દ આવે છે તે પ્હેલાં ત્યાં અતિથિ અને પરોણાના પ્રસંગ આવેલા છે તે પરથી પણ એજ સૂચન નિશ્ચિત બને છે. ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ।
माता पृथिव्या मूर्तिर्भ्राता स्वो मूर्तिरात्मनः ॥

મનુ અધ્યાય ૨.

આચાર્ય, ગુરૂ એ બ્રહ્મની મૂર્તિતુલ્ય છે. અર્થાત જે આચાર્યની પૂર્ણ સેવા કરશે તેને અભિષ્ટ પ્રાપ્ત થશે. કારણ કે બ્રહ્મનામ પરમે-

થરતું છે અને તેનું યથાવત્ જ્ઞાન આચાર્ય દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આચાર્ય કે ગુરૂજ સુગમતાપૂર્વક વેદજ્ઞાન કરાવી શકે છે. ઈશ્વર અને શબ્દાર્થ સંબંધ રૂપ વેદ બન્ને અમૂર્ત છે તોપણ આચાર્યના અંતઃકરણમાં સ્થિત હોવાથી આચાર્યને બ્રહ્માની મૂર્તિ તુલ્ય ગણવામાં આવે છે. કદી પણ પાષાણો પ્રતિમા મૂર્તિઃ એમ નથી કહેવામાં આવ્યું; પણ "ऋतेज्ञानान्नमुक्तिः" જ્ઞાન શિવાય મુક્તિ નહીં થતી હોવાથી તેમજ પાષાણાદિ સ્વયં જ્ઞાન રહિત હોવાથી, તે જ્ઞાન આપી શકતા નથી માટે આચાર્યની સેવા શુશ્રુષા યોગ્ય રીતે કરવાથીજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઇ શકે છે અને મુક્તિ મળે છે. પાષાણાદિ મૂર્તિપૂજન કરવાનું વિધાન કોઇપણ ઋષિકૃત ગ્રંથોમાં નથી.

જે લોકો મૂર્તિપૂજાને ઇશ્વરની ઉપાસનાનાં સંબંધમાં લગાડે છે તેઓ ઇશ્વરનો અવતાર માને છે, અને તેની પ્રતિમા બનાવી પૂજા કરે છે, પણ અહીં ભુલી જવામાં આવે છે કે જે જડ છે તેનામાંજ રૂપ રંગાદિ ગુણ સંભવી શકે છે. ચેતનમાં કદી સંભવી શકે નહી તેમજ ચેતન કદી ઇંદ્રિયગોચર નથી થઇ શકતું, તો તે પરમાત્માની પ્રતિમા કેવી રીતે બની શકે ! અહીં વધુ વિસ્તારની જરૂર નથી તો પણ જણાવવું આવશ્યક છે કે જે ભગવાન રામ કૃષ્ણાદિકના અવતાર માનવામાં આવે છે તેના શરીરની પ્રતિકૃતિ બની શકે ખરી પણ તેમના શરીરમાં જે ચેતન આત્મા હતો તેની પ્રતિમા શી રીતે બની શકે ? અને જો ભૌતિક શરીરને આત્મા તરીકે સ્વીકારમાં આવે તો તો દેહાત્માવાદી તુલ્ય નાસ્તિકતાના સંભવો ઉભા રહે છે. યોગ શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટજ કહ્યું છે કે અનાત્મા શરિરાદિમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી એ અવિદ્યાનું લક્ષણ છે. તેમજ દેહને આત્મા માનવાનું કોઇપણ શાસ્ત્રને અનુકૂળ નથી. આ માટે પરમાત્મા, પરમેશ્વર, 'જે વિભુ, અજર, અમર છે તેની મૂર્તિ', કે પ્રતિમા કદી બની શકે નહિ. અને કોઇ કહેશે કે જે કંઇ ઐશ્વર્યવાન છે તેને અમે ઇશ્વર તરીકે માનીએ છીએ. પણ એમાં પણ મોટો દોષ રહેલો છે, કારણ જે સર્વ શરીરધારી છે તેમાં વધતા ઓછાપણાના સંભવ રહે છે, એટલે સેવા સુશ્રુષા વધું

ઓછા અંશમાં અને અને ફળ પણ તેજ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય આથી મર્યાદા બંધાય છે. જ્યારે પરમાત્માના સ્વરૂપ સંબંધી વિચાર કરતાં યોગ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જ્યાં ઐશ્વર્ય પૂર્ણ હોય તેમજ જેમાં ઐશ્વર્યનો એવો ભાવ થાય કે હવે એનાથી અધિક કંઇજ નથી તે ઇશ્વર છે. જે પૂર્ણ છે, સંપૂર્ણ છે, કેવલ છે, નિરપેક્ષ છે, એવો તે ઇશ્વર છે. અમુક કલાનો અથવા ચૌદ પંદર કે સોળ કળાનો કે અંશનો એવો નહીં પણ સંપૂર્ણ અસંખ્યાત એવો પૂર્ણમિદં. હવે પ્રતિમા પૂજનનું જો મજ્ઞ વિચારશું તો જણાશે કે પ્રતિમા કે પ્રતિકૃતિ જોવાથી તે સંબંધના ભાવો ને વિચારો આપણા મનમાં ખડા થાય છે. ભદ્ર પુરૂષોની પ્રતિમા ને ફોટોગ્રાફના દર્શનથી તેના ગુણોનું સ્મરણ થાય છે. અને વ્યવહારમાં સદાચરણ માટે અનુકરણ કરવા તે ઉપયોગી થાય છે તેમજ દૂર દેશાતરે ગયલા વિયોગી વ્હાલાં અને આપ્તજનોનું સ્મરણ કરવા પણ ઉપયોગી બને છે. રામચંદ્રાદિના સમયમા તેમજ પ્રત્યેક મહા પુરૂષોના સમયમા તેમની પ્રતિકૃતિ અને પ્રતિમાથી અવશ્ય તેમનું ગુણ સ્તવન ને કીર્તિ-સ્મરણ બની શકે છે. આમા અવશ્ય વીરપૂજાનું તત્વ હોય પણ પરમાત્માની પ્રતિમા એવું બની શકે નહીં. પરમાત્મદર્શન એ અન્ય તત્વ છે. મહા પુરૂષોની પ્રતિમા અગર તેના ચિર સ્થાયિ શુભ કર્મોને લીધે કીર્તિ સ્મરણોના અંકિત ચિન્હો, બાવલાં, જન સમાજમાં શુભ કર્મો પ્રેરવાને ઉપયોગી બની શકે છે પણ તેટલુંજ. બ્રહ્મવાદ અને તે માટે નું જ્ઞાન એ બીજી વસ્તુ છે.

હવે કેટલાક કહે છે કે એ પગથીઆ રૂપ છે અને અજ્ઞાન વર્ગને માટે છે અને ક્રમશઃ ધીમે ધીમે જ્ઞાન થતા આપોઆપ છોડી દેશે, પણ અહીં તો મુશ્કેલી ઉલટી વધે છે કે જે અજ્ઞાન છે તેને મૂર્તિના દર્શનથી કે મૂર્તિપૂજનથી કયું જ્ઞાન ક્યારે એવું થશે કે જેથી પાષાણ કે ધાતુનું નહીં પણ ઇશ્વરના યથાર્થ સ્વ-રૂપને જાણીને એ પૂજા છોડી દેશે. અત્યાર સુધી આ બધા અજ્ઞા-નોની એવી દશા થયલી તો નથી જોવામાં આવી. હજારો લોક જન્મ જન્માંતર સુધી પૂજન કરી મૃત્યુ પામે છે છતા જ્ઞાન તો

ઇશ્વરનું નથી પ્રાપ્ત કરી શક્યા. અનીજ શી રીતે શકે ? જે અતેજ અજ્ઞાની છે, જડ છે, તે શી રીતે જ્ઞાન આપી શકે ? જે ચેતન છે, જ્ઞાની છે તેજ જ્ઞાન આપી શકે, એટલા માટેજ આચાર્ય ગુરૂ ઇત્યાદિના પૂજન માટે કહે છે, કારણ તેઓ જ્ઞાન આપી શકે છે.. બાલકો ન્હાનપણમાં અજ્ઞાન હોય છે તેમજ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ તેમજ સંધ્યોપાસન, ઉપવિત વિગેરેના વિધાન મળે છે પણ મૂર્તિપૂજાનું કેયે પણ વિધાન જોવામાં નથી આવતું. હવે કહો કે તે અજ્ઞાની ને મૂર્ખોને માટે છે તો ઘણાં વિદ્વાનો પણ છે, તેમજ કેળવાયલા, સંસ્કારી, સુશિક્ષિત પણ છે તેઓ હજી કેમ કરે છે. શું તેઓ અજ્ઞાન છે ? વાસ્તવિક રીતે એ પ્રકારનું પૂજન શાસ્ત્રાનુકૂળ કે બુદ્ધિ અનુકૂળ નથીજ, પણ માત્ર પૌરાણિક છે. તેમાં પણ પ્રસંગોપાત ઘણી વખત વાસ્તવિક વાત કેટલાકથી બોલાય જાય છે છતાં રૂઢિને લઇને, લોક અપવાદને લીધે, દુરાગ્રહને ખાતર કે લોક પ્રીતિ ને ખોટી કીર્તિ ખાતર, દંભ ખાતર ખેંચાતાણ કરે છે.

એથી વધુ વિચારશું તો જણાશે કે બુદ્ધ કાલ પહેલાંની મૂર્તિઓ જોવામા નથી આવતી. રામકૃષ્ણાદિકની કલ્પિત મૂર્તિ (કારણ તેઓ જેવા ચિત્રોમા જોવામાં આવે છે તેવાજ હશે કે કેમ એનો પુરાવો નથીજ) તેમના શરીર આભુષણ, વસ્ત્રો, સર્વ કલ્પિત યોજવામાં આવે છે. તે કાલના પહેરવેશ ને એ સબંધીના ઐતિહાસિક પ્રમાણોની સાબીતી નથી. જે સંપ્રદાયો તરફથી કરવામાં આવે છે એ સર્વ બે હજાર વર્ષો પછીની છે. વળી શંકરાચાર્યે બુદ્ધનો પરાસ્ત કર્યો હતો તો પણ તે વેદાંત ને જ્ઞાનવાદે કરીને. છતાં શંકરાચાર્યના સિદ્ધાંતમાં જોઇશું તો બહુધા નિષેધજ છે. કોઇ કહે કે તેના અનુયાયી મૂર્તિપૂજા કેમ કરે છે તો એમ હોઇ શકે કે બુદ્ધ ધર્મનો પરાજય થયો હતો છતાં તેમાંના કેટલાક તત્વો લોકના જીવનમાં મિશ્રીત થઇ ગયાં હતાં અને શંકરાચાર્યે એ તરફ નાંખતી કરી બહુ દ્રષ્ટિ ન્હોતી રાખી. બાકી એવાં પણ વચનો સ્પષ્ટ લખ્યો છે કે " मूर्तिस्तु स्वल्प बुद्धिनां " " काष्टेलाष्टेषु मर्त्याणां " અર્થાત મૂર્ખાંઓ માટે છે. એઓએ ધાર્યું". હશે કે આવાં વિશેષણો જોઇ ભવિષ્યમાં છોડી દેશે. આ પરથી

એટલું તો જણાશે કે અમેજ કાંઇ આ વિચાર રજુ નથી કરતા પણ શાસ્ત્ર વિચાર એજ પ્રમાણે છે. પ્રથમ વેદમાં તો એવું વિધાન નથીજ.

सपर्यगा च्छुक्र मकाय मव्रणमस्नाविर ॰ शुद्ध मपापविद्धम् ॥
कविर्मनीषीपरिभूः स्वयम्भूर्याथातथ्यतोर्थान्व्यदधाच्छाश्वतीभ्य समाभ्यः ॥

વેદ પછી ષડ દર્શન, એમાં યોગ, વેદાંત, કર્મવાદ છે. મૂર્તિપૂજાનું સ્થાપન નથીજ.

સ્મૃતિ તો વેદને પ્રમાણ કહે છે. આદિકાવ્ય રામાયણમાં રામચંદ્રજીને પોતાને મળેલું જ્ઞાન યોગ વાસિષ્ઠ એતો સ્પષ્ટ બ્રહ્મજ્ઞાનનું પુસ્તક છે. મહાભારત, એમાં કાળે કાળે બહુ ફેરફાર બન્યો છે. કોઇ દશ હજાર શ્લોકનું કહે છે. કોઇ પચ્ચીસ હજારનું કહે છે. એમાં શિવલીંગ પૂજા વધી છે, છતાં વળી

अप्सुदेवामनुष्याणां दिविदेवामनीषिणां ॥
काष्टलोष्टेषुमूर्खाणां युक्तस्यात्मनिदेवता ॥

આવો વિરૂદ્ધ વિચાર પણ મળે છે.

ભગવતગીતા–

नैनंछिंदंतिशस्त्राणि नैनंदहतिपावकः ॥
नचैनंक्लेदयंत्यापो नशोषयतिमारुत. ॥

ભાગવત એકાદશ સ્કંધના ત્રીજા અધ્યાનો એક શ્લોક.

अर्चायामामपेद्धरंपूजायश्रद्धयेहता ॥
नसद्भक्तेषुचान्येषुसभक्तप्राकृत स्मृतः ॥ १ ॥

વળી તૃતીય સ્કંધમાં કપિલ દેવજી માતા દેવહુતીને કહે છે કે

यौमांसर्वेषुभूतेषुसंतमात्मानमीश्वरम ॥
हित्वार्चाभजतेमौढ्याद्भस्मन्येवजुहोतिस ॥ २ ॥

આ પંથીના કેટલાંક સંપ્રદાયો જેવા કે નાનક, કબીર, વિગેરેયે તો ખંડનો કરેલા છે. હવે કવિઓના કાવ્યો જોઈએ. અખો પણ વિરૂદ્ધ હતો.

चेतनको जान्या नहीं पूजे पाहणा पत्थ ॥
भगा हरी तो रे गया सेवत पाखनपत्थर ॥ १ ॥
बह दिन बीतत चले ज्या मूरखा मूढ ॥
ईश्वर तो अटका रहा सो जान्या नहिं मूढ ॥ २ ॥

મનોહર સ્વામિ જે ભાવનગરના પ્રખ્યાત ગગા ઓઝાના ગુરૂ તેના ઘણા પદો ખંડનના છે, જાહેરમાં તેઓ કહેતાં.

પદ ૭ મું. રાગ જંગલો.

અંધારો હરિને ભુલી ગયો,
થયો જડેજડનોરે ગુલામ ॥ ટેક ॥

ગાંડાની પેરે નાક ઘસણીઓ,
કરતો ફરે છે ઠામોઠામ—અંધારો૦ ૧

તું જ બનાવે છે તું શણગારે છે,
તું જ કરે છે ધામધુમ—અંધારો૦ ૨

હરિજનથી અવળે મુખે ભાખે છે;
જે પ્રભુ જાણ્યાનું ધામ—અંધારો૦ ૩

પથ્થરાને પૂજે છે ઝુલે છે,
સદ્ગુરૂ જન વિશ્રામ—અંધારો૦ ૪

જતે ધણીએ થયો તું નિધણીઓ,
જડ નહિ આવે કોઇ કામ—અંધારો૦ ૫

સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ જો સાચો;
પ્રગટ પ્રતાપી સુખધામ—અંધારો૦ ૬

એનાથી થતી હાનિઓ.

પુરૂષાર્થ હીનતા. શાસ્ત્રોમાં કહેલા જ્ઞાન, કર્મો ને યત્ન યાગાદિ તરફ અરૂચીનું મૂલ કારણ એજ છે, કારણ વ્હેમ એવો પાકો બન્યો છે કે એનાથીજ જ્ઞાન ને પ્રભુ પ્રાપ્તિ બને છે. પરિણામે અજ્ઞાનતા વધે છે, ને અજ્ઞાનો ઉલટા ખાડામાં પડે છે. ખરી પરમાત્માનું જ્ઞાન ભાગ્યેજ થાય. વિદ્યાની એટલીજ દુર્દશા થઇ. શાસ્ત્ર ચિંતન, અને મનન અટક્યાં. ધર્મ, વિજ્ઞાન, ને કલા નષ્ટ થયાં. અંધશ્રદ્ધા ને જડતા વધી. દ્રવ્યનો દુરૂપયોગજ કેવળ વધ્યો. ને એ પ્રવૃત્તિમાં દિવસનો બહુ કાલ જતાં સમયનો દુરૂપયોગ થયો. જ્યારે ઉન્નતિ માટે પુરૂષાર્થની અતિ જરૂર છે. નીતિને સ્થાને અનીતિ વધી. એ પ્રજા સ્થાનો જોનારને સહજ જણાઇ આવશે. સ્વાર્થી, લોભી, લાલચુ, આળસુ, દંભી, એવાઓ અજ્ઞાનતાનો લાભ મેળવી મોજ, વિલાસ, ને વૈભવ ભોગવતા થયા. ને ખરા પરસેવા ને શ્રમથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું કુપાત્રે દાન થાય છે વિગેરે દેશહિતને બાધકજ એ પ્રથા છે. આ બાબતમાં માત્ર સંસ્કારી ને સુજ્ઞજનો શાંતિથી વિચારશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

પ્રકરણ ૮ મું.

પુષ્ટિ માર્ગમાં યાત્રા.

મનુષ્યને આજુબાજુના સ્થળ, સંસ્કાર, વાતાવરણની અસરો થયા વગર રહેતી નથી, અને તે મનુષ્ય જીવનના ચરિત્રપર, જીવનના આચાર વિચાર ઘડવામાં બહુ અસર કરે છે. યાત્રા, મુસાફરી કે પ્રવાસ કરવાથી વિવિધ દેશોના રીત, રિવાજ, આચાર, વિચાર, ધંધા, ઉદ્યોગ વગેરે સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું જ્ઞાન થાય છે, અને તેથી તેની ઉપયોગિતા અધિક છે. પ્રાચીન કાળમાં આ હેતુ લક્ષમાં

શાખી અનેક પરદેશી મુસાફરો આર્યાવર્તમાં આવતા. ધર્મજ્ઞાન અને જ્ઞાનની કેટલીક શાખાઓનું મૂળ આર્યાવર્તમાં માનવામાં આવે છે. આજે તેનું દીપાંતર ને રૂપાંતર થયેલું ગણાય છે. આજેયે મુસાફરીનો હેતુ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ધર્મજ્ઞાન ઇત્યાદિ માનસિક કે શારિરીક ઉન્નતિનો જ હોય છે. ઉત્તમ સ્થળોએ જ્યાંથી સત્પુરૂષોનો સમાગમ થાય, વિવિધ પ્રકારનું શાસ્ત્રીયજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય અને જીવનનો ખરો હેતુ સમજી શકાય. પ્રાચીન કાળમાં વ્યવહારના સાધન ઓછાં, અને પ્રમાણમાં બહુ ઓછાં મનુષ્યો તેનો લાભ લઇ શકે એટલે યાત્રાની મહત્વતા વધુ માનવામાં આવતી. વળી જીવનની સાત્વિકતા સાચવી શકાય એવા અનુકૂળ સ્થાનોએ જ્ઞાનીઓ તેમજ વિદ્વાનો, યોગીઓ વસતા. ત્યાં તેઓ ધર્મજીજ્ઞાસુઓને ધર્મ, નીતિ, વૈરાગ્ય, મોક્ષ, જીવ, ઇશ્વર ઇત્યાદિ બાબતોનું જ્ઞાન આપતા. આવા સ્થળો તીર્થરૂપ ગણાતાં, અને તે માટે યાત્રા કરવામાં આવતી. પણ આ માર્ગમાં તીર્થયાત્રા માટે, મોટામાં મોટાં તીર્થો તે શ્રીજીદ્વાર, શ્રી ગોકુળ, અને ગોરમઠ ગણાય છે. તેમાં શ્રીજીદ્વાર જેવું તેને ધામ કહે છે, અને ગોકુલ વગેરે જેવું તેને તીર્થ કહે છે. આથી પ્રાચીન કાળમાં સંસારીઓ માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવા માટે તીર્થ યાત્રા જે એક શાળા રૂપે હતી તેને ઠેકાણે સેવકો અનેક રીતે બુદ્ધિહીન બની, દ્રવ્યનો નાહક વ્યય કરી જાણે અનતિવર્ષક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ હોય તેમ આ યાત્રાજી પ્રેરક બને છે. આ સંબંધમાં થોડીક હકીકત લખવાથી ભોળા ભાવિક અંધશ્રદ્ધાળુને વધુ મૂર્ખ કેમ બનાવવામાં આવે છે અને દ્રવ્યનો વિના પ્રયોજન કેવી રીતે દુરૂપયોગ કરવામાં આવે છે તે સમજાશે.

યાત્રા જવાની શરૂઆત પ્રથમ આવી રીતે થાય છે કે, કોઇ શ્રીમંત માણસ હોય તે સંઘ કાઢે છે, એવો સથવારો જોઇને કેટલાક મધ્યમ વર્ગના પણ કાંતો પોતાના ઘરની બાઇઓના દબાણથી કે કાંતો કેટલાક ભાવિક વૈષ્ણવોના આગ્રહથી કે ભંભાવ્યાથી નીકળવા મન કરે છે. કેટલાક ગરીબ માણસોને તથા કેટલીક વિધવા સ્ત્રીઓને પણ આવો સાથ જોઇ જવાનું મન થાય છે. આમ કર-

વામાં ઘણી વખત તો તેઓ આગળ પાછળનો કે આજીવિકાનો પણ વિચાર કરતા નથી ને ઝોકાવે છે. એમ કરતાં પાછળથી આવી વિધવા સ્ત્રીઓની શી દશા થાય છે ને કેવાં કૃત્યો કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે ત્હેનું વર્ણન બહુ દુઃખદાયક થઇ પડે છે. કેટલાક મહારાજોની દાસી બની મહારાજો પાસે ભાવિક સેવકીઓને લઇ જવાનો ધંધો કરે છે. કેટલાક વહુજી પાસે બેસી અનેક સ્ત્રીઓને ખોટી સાચી રીતે ડરાવી ઉંધુંચત્તું સમજાવીને પોતાનું ગુજરાન કરે છે. કેટલાક અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ દ્વારા સારા સ્ત્રી પુરૂષોને બગાડી ગુજરાન કરે છે. ને એમ થતાં રસમંડળી જામે છે. કેટલાક તેવી ખટપટ ન જાણતી હોય તો દુઃખમાં આવી પડે છે. એમ કરતાં વખતે કોઇને ત્યાં રસોઇ કરવા રહી જાય છે. વખતે એમ કરતાં કોઇ વળી વૈષ્ણવને ત્યાં જઇ "મહારાજ ભોગની તૈયારી છે કે આજ ત્હમારે ત્યાં પધરાવવાની ઇચ્છા છે" કહી નકરી થઇ બેસી રહે છે. વિગેરે અનેક તરેહની મુશીબતોમાં ઉતરવું પડે છે. સંઘમાં પણ અનેક તરેહના ખેલો ચાલતા રહે છે. મ્હલાજો સચવાતો નથી. અંગસ્પર્શ ને ધક્કાધક્કી તો હસતાં હસતાં ચાલતાંજ રહે છે. એકાંત માટેના પ્રયત્નો તો બનતાજ રહે છે. નહીંતર પછી શાક સમારવાની, ધાન્ય સાફ કરવાની, વીણવાની, દળવાની તથા મંદિર વિગેરે આવતાં હોય ત્યાં ઝાડઝુડ કરી સાફ કરવાની વિગેરે સેવા કરી કાળ નિર્ગમન કરે છે.

આતો એક વાત થઇ પણ ત્યાં ગયા પછી ગોર લોકો તો જાણે ધોળે દહાડે લુટે છે. ભોળા ને ચઢાઉ માણસને છાપરે ચઢાવે છે. ફલાણાએ અમને આમ આપ્યું ને ફલાણાએ તો અમને આમ આપી અન્યાય કીધો ને ત્હમે તો ત્હેના કરતા સરસ છો. આથી તે ગજા ઉપરાંત આપી દે છે. આવી રીતે તેઓ યાત્રાળુઓને વખતે ચઢાવીને, વખતે જોરજુલમથી, વખતે ધમકાવી, વખતે તરેહવાર સાચા જુદા બ્હાનાં બતાવી, વખતે ફોસલાવી, વખતે વ્હેમની વાતો બતાવી, લુટાય તેટલું લૂટે છે. એટલુંજ નહીં પણ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે કેટલાક તીર્થ સ્થળોએ યાત્રાળુઓ જો સરળતાથી ન આપે તો માર મારીને લે છે, અને તેમ ન બને તો

અનેક ઠગાઇઓ કરીને ઓકાવે છે. આના અનેક દૃષ્ટાંત જડી શકે એમ છે. માત્ર એકાદ બે દૃષ્ટાંત વિચારીશું.

થોડી મુદ્દત ઉપર કાશિમાં એક સંન્યાસી હતો. તેણે ધન ધુતવાની એક યુક્તિ મોટી હતી. કેટલાક બ્રાહ્મણોને શાગિર્દ રાખી એવી ધુમ ફેલાવી હતી કે આ સંન્યાસી, લોકોને તેમના પિતૃના સાક્ષાત્ દર્શન કરાવે છે. આમ તો કોઇ જોરને મુકી સન્યાસી પાસે શરામણું કરવા જાય નહિ, પણ આ કારણથી બહુ લોક ત્યાં શરામણું કરવા જવા લાગ્યા. આસ્તે આસ્તે બાવાનો મહીમા વધ્યો, અને સંખ્યાબંધ લોકો સરાવવાને આવવા લાગ્યા. પછી બાવાજી તો મન માન્યું ધન લઇને લોકોને પિતૃદેવના દર્શન કરાવતા હતા. હવે તે સરાવનારને સરામણું તો બ્રાહ્મણ કરાવે, ને બાવાજી તો પિતૃના દર્શન કરાવવા ઉઠે. પછી તેની આંખો બાવાજી પોતાના હાથથી ઢાંકીને છુ મંત્ર મારી કહેતા કે, હું તમારાં દિવ્ય ચક્ષુ કરું છું. પછી જરા આંખને દાબીને આકાશ તરફ તેનું મોં કરીને તેના કાનમાં બાવાજી મહા મંત્ર આપે. પછી આંખ ઉઘાડે એટલે કેટલાક ભોળાઓને તો દાબેલી આંખના પ્રસંગે લીલા પીળા રંગના અનેક નુકતાઓ દેખાય, તેથી માની લે કે દર્શન થાય છે ને બોલે કે, જે જે પિતૃદેવ પરંતુ ઘણાખરા તો મહા મંત્રના પ્રતાપથી ઝટ કહેવા લાગે કે, દર્શન થાય છે એમ કરી મુંગે મોઢે ચાલ્યા જાય. એવી ઠગાઇ કેટલેક વખત ચાલતાં બાવા પાસે તો પાંચ સાત લાખની પુંજી થઇ પડી. પછી તો પાપનો ઘડો ફુટયો, કાઠીઆવાડ તરફના કોઇ રાજાનો કારભારી નાગર ગૃહસ્થ હતો તે સમજુ તથા વિદ્વાન હતો. તે કાશીયાત્રાએ ગયો હતો .તેને ખબર પડી કે એક સન્યાસી પિતૃનાં દર્શન કરાવે છે. આણે જાણ્યું જે એ વાત બને તેવી નથી, કેમકે પિતૃઓ કાંઇ બાવા માટે ત્યાં બેસી રહ્યા હોતા નથી. માટે આમાં કાંઇ ઠગાઇ હશે પછી પોતે બેચાર દહાડાસુધી ત્યાં જોવા ગયો. તેણે આ એની બધી ક્રિયા જોઇ, તથા કેટલાકને મહા મંત્ર પૂછયો. તેથી એની ખાત્રી થઇ, કે આ ધુર્ત્ત્યાઇ. ઠગાઇ, તથા લુંટ મચાવી બેઠો છે; એટલુંજ નહિ પણ બાપડા ગરીબ ભોળાઓને લુટીને તેના મનમાં છીનાળીનો છોકરો કરાવવાની કોશિશ પેસાડે છે

માટે એવા દુષ્ટને આપણે ઉઘાડો પાડી, અનિતિ, લુચ્ચાઇ, ઠગાઇ અને લુટ કરતો અટકાવીએ, તો મોટું પુણ્ય થાય. એમ વિચારી તેણે કેટલીક યુક્તિ એકઠી કરીને ઠરાવ કર્યો કે આમ કરવું. પછી ત્યાંના રાજાના કારભારીને મળ્યો. પોતે એક રાજાનો કારભારી હતો, તેથી તેની સાથે ઓળખાણ પીછાન કરેલીજ હતી. તેને મજકુર સંન્યાસીની વાત સંભળાવીને કહ્યું કે, કાશી જેવા ઉત્તમ સ્થળમાં આવી ઠગાઇ ચાલે છે, તેથી તમારે શરમાવું જોઇએ છે. તેણે કહ્યું કે, અમે પણ સાંભળ્યું છે ખરું, પણ કાંઇ ઉપાય કરેલો નથી. હવે તમે કહો તેવી રીતે ઉપાય કરીએ. આણે કહ્યું કે કાલે હું પોતે સરાવવાને જઇશ ને તમારા સો પચાસ સીપાઇ આગળ પાછળ રાખજો, પછી અમારી ખુબ બોલાચાલી થાય ત્યારે તમારા સીપાઇઓ અમને બેઉને પકડી તમારી પાસે લાવે, એવો સીપાઇઓને હુકમ કરી મુકવો. પછી બાવો મારાપર ફરીયાદ કરશે, તોપણ એનું પોગળ નીકળશે ને કદાચ તે નહી કરે, તો પછી હું ફરીઆદી થઇ બાવાને ઘટે તેવું શાસન કરજો. તેણે યુક્તિ પસંદ કરી. કારભારીએ કાશી નરેશને આ બધી વાત સમજાવી, તો તેણે તે પસંદ કરી. પછી બીજે દીવસે સો એક સીપાઇઓ બાવાના આશ્રમથી થોડી થોડી દૂર કોઇ સમજે નહીં તેવી રીતે ફરવા લાગ્યા. આ નાગર બાવાજીના આશ્રમમાં ગયો. બાવાજીને ઘણી નમતાપૂર્વક વિનંતિ કરી, અને કેટલાંક વખાણ કરીને કહ્યું કે મારે સરાવવું છે. આ તો ઉંચા કપડાં પહેરી બે ચાર સિપાઇઓ લઇ બડા ઠાઠમાઠથી ત્યાં ગએલો હતો. તે જોઇને બાવાજી તો ખુશી થઇ વિચારવા લાગ્યા કે, આજે તો મોટો યજમાન મળ્યો છે. બાવાએ મોટી ખુશીથી હા કહી. પછી સારવા બેઠા. સરામણું થઇ રહ્યા પછી બાવાને બે ચાર જણાએ વિનંતિ કરી કે મહારાજ આને પિતૃનાં દર્શન કરાવો. પછી બાવાજી મોટા ડોળ ડમામથી ઉઠયા અને અને આની પાસે આવીને આંખો આંખો મીંચાવીને કાનમાં મહા મંત્ર કહયો કે "તુ તેરે बापके वीर्यसे उत्पन्न हुवा होवेगा तो तेरे को पितृदेवका दर्शन होवेगा; ओर तेरी माने छीनालेसे तुमकु पेदा कीआ

ગગા તો નહિ દેગાતે" આતો આ મંત્ર સાંભળી આકાશ તરફ જોવા લાગ્યો અને આમતેમ મોઢું ફેરવી જાણે કાંઇ મોટા વિચારમાં પડ્યો હોય તેવો ડોળ કરવા લાગ્યો. એ જોઇ બાવાએ પુછ્યું કે "અબે ક્યું ક્યા દેખતા હય ?" આણે ગોઠવણ કરી રાખવા મુજબ કહ્યું કે ? "બાવાજી મેંતો કુચ્છ વિચિત્ર દેખતા હું" બાવાએ પુછ્યું કે "ક્યા વિચિત્ર હય" આણે કહ્યું કે "મુજે કહનેકો બડી શરમ હોતી હે." તો બાવો કહે જે "બોલતા સહી ક્યા હય ?"

આણે કહ્યું કે, "બાવાજી, સ્વર્ગમેંભી ક્યા છીનાલા ચલતા હય ?" બાવો કહે જે "છીનાલા સો ક્યા હય" તો આણે કહ્યું કે, 'મેં દેખતા હું કે મેરા બાપ તેરી માસે બગલગીરી કરકે ઉપર સ્વર્ગમેં ખડા હય" આ વાત સાભળીને બાવો તો બળી ગયો ને જાણ્યું કે આ પોગળ ઉઘાડું કરશે તો ધનની આવક બંધ થશે, પણ ધનનું જોર હોવાથી તે ખુબ ક્રોધ ચડાવીને તે કારભારીને ગાળો ભાંડવા બેઠો. નાગર પણ મોટી મોટી બુમો મારી કહેવા લાગ્યો કે, અરે ચંડાળ! આવા ઉત્તમ સ્થળમાં તું નીચ ધંધો લઇ બેઠો છે ' તને ધિક્કાર છે. એમ આમણુસામણુ બુમ બુમ બરાડા થવા માંડ્યા એટલે તરત સીપાઇઓ દોડી આવ્યા અને બેઉને પકડી દીવાન પાસે લઇ ગયા. બાવાજી તો ત્યાં કાંઇ બોલ્યા નહિં. જાતે ચોર તે શું બોલે ? પછી તે નાગર ગૃહસ્થે ફર્યાદ કરી કે બાવાએ આ પ્રમાણે મારી સાથે દગાઇ કરી, તેમજ હજારોને ઠગ્યા છે. તેનો ઇનસાફ થવા માટે સાક્ષી પત્રીઓ લેવાઇ. તેમાં દગાઇ પુરવાર કરવાના હજારો પુરાવા પડ્યા એટલે બાવાજી ગુનેહગાર ઠર્યા. પછી રાજાએ તે નાગરને મોટી શાબાશી આપી અને બાવાજીને બંદીખાનાની મોજ કરાવી, ને તેની જે મિલ્કત હતી તે તમામ જપ્ત કરી.

સન ૧૮૭૪ ની સાલમાં અમદાવાદનો વાણીઓ વૈષ્ણવ રૂગનાથદાસ હરજીવનદાસ નામનો યાત્રાએ ગએલ હશે. તેની બાબતમાં કોઇએ શ્રીજીવાળાને કહ્યું, કે આ વાણીઓ ગૈયાળ એટલે નિર્વંશી છે ને કેટલીક મિલ્કત ધરાવે છે. પછી તેને તરત તેડાવી લઇને લાગલોજ બંદીખાને કેદ કરી દીધો. આણે કાલાવાલા કર્યાં

કે ભાઇ મારો શો અપરાધ છે જે તમે મને બંદીખાને નાંખો છો? તો તેને કહેવામાં આવ્યું કે તારી બધી મિલ્કત શ્રીજીને અર્પણ કરી દે, કારણ કે તારે કોઇ ખાનારું નથી. વૈષ્ણવે કહ્યું કે એ તો શ્રદ્ધાનું કામ છે ને હમણાં મારાથી કાંઇ થાય પણ નહિ. હું મરીશ તે વખતે લખી જઇશ. બાકી હમણાં તો આપું નહી. પછી તેની બાયડીને પણ તેડાવીને તેની સાથે અંધારી કોટડીમાં કેદ નાંખીને કહ્યું કે હવે સડીમર. પછી ખાવા પીવા તથા શૌચે જવા બહુ સંકટો તેની ઉપર પાડવા લાગ્યા ને તેને ખુલ્લું કહ્યું કે જો તું અમારા ધાર્યા પ્રમાણે દંડ નહી આપે, ને અમારા કહ્યા પ્રમાણે લખી નહી આપે, તો તને આ કોટડીમાં સડાવી અને રીબાવી મારીશું. કેટલાક દહાડા ભુખમરા વગેરેનું મહા સંકટ પડતાં ગભરાઇને અધિકારીને કહ્યું કે મને છોડો અને હું દંડ તથા લખત કરી આપવા કબુલ થાઉં છું. પછી આ રાક્ષસોએ એક નાનું વીલ ઘડી કહાડયું તેમાં જે મીલ્કત હોય તે બધી શ્રીજીને અર્પણ કરવાનું લખ્યું. તે ઉપરાંત રૂપિઆ પણ પાંચ દશ હજાર રોકડા માગ્યા. બીચારા રૂગનાથદાશે મહાસંકટ શોષવાના કારણથી તથા બંદીખાનામાં સ્ત્રીપુરૂષ મરી જવાના ભયથી પેલા લુટારૂઓના લખેલા વીલમાં ધ્રુજતે હાથે સહી કરી આપી તથા કાલાવાલા કરી રૂપિઆ ૩૦૦ રોકડા દીધા. એટલે તેને છુટો કીધો. આ તો બિચારો બંદીખાને પડયો હતો ત્યારે તરત સમજેલો હતો કે આ ધર્મ નથી પણ લુટારૂ પંથ જેવો એક પંથ છે. આ ધર્મગુરૂ નથી, ધાડપાડુઓ છે; એવા વિચાર થવાથી તે બિચારો છુટો થયો તેજ દહાડે પોતાનો અસબાબ ઉઠાવીને પોતાનાં ગામ તરફ ચાલતો થયો. ત્યાં પહોંચીને તરત પોતાની ન્યાત એકઠી કરી અને પોતાનો હેવાલ બધો ન્યાત આગળ જાહેર કર્યો, અને તેઓને ખુલ્લા બોલોમાં કહ્યું કે ભાઇઓ આ ધર્મની જગ્યા તમારે સમજવી નહી પણ ઠગ અને લુટારૂઓનું મોટું મથક સમજવું. હવે ન્યાત જો એમ કબુલાત આપતી હોય જે આ અધર્મને ઠેકાણે જવું નહી તો હું મારી બધી મિલ્કત ન્યાતને સપુરત કરી જાઉં. ન્યાતીલામાં સમજુ ભાગ ઘણો હોવાથી તરત કબુલ કીધું કે કોઇપણ તે જગ્યાએ

જરી નહી એટલે તેણે પોતાની મિલ્કત વિષે આગલું શ્રીજીવાળાને કરી આપેલું વીલ રદબાતલ કર્યું અને મૃત્યુ બાદ ન્યાતને પોતાની મિલ્કત સપુરદ થાય એવું વીલ કર્યું. અને પોતાને પડેલા દુઃખનું તથા રદ કરેલા વીલના જાહેરનામાં ગુજરાતી પત્રોમાં છપાવ્યાં. તેમાંની એક શમશેર બહાદુર નામના પત્રોમાંની છપાવેલી જાહેર ખબરની નકલ આ પ્રમાણે:—

"શમશેર બહાદુર પત્ર, તા૦ ૭ મી જાનેવારી ૧૮૭૪. અમદાવાદ"

"નોટીશ"

"હું શા. રઘુનાથદાસ હરજીવનદાસ આ નોટીશથી ખબર"
"આપુ છું જે સંવત ૧૯૨૯ ના આશો મહીનામાં જાત્રા કરવા"
"શ્રી નાથજી દુઆર પોહોંચ્યા એટલે શ્રી નાથજીનાં અધીકારી બાલ"
"કિસનદાશે હમોને એકદમ પકડીને કેદ કર્યા. ને માસ ૧ા સુધી"
"હમોને કેદમાં રાખ્યા ને ખાધે પીધે હેરાન કર્યા તેથી તે વિષે અમે"
"અધીકારીને અરજ કરી જે અમારી શી કસુર છે ને હમોને"
"છોડાવો તો અમો અમારે ઘેર જઇએ એવી રીતે જાહેર કરો."
"છતાં હમોને કસુર તો કાંઇ બતાવ્યો નહીં ને કહ્યું.જે અમારા"
"કહ્યા પ્રમાણે દંડ આપશો ત્યારે તમારો ખુલાસો થશે નહી"
"તો તમે કેદમાં ને કેદમાં હેરાન થશો ને ભુખે મરશો. એમ કરતાં"
"ઘણાં દિવસ થઇ ગયા પછી હમોને ઘણી ગભરામણ આપી"
"તેથી અમોએ રૂપૈઆ ૨૦૦) આપ્યા ને તેમના કહ્યા પ્રમાણે"
"એક દસ્તાવેજ અમારી ખુશી નહી છતાં તેમનાં કબજા નીચે"
"પડ્યાથી.લખી આપ્યો છે. માટે ખબર આપું છું જે સદરહુ"
"લખેલા દસ્તાવેજમાં લખેલો મજકુર મારે કબુલ નથી,"

"દા. શા. રૂગનાથદાસ હરજીવનદાસ."

ઉપર લખેલા જુલમી વખતમાં બીચારા ગરીબ માણસોની તો કોઇ દાદ પણ લેતું નહી ને મહા દુઃખે કરી પોતાનો છુટકો કરતા. એવા અનેક જુલમાટની ઉદેપુરનાં મહારાણાને જ્યારે ઘણી ફર્યાદો સંભળાઇ ત્યારે તેણે તે ટીકાયતને જબરદસ્તીથી હાથ ઉઠા-

વવા સુચના કરી તે ઉપર તેણે કશું પણ ધ્યાન ન આપતાં ઉલટો લોધો વગેરે સાથે કાંઇ ગાલમેલ કરીને પોતે પણ કેટલુંક લશ્કર રાખવા માંડયું ને વૈષ્ણવો પાસેથી શ્રીજીને અંગીકાર થવાને બ્હાને જોરજુલ્મથી લીધેલો પૈસો લશ્કર વગેરેના ખરચમાં ઉડાવવા લાગ્યા. પછી રાણાએ બીજીવાર નમ્રતાથી કંઇ લખ્યું કે અમે જે ગામો આપ્યાં છે તથા વૈષ્ણવો પાસેથી પૈસો લ્યો છો તે શ્રીજીના નેક ભોગ માટે છે, લશ્કર વગેરેનાં ખરચ સારૂ નથી. ઉપરાંત પણ તમને લશ્કરની શી જરૂર છે. જ્યારે જ્યારે ભીડ પડશે ત્યારે અમારૂં લશ્કર મોજુદ છે. માટે તમારે આવા મુર્ખાઇ ભરેલા કારણમાં નાહક પૈસો ગમાવો નહી. તે ખરી વાત ન સાંભળતાં ઉલટું જોર મારવા લાગ્યા કે તમે કોણ પુછનાર છો ? અમારી ઇચ્છામાં આવશે તેમ કરીશું. રાણાએ કહાવી મોકલ્યું કે એ ગુમાન ના રાખો. શ્રીજીમાં તમારે કાંઇ લાગતું નથી. તમારા પૂર્વજોએ પોતાનો દાવો છોડી અમને સોંપેલો છે તેનું આ લખત જુઓ.

શ્રી हरि

लिखित विठ्ठलराय दामोदरजीसुत श्री गोवर्द्धननाथजी के देवालेकी सेवा श्री वल्लभाचार्य करते ता पीछे श्री विठ्ठलेश्वर दीक्षित करते, तिनकेसातबालक श्री गिरधरलालजी श्री गोविंदजी श्री बालकृष्णजी श्री गोकुलनाथजी श्री रघुनाथजी श्री यदुनाथजी श्री घनश्यामजी ज्यों छहोभाईनसोंचलेल्यों इनके कुलसोंचले उवाहियाबाततेकोई घाहिनाटिकरे सो श्री नाथजी तेविमुख श्री नाथजीकी भूमी मत्ताद्व्यमालमिल्किसो काहुको दावानहीं श्री नाथजीकी भेट अपने घर राखेसो श्री नाथजीको अपराधी लोकीक गुनहगार यहबात माहाराजा श्री जसवतसिंहजी महाराजा श्री जयसिंहजी महाराजा श्री विठ्ठलदासजीके आगेंकुभी मिति चैतवादे गुरौ संवत १७०३ मुकाम शाहजहानाबाद.

महाराजा		माहाराजा
श्री जसवंसिंघजी	राजाविठलदासजी	जयसिंघजी
अनम खी	अनसाखी	આ સહી
राजाजसवतंसिंघ	राजाविठलदास	ફારશી દસ્કતમાં છે.

આ સપત મોકલ્યું તો પણ તેને પોતાની સત્તાનું ધર્મ રહ્યું તેથી કાંઇ ગણકાર્યું નહી. તેથી રાણાને રીસ ચઢી એટલે સાલ બાગમાં મહારાજ ગીરધરલાલ ટીકાયતને કેદ કરી દેશની હદ પાર કહાડી મુકયા. બીજી તરફથી એ ગીરધરલાલને ગોકુલની ગાદીનો વારસો મળેલો હતો તેની માલેકી ચંદ્રાવલી વહુજીના હાથમાં હતી. તેના ઉપર પણ થોડા દિવસ અગાઉ ફરીઆદ કરેલી તે ફરીઆદીમાં ચંદ્રાવલીએ કહેલું કે પોતા ઉપર હિંદુ લૅા લાગુ પડતો નથી કારણ કે અસલ પૂર્વજો સંન્યાસી થઇ પાછા ગૃહસ્થ થયલા તેથી તેઓ હિંદુઓથી બાહેર પતિત જાતિના ગણાવા જોઇએ. એવા પુરાવા આપ્યા એટલે ત્યાં પણ કજીઓ હારી ગયા ને રૂપિઆ પાંચ સાત લાખ ખરચમાં ઉડી ગયા. એ પ્રમાણે ગીરધરલાલની ઉઠાંની થઇ ગઇ.

આ શ્રીનાથદ્વારની વાત કરી, ત્યાંથી યાત્રાળુએ ગોકુળ મથુરા જાય છે. ત્યાં પણ દેવદર્શન ઇત્યાદિમાં કાળ નિર્ગમન કરે છે. ધર્મના બોધ તરીકે રાત્રે કેટલીક રસ મંડળીઓ ભરાય છે ને જે ગ્રંથો માટે કોર્ટમાં યદુનાથજી મહારાજે પ્રતિજ્ઞાપર કહ્યું હતું કે જુઠા છે તેવા ગ્રંથો વંચાય છે. વળી ત્યાં કેટલુંક બહુ જાણવા જેવું છે. કેટલાક સ્ત્રી પુરૂષો હમેશના નિવાસી થઇ રહ્યા છે. કેટલાક ઘરમાંડી બેઠા છે. તેમાં બ્રાહ્મણી ને ભાટીઆ, ભાટીઆણી ને વાણીઆ, વાણીઆણી ને લુહાણા એવી રીતે અને કેટલાક પોતાની ન્યાતિમાંજ ઘરમાંડી બેઠા છે. ઘરમાંડી બેસવું હોય તો ત્યાના મહારાજની આજ્ઞા લેવી પડે છે. એ આજ્ઞા લેવાને જે સ્ત્રી પુરૂષને એક ઘરમા ભેગું બેસવું પડ્યું હોય તે મહારાજને વિનંતી કરવા જાય છે અને કહે છે કે, અમારે બે જણને એકઠા બેસી સેવા કરવા વિચાર છે. મહારાજ પોતાનો એ કામ ઉપરનો લાગો આશરે રૂ. ૧૧ કે ૧૨ છે તે લઇને આજ્ઞા આપે છે "ભલે જાઓ દોઉ મિલકે સેવા કરો" એવા ઘણા જોડાં વસે છે. આ શું નાતરૂં, પુનર્વિવાહ કે, વ્યભિચારને ઉત્તેજન ! જો કોઇ પુનર્વિવાહ થાય કે તે સંબન્ધી કંઇ લખાય, બોલાય તો વૈષ્ણવો કુદાકુદ કરી મૂકે પણ આ પવિત્રમાં પવિત્ર સ્થળોમાં શું થાય છે તે વિચારતા કે જોતા નથી. આમાં ધર્માચારીની પણ અધમ સ્વાર્થવૃત્તિ કે અમે કહીએ

તેમ કરવું, પણ બીજો તેજ માર્ગ બતાવે અને ખરો બોધ આપે નો તે ન કરવું, કારણ કે લાગો જતો રહે. પણ હા, અહીં એક ભૂલ થાય છે કે સુધારાવાળાના પુનર્વિવાહ ને આ નવા પ્રકારના નાતરામાં ફેર છે ખરો. આમાં ક્રિયા નથી. વળી વધુમાં આ નાતરાવાળાને જો દૈવયોગે ગર્ભ રહે છે તો અધુરેજ ગોલોકમાં મોકલી દે છે, ને કદાચ જો અધુરે પાડી ન શકે તો પૂરે દહાડે પુરો કરીને શ્રી યમુનાજીનો સેવક કરી દે છે અને જલચર તે મોજ કરે અને સુધારાવાળા તો આ બાળકોને જીવતાં રાખે. અરેરે! આથી અધિક પાપ તે શું હોય!

આ જાત્રામાં પાછી એક આગળ જતાં કેટલાક વળી પરિક્રમા કે વનયાત્રા કરવા જાય છે. ત્યાંની અનેક હકીકતો પણ આવીને આવીજ હોય છે. એટલે વધુ વિસ્તારથી લખવા જરૂર નથી. વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં આ રીતે આ સંપ્રદાયમાં જે જાત્રાનું પ્રયોજન તે લેશ પણ સચવાતું નથી ઉલટું બંધનમાં પડાય છે. વળી જેઓ યોગ્ય અધિકારી નથી તેવાઓને ધન આપી ધનનો સદ્વ્યય નથી કરી શકતા. અનીતિને ઉત્તેજન મળે એવી રીતનું સર્વ બને છે અને સ્ત્રી પુરૂષોના ચારિત્ર્યો દુરાચારી ને ભ્રષ્ટ વધુ બનવાના સંભવો રહે છે. આની અસર પ્રગટ અપ્રગટ સંસાર વ્યવહારપર કંઇ જે તે ન હોઇ શકે.

શાસ્ત્રમાં સત્યજ કહ્યું છે કે;—

*सत्यं तीर्थं क्षमा तीर्थं तीर्थं मिन्द्रिय निग्रह ।
सर्व्व भूत दया तीर्थं तीर्थमार्ज्जं व मेवचः ॥ १ ॥
ज्ञान तीर्थं धृतिस्तीर्थं मनस्तीर्थं उदाहृतम ।
तीर्थानां मापपित्तीर्थं विशुद्धि मनसः परा ॥ २ ॥

*અર્થ:—સત્ય એજ તીર્થ છે, ક્ષમા એ તીર્થ છે, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ એ તીર્થ છે, બધા પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી એ તીર્થ છે, નમ્રતા રાખવી એ તીર્થ છે, જ્ઞાન, ક્ષમા, ઉદારપણુ, મનનું વિશેષે કરી શુધ થવુ તેજ પરમ તીર્થ છે—અર્થાત ઉપર કહેલા ગુણો જે સ્થળ અને મનુષ્યોમાં છે તેજ તીર્થરૂપ છે.

પ્રકરણ ૯ મું.

પુષ્ટિમાર્ગનો મોક્ષ.

આ પ્રકરણમાં મોક્ષ શું એની કંઇ વિસ્તારી શાસ્ત્રીય ચર્ચા નથી કરવાની. તેમજ આ સંસારમાં દેહ અંતસ્થ જીવનું સ્વરૂપ વિચારી તેથી અન્ય સ્થિતિમાં એનાથી વધુ ઉચ્ચતર સ્થિતિ એ જીવ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે બાબતનું ઊંડું નિરીક્ષણ પણ નથી કરવાનું. દુનિયામાં જે જે પંથ, સંપ્રદાય કે ધર્મ ઉત્પન્ન થયા છે તે પ્રત્યેક ધર્મના સિદ્ધાંતમાં જીવનો મોક્ષ થવાની તરેહવાર કલ્પનાઓ જોડી કાઢી છે. મોક્ષનો પોતપોતાના સિદ્ધાંતની ભાવના મુજબ વિવિધ અર્થો કરવામાં આવે છે પણ સામાન્ય રીતે જીવને જન્મમરણાદિકનું જે મહા દુઃખ ભોગવવું પડે છે તેમાથી છુટી પરમ આનંદ પ્રાપ્ત કરવો એમ માનવામાં આવે છે.

આપણે આ પ્રકરણમાં, આ સંપ્રદાયમાં મોક્ષ કેવી રીતે માનવામાં આવે છે તે ટુંકમાં જોઇશું.

આ સંપ્રદાયવાળા બહુધા શંકર સિદ્ધાંતિઓપર આક્ષેપ કરી પોતાનો મત કલ્પે છે. શંકર સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાને કરી, અજ્ઞાન દૂર થવાથી, નીજ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી જીવનો મોક્ષ સ્વીકારવામાં આવે છે. તે સંબંધમાં એ લોક કહે છે કે જીવનોજ નાશ થાય તો પછી તે મોક્ષ શાનો? એતો એ જીવને સુખ પણ નહીં ને દુઃખ પણ નહીં. કેવળ જીવજ બ્રહ્મમાં લીન થઇ ગયો એટલે જીવજ મરી ગયો, તો એ મોક્ષ કંઇ કામનો નહીં. પણ જીવ કાયમ રહે ને તેને અખંડ સુખની હમેશ સુધી પ્રાપ્તિ રહે તેનું નામ મોક્ષ છે.

એઓ માને છે કે અમારા માર્ગમાં જે આવશે તે મુઆ પછી "ગોલોક" નામના ધામમાં જશે. ત્યાં તે જીવ હમેશ શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરી અખંડ રાસક્રીડાનું સુખ ભોગવશે. એમ એઓએ મોક્ષ કલ્પ્યો છે. કહે છે કે ત્યાં નિત્ય તૃપ્તિ રહે છે,

કોઇ વાતની ઉપાધિ નથી. પુરૂષ કરતા સ્ત્રીઓની કામવાસના કહે છે ૭ ગણી કે પ્રબલ હોવાથી તેઓને વધારે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, આથી પુષ્ટિમાર્ગમા જે શિષ્યો આવશે તે મૃત્યુ બાદ ગોપી થશે અને ગોલોકમા જશે. ત્યાં જઇ શ્રી કૃષ્ણ સાથે અથવા તેહેના અંગમાંથી બીજા સ્વરૂપો વા ગોપો નીકળીને તેમની સાથે અખંડ રાસક્રીડા કરશે. તેથી તે જીવોને અત્યંત પરમસુખની પ્રાપ્તિ થશે.

વલ્લભાખ્યાન નામનું કાવ્ય એ માર્ગમા બહુ ઉત્તમ ગણાય છે તથા વૈષ્ણવો તેહેને ઘણાં પ્રેમથી હમેશ ગાય છે તેહેમા કહ્યુ છે કે સ્વર્ગાદિક અનેક લોક છે અને તેહેમા પરમેશ્વરની આવી આવી ઘણી લીલા છે પણ,

ते परी पुरुषोत्तम अलगा लीला अचल विहारजी।
ब्रह्मज्ञानी ने मोक्षमार्गी स्वने नही व्यवहारजी ॥

ઇત્યાદિ ત્યાનુ ઘણુંક વર્ણન કરી કહ્યું છે કે બધા લોકથી પુરૂષોત્તમના લોક અળગા છે ત્યા તે અચળ વિહારની લીલા કરે છે. તે પુરૂષોત્તમ સાથે બ્રહ્મજ્ઞાની અને મુક્તિમાર્ગીને સ્વપ્ને પણ વ્યવહાર નથી ઇત્યાદિ એ આખ્યાનોમા એ લોકો ગોલોકનું ઘણુંએક વર્ણન કરે છે

બીજું એક 'પવિત્રા મંડળ' નામે એ માર્ગનુ પુસ્તક છે તેહેમા પણ ઉપર લખેલી ગોલોકની વાતોનુ સવિસ્તર વર્ણન છે તેહેમા પણ બધી એવીજ રાસક્રીડાની વાતો લખી છે

એ શિવાય બીજાં કેટલાક પુસ્તકોમા પણ છુટીછવાઇ મોક્ષ સંબન્ધી હકીકત મળે છે પણ દ્વાદશકુંજ નામનું એક પુસ્તક છે તેહેમા તો એ લીલાજ વર્ણવેલી છે. આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિ કેવી વિચીત્ર છે તે જોવું તેહેમા વલ્લભાચાર્યજીના પુત્ર વિઠ્ઠલનાથજી અર્થાત ગુસાઇજી જાણે અજ્ઞાન હોય તે રૂપે લખે છે કે ગુસાઇજી ને કૃષ્ણદાસ અધિકારીએ શ્રીજીના દર્શન બંધ કરી મુક્યા હતા તે વખતે ગુંસાઇજી આમતેમ રખડી વખત પૂરો કરતા એક દિવસ આચાર્યજીની બેઠકમા દામોદરદાસ હરસાની દર્શન કરવા ગયો હતો

હેમણે ગુંસાઇજીને રડતા જોયા, આથી તેણે ત્હેને રદમજનારી રડતા બંધ કર્યા, અને કહ્યું કે આમ રોવામાં કંઇ વળ્યું ? ચાલો કંઇ ઉપાય કરીએ. ગુંસાઇજીએ લાગ જોઇ કહ્યું કે તમારા બાપનું સરસમણું મ્હેં તમને અમુક દિવસે કરાવેલું ત્હેની દક્ષણા આપવાની કહેલી તે આપી નથી તે આપો. આપરથી દામોદરદાસે કહ્યું કે મારી પાંસે બીજું તો કંઇ નથી પણ મહા પ્રભુજીએ, આપણા માર્ગનો સિદ્ધાંત મ્હને કહેલો છે તે કહો તો આપું. આ વાત ગુંસાઇજીએ સ્વીકારવાથી દામોદરદાસે તે કહેવાનું પ્રારંભ કર્યું. તેમાં આ સંબન્ધમાં કહે છે કે પુષ્ટિમાર્ગી વૈષ્ણવ કોઇ મૃત્યુ પામે છે કે તત્કાળ ત્હેને વાસ્તે એક ગોપિકા (સ્ત્રી) નું ખોળીયું તૈયાર કરી મૂકેલું હોય છે ત્હેમાં તે પ્રવેશ કરે છે. પછી તરતજ ત્હેને ગોલોકની ચાર ગોપીઓ તેડવા આવે છે. તે તેડીને લઇ જાય છે. રસ્તામાં કેટલાક લોક (સ્વર્ગાદિ લોક) આવે છે તે દેખાડતી દેખાડતી તે ગોપીઓ પેલી નવી ગોપીને લઇ જાય છે. તે પછી વચમાં એક મોટી પાજ આવે છે. તે ઉપરથી પાંચે જણી ચાલી જાય છે. પાજની બન્ને બાજુઓમાં મ્હોટી મ્હોટી ખાઇઓ હોય છે. તે ખાઇઓમાં અનેક સુંદર સુખમય સાધનો સહિત સુંદર પુરૂષો રહેલા છે. (આ પુરૂષો તેમજ ત્હેમના સુખ સાધનોનું કેટલુંક વર્ણન છે.) હવે આ નવો જીવ ગોલોકમાં જતાં જતાં આ જોઇ લલચાઇ તો તરત ત્હેમાં પડી જાય અને ત્યાંના દેવતાઓ સાથે સુખ ભોગવે છે, પરંતુ જો ત્હેમનું મન ડગે નહીં તો તે જીવ તે ચાર સ્ત્રીઓ સાથે પેલે પાર ઉતરે છે અને ત્યાંથી થોડું ચાલે એટલે ગોલોક ધામ આવે છે. તે ગોલોક ધામની કાંતિ કરોડો સૂર્યના જેવી છે. ત્યાં રત્ન જડીત મહેલ છે. વૃંદાવન છે. યમુના નદી છે. મોર છે. ત્યાં તે જીવને શ્રી કૃષ્ણ તથા સ્વામિનીજી સન્મુખ લઇ જવામાં આવે છે. પછી તે જીવને બધું ગોલોક દેખાડવા તેઓ ચાર ગોપીઓને આજ્ઞા કરે છે. પછી બધું બતાવી કૃષ્ણ સન્મુખ પાછો લાવવામાં આવે છે. પછી સ્વામિનીજી પાસે લાવવામાં આવે છે. પછી સ્વામિનીજી તે જીવ ને કુંજમાથી સિદ્ધુરી (ચિખૂરો ઘણા પૃથ્વી ઉપર પડ્યો હોય તેજ કુંજમાં પાછો

દાખલ કરવાની તે ગોપીઓને આજ્ઞા કરે છે. તે પ્રમાણે તેઓ તરે છે. કોઇ પુસ્તકમાં લખે છે કે પુરૂષમાં શ્રી કૃષ્ણ એકલાજ છે તે ગોપીઓ સાથે અનેક પ્રકારની રાસક્રીડા કરે છે; કોઇક પુસ્તકમાં લખે છે કે શ્રી કૃષ્ણ પોતાના અંગમાંથી કરોડો ગોપો ઉત્પન્ન કરે છે. તે ગોપો એક એક ગોપી સાથે અખંડ રાસક્રીડા કરે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેની વિગતો તેમજ દ્દતીકર્મોના વર્ણન પણ જોવામાં આવે છે.

આટલું સંક્ષિપ્ત વર્ણન વાંચવાથી ખાતરી થશે કે આ પ્રકારનો મોક્ષ કેવળ અશાસ્ત્રીય છે. એ માર્ગની દેવસેવાના પ્રકરણમાં આપણે વૈષ્ણવોએ કેવી રીતે સેવા કરવાની હોય છે તે વિચારી ગયા અને તે સેવકો કે ભક્તો મૃત્યુ પામ્યા બાદ આવી રીતે સ્ત્રી બનેને અને તેમને ગોપિઓ બધે ફેરવતી ફેરવતી આમ લઇ જાય વિગેરે જે કથન આપણે જોઇ ગયા એ મોક્ષ તે કેવો વિચીત્ર ને હાસ્ય જનક લાગે છે. સ્ત્રીનો અવતાર ધરવો પછી તેનું ગોપી સાથે ફરવું તેમજ કુંજમાં બાર સ્ત્રી સરદારની આજ્ઞામાં રહેવું વિગેરે મોક્ષની કલ્પનાઓ કેવલ બાળખેલ જેવી લાગે છે. આ કલ્પનાજ કંઇ વિચીત્ર ભ્રાંતીજનક છે. સંસારીને વધુ સંસારી બનાવી પરલોકમાંયે કામવાસનાની તૃપ્તિની વાત લાવે છે. ત્યાંયે બીજો કશો ધંધો કરવાનો નથી. જીવને જ્ઞાને કરી સચ્ચિદાનંદ પ્રાપ્તિ નહીં પણ ત્યાંયે સર્વ ઇંદ્રિયો ને વાસનાની તૃપ્તિ. જીવતાં જીવત ગુરૂઓની અનેક ચેષ્ટાઓ જોઇ ભાવકડીઓ કહેશે એ તો લ્હાવો સુખ દે છે અને મુઆ પછી તો સ્ત્રી પુરૂષ બધા જીવોની ગતિ અને મોક્ષ ઉપર, આપણે જોઇ ગયા. ઘણા લેખકો હાલના જમાનામાં આવી વાતોને જે રૂપમાં લખેલી છે તે ઉડાવી અનેક મનમાનિત રૂપકો કલ્પી અનેક તરેહના અલંકારમાં ને આધ્યાત્મિક અર્થમાં ઘટાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને એવું બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે એમાં ગૂઢ તત્વ-ચિંતન રહેલું છે પણ ઉપરની હકીકત જે માત્ર ટુંકમાં જોઇ એ હકીકત તેમજ અન્ય અનેક વર્ણનો જોશે તો પછી ભાગ્યેજ કોઇ ઉંડી ફીલસુફીના અલંકારના પડ ચડાવશે. અલંકારો સાહિત્યમાં આવે છે. રૂપકો પણ વર્ણનોમાં પ્રાસંગિક ગણાય છે અને તે

પ્રત્યેક સાહિત્યમાં હોય છે. પણ અધ્ધર મનમાનિત તરંગી કલ્પનાઓથી પ્રદાપી આકાશ પુષ્પોમાંથી વાસ પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખવી એ માનસિક શક્તિઓની દુર્બળતા કે દુરૂપયોગ છે.

ઘણીવાર લેખકો પ્રાચીન મહાપુરૂષોને પણ આવી રીતે અલંકારમાં વર્ણન કરે છે અને ફલાણું તે માયા ને નારી, ને ફલાણો તે આત્મા ને, ફલાણી તે બુદ્ધિ ને ફલાણું તે આ, પણ તે વખતે વિસ્મરણ કરે છે કે શું ત્યારે એ ઐતિહાસિક પાત્રો શખાજ ન્હોતા? અને મોક્ષ પ્રકરણની ઉપયોગી હકીકતમાં તો આની વધુ ઉંડી ચર્ચાની પણ જરૂર નથી. સાદી દ્રષ્ટિયે એની અગ્રાહ્યતા તરત સમજી શકાશે.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

આ માર્ગવાળાએ કરેલી બીજા માર્ગવાળાની નિંદા.

આ દેશમા પ્રત્યેક આસ્તિક હિંદુના મનમા ધાર્મિક જીવન એજ વાસ્તવિક જીવન છે એવી દ્દઢ માન્યતા રહેલી હોય છે. મનુષ્ય જાતિનો હીન અવસ્થામાંથી ઉદ્ધાર કરવા માટે ધર્મના પુનરૂદ્ધારની આવશ્યકતા ખાસ સ્વીકારવામા આવે છે. પરંતુ મૂલ વૈદિક ધર્મના વિપ્લવ અને વિનાશ પછી બુદ્ધ ધર્મથી માંડી અત્યાર સુધીના જેટલા પંથ સંપ્રદાયો નીકળ્યા તે સર્વેયે પોત પોતાના પંથને ઉંચો માની અન્ય માર્ગને જરા નીચો હરાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, અને તેમ કરી ભોળા શિષ્યોને ભમાવવા પરમતની નિંદા કરવાનું ચુંક્યા નથી

અત્યાર સુધી આપણે આ પંથની જે કેટલીક હકીકત વિચારી તે પરથી એટલી તો ખાત્રી થાય છે કે એમા કંઇ ખાસ ધર્મજ્ઞાન આપવામા આવતું નથી. માત્ર અમુક ફેશનના દર્શન.

કર્યા કે કરાવ્યાં સિવાય વિશેષ કશું નથી. તત્વજ્ઞાનની શાખામાં ફેર છે અને તે શુદ્ધાદ્વૈત છે પણ તેમાં વિચાર ભેદ એ જ્ઞાનચર્ચાનું કારણ બને છે. તેથી નિંદાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. છતાં શંકરાચાર્ય સરખા તત્વવેત્તાની પણ સખ્ત નિંદા કર્યાં સિવાય રહ્યા નથી. દેશમાં પરરાજને લીધે તેમજ મતાંતર સહિષ્ણુતા વધવાથી તેમજ પરસ્પર વ્યવહારિક સંબન્ધને લીધે અને પોતાના ધર્મવિચારો ને સિદ્ધાંતના અજ્ઞાનને લીધે આજે જોકે બધા એક જેવા દેખાય છે છતાં જો પુસ્તકો જોવામાં આવે તો કેટલી ને કેવી નિંદા કરવામાં આવી છે તે જાણવામાં આવે. આટલા ઉપોદ્ઘાત પછી એ માર્ગવાળાએ કયા કયા માર્ગવાળાની નિંદા કરી છે તે જોઇશું.

૧ શાંકર સિદ્ધાન્ત.

વલ્લભાચાર્યનો મોટામાં મોટો શત્રુ તે શંકરાચાર્ય છે. આનું સામાન્ય કારણ એ છે કે હિન્દુસ્થાનમાં શંકરાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત સૌથી અધિક પ્રબળ છે. એમાંની ઘણીક બાબતો વેદાનુકુલ પણ છે તેમજ એમાં શાસ્ત્રાધ્યયન કરવા તેમજ જ્ઞાન, યોગ વિગેરે સંબન્ધી ઠીક બોધ પણ છે. આને લીધે વલ્લભવંશીઓને ભય લાગ્યો કે જેઓને પોતાના મતમાં ખેંચી લીધા છે તે જો વખતે શંકર મતાનુયાયિની વાત સાંભળે તો તે તરત વિરૂદ્ધ થઇ જાય આ માટે પુષ્કળ નિંદા કરી છે. શાંકર સિદ્ધાંતીઓ આ બધું ભુલી ગયા તેનું કારણ ઉપર આપણે લખી ગયા છે વળી વલ્લભી સંપ્રદાયના આવાં પુસ્તકો તેઓમાં જોઇએ એટલાં પ્રચરિત નથી, તેમજ શાસ્ત્રવિચારના પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ સામાન્ય લોક વર્ગમાં છે નહીં, અને બ્રાહ્મણ જેવી ભિક્ષાવૃત્તિપર જીવનારી આશ્રિત કોમમાંજ શાંકર સિદ્ધાંતિઓ વિશેષ છે. ગુસાંઇજીએ વિદ્વન્મંડન ગ્રંથમાં ગાલિપ્રદાન કરેલું છે એ આગળ જોઇ ગયા અને લખે છે કે शंकर प्रच्छन्न बौद्धोक्ती यतिनो निरंकुश तावत् ते तुंदस्य इत्यादि. વળી અષ્ટાક્ષરની ટીકામાં ગુસાંઇજીએ કહ્યું

છે કે, जाके कंठमें या हस्तमें रूद्राक्षकी माला होय वे मृतक समान है. याको स्पर्श हो जाय तो सचैल स्नान करनो परे ઇત્યાદિ. કહેવું છે. એટલું જ નહિં પણ અનેક તરેહની વાતો જોડી કાઢેલી છે જે સર્વ અહીં આપવી બને એમ નથી., વળી 'દ્વારકેશજીની ભાવના'માં મહાદેવજી વિષે આ પ્રમાણે વિચાર જણાવ્યા છે. "शिवरात्रीको उपवास सर्वथा न करनो, और जेंग करिके शिवालयमें जावनोहुनाहि, सदमीक शिव दीसे होय तो हाथ जोडीके जय श्री कृष्ण करनो, यव भक्त हैं या तें और पुष्टी मार्गीय भगवदी अपनो स्वरूप विचारे तो शिव [आद] तें या पो जय श्री कृष्ण करतें, या तें जो शिवकों चतुरुप जो ध्यान भक्तिसोम [ी] करी भई और पुष्टी भक्तकी नव भक्तिनो आत्मनिवेदन तांहें सो पुष्टी की ह ता तें शिव गांकी प्रणिपत करे, और वचन करि के शिवालयमें जाय तो शिवकी यह आज्ञा हय जो जीवको बहिर मुख करी सा ते न जेंगे" અર્થ સ્પષ્ટ સમજાય એવો છે. શિવને તો માત્ર ચતુર્થ ધ્યાનભક્તિ તે મર્યાદા માર્ગની સિદ્ધ થયેલી તે તો આ પુષ્ટિમાર્ગીને પ્રણિપત કરે ને તે છતાં જાય તો શિવને આજ્ઞા છે કે જીવોને બહિર્મુખ કરવા માટે ન જવું.

શિવપૂજનની પણ આ પ્રમાણે નિંદા કરવામાં આવી છે 'અને 'દ્વારકેશજીની ભાવના'માં વૈષ્ણવોને ભમાવવા કલ્પિત વાતો લખી છે. આ બધી અસભ્ય એટલી છે કે જાહેરમાં મૂકવા યોગ્ય નથી. શૈવમતની પૂજાની કેટલીક અસભ્ય. કલ્પનાની વાતો શૈવ ગ્રંથમાં કેવળ નથી એમ તો નથી પણ વૈષ્ણવોએ તેમાં અતિશયોક્તિ કરીને રૂપ મળ કરતાં ઘણું વધારે ખરાબ આપ્યું છે.

દેવી મતની નિંદા.

'હિંદુસ્થાનમાં દેવી પંથ પ્રબળ છે. તે માર્ગમાં ખાનપાનાદિકની (અભક્ષ્ય અપેય મદીને) તથા રાસલીલાની બાબત પુષ્ટિમાર્ગને મળતી છે. તેથી પોતાના વાડામાં પૂરેલા શિષ્યો તે માર્ગમાં નાસી ન જાય તેવી યુક્તિઓ પણ બહુ કરી છે, અને દેવીને પોતાથી હલકી ઠરાવીને તેની ઝાટકણી કાઢી નાખી છે.

નીજ વાર્તાદિ પુસ્તકોમાં આ સંબંધમાં અનેક નરેહની નિંદાથી ભરેલી વાર્તાઓ લખી છે વિસ્તાર ભયથી આપી શકતા નથી. વળી પુષ્ટિ માર્ગમાં એક ધોળ ગાય છે કે "वे वैष्णवे कौंथी एवीरे, जई कुवामां नाखी देवीरे" વિગેરે. આ બધી વાતો એવી છે કે ન્હાનાં બાલકને પણ માનતા અચકાવું પડે એવી હાસ્યજનક છે.

રામાનુજ સંપ્રદાયની નિંદા.

આ પછી હવે રામાનુજ સંપ્રદાયને સપાટામાં લે છે તે જોઇએ. રામાનુજ સંપ્રદાયનો પગદંડો સારી રીતે પ્રસરેલો છે. આ સંપ્રદાયમાં વિદ્વાનોની સંખ્યા પણ પ્રમાણમાં ઠીક છે. તેઓના મંદિરોમાં ધર્મચર્ચા, પોથી શ્રવણ વિગેરે કાંઇ ને કાંઇ થતું રહે છે. શ્રી રામચંદ્રજીને પુસ્તકોમાં ભગવાન કહેલા છે તેમ એ માર્ગમાં નીતિ રીતિ પણ કેટલેક અંશે સારી છે. આ કારણોને લીધે પુષ્ટિ માર્ગીએ જાણ્યું જે આ સંપ્રદાયમાં જો આપણા શિષ્યો જાય તો આપણાપરથી ભાવ ઉતરી જાય, તેથી તેના ઇષ્ટદેવ રામચંદ્રજીને હલકા ઠેરવવા એઓએ પ્રયત્ન કર્યાં છે. પુરાણોમાં તેમજ મહાભારતાદિ પુસ્તકોમાં રામચંદ્રજીને સાક્ષાત્ ભગવદાવતાર તરીકે ગુણગાન કરેલા છે એટલે તેમને આ બધા પુસ્તકો ખોટા ઠેરવી કે તેમાં ફેરફાર કરી હલકા ઠેરવી શકાય નહીં માટે બીજી યુક્તિ કરી છે. પોતાના પુસ્તકમાં રામચંદ્રજીને મર્યાદા માર્ગી માની પંદર કળાના અવતાર તરીકે સ્વીકાર્યા છે ને કલ્પિત વાતો ઉપજાવી છે. નિજ વાર્તામાં લખે છે કે શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી એક વખત અયોધ્યામાં પધાર્યા. ત્યાં રામચંદ્રજીને મળવા ગયા. તે વખતે રામચંદ્રજીએ ઉઠી ઉભા થઇ "પૂર્ણ પુરૂષોતમાયનમઃ" કહીને તેમનું સન્માન કર્યું, અને હાથ જોડી ઉંચા આસનપર બેસાડયા. વળતાં વલ્લભાચાર્યજીએ "મર્યાદા પુરૂષોતમાયનમઃ" કહી હાથ જોડયા નહીં. આપરથી હનુમાનને શંકા થઇ ને વલ્લભાચાર્યજી ગયા પછી રામચંદ્રજીને પૂછ્યું તો રામચંદ્રજીએ ઉત્તર આપ્યો, કે હું એની પાછળ જા એટલે તને કારણ સમજાશે. હનુમાને તે પ્રમાણે કર્યું અને ત્યાં

જઈ જુએ છે તો જાણ્યું કે રામચંદ્રજી તો અહિં છે. પાછા ઝટ રામચંદ્રજીના ઘરમાં જઈ જુએ છે તો ત્યાં પણ બેઠેલા જોયા. પછી રામે પૂછ્યું શું જોયું ? તો હનુમાને કહ્યું મહારાજ સર્વત્ર આપ બિરાજો છો. આ પરથી રામચંદ્રજીએ ખુલાસો કર્યો કે મ્હારા કરતાં એ વિશેષ તેથી એ મ્હારૂં રૂપ લઇ શકે છે અને હું એનાથી એટલો ઓછો તેથી એનું રૂપ મ્હારાથી ધારણ થઇ શકતું નથી. આપરથી બિચારો હનુમાન તો પૂછડું ઘાલી બેસી રહ્યો.

હવે આ વાત વિષે શું લખવું ? વિચારતાયે નથી જે રામચંદ્રજી તો છેક ત્રેતાયુગમાં થઇ ગયા ને સ્વધામ ગયા ત્યારે અયોધ્યાના સઘળા જીવોને સાથે લેતા ગયા ત્યારે ચારસો વરસ પર થયલા વલ્લભાચાર્યજી એમને અયોધ્યામાં શી રીતે મળ્યા ? આથી અધિક ગપ્પાષ્ટક તે શું હોય ?

રાધાવલ્લભી અથવા ગોડીઆ ગુસાંઇને સંપ્રદાય.

બંગાળના રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયમાંથી આ લોકોએ ચોરી કરી પોતાનો પંથ ઉભો કર્યો છે. તેના ઘણા ખરા કૃષ્ણ ભક્તિના સંગીતમય શૃંગારી પદો અને વાતોની ચોરી કરી પોતાના સંપ્રદાયમાં દાખલ કર્યાં છે. છતાં તેને હલકો પાડવા યત્ન કર્યો છે. તાન સાહિત્યમાં તે પંથની નકલ હોવાથી તો તેમ ન બને ત્યારે બીજી યુક્તિ અજમાવી છે. રાધાવલ્લભીનો પ્રથમ આચાર્ય કૃષ્ણ ચૈતન્ય થઇ ગયો છે. તેના સંબંધમાં નિજ વાર્તામાં લખે છે કે એક સમયે ચૈતન્યને વલ્લભાચાર્ય સાથે સંવાદ થયો. તેમાં ચૈતન્ય હારવા ઉપર આવ્યો ત્યારે વિલ્લભાચાર્યને મુઝાવવા પ્રશ્ન કર્યો કે 'તુમ રામકૃષ્ણમેં ભેદ કયો ગિનતે હો, ત્યારે વલ્લભાચાર્યે કહ્યું 'હમારે તો કૃષ્ણ કૃષ્ણમે ભેદ હૈ તો ફિર રામકૃષ્ણ કી કહા કથા કહની' ત્યારે ચૈતન્ય શરમાઇ ગયો ને પગે લાગ્યો અને આપ બડે હો કરી ચાલ્યો ગયો' આ વાતમાં પાછું એજ વિચારવાનું કે ચૈતન્યને સાતસો વર્ષ થઇ ગયા ને વલ્લભાચાર્યને તો ચારસો થયા તો આ શી રીતે બન્યું ?

આ પ્રમાણે એઓએ દેશ, કાળ, સમયભેદનું કે કોઇપણ જાતનું અંતર ધ્યાનમાં રાખ્યા શિવાય સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધ મરજીમાં આવે તેમ તાલમેલ લગાવી લખી માર્યું છે. આ પ્રમાણે એ લોકોના પુસ્તકમાં સ્વાર્થ સાધવા માટે સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધની ઠેકાણા વગરની અનેક વાતો ભોળાને ભમાવવા અને અંધ શ્રદ્ધાળુને અજ્ઞાની બનાવવા લખવામાં આવેલી છે.

આ માર્ગમાંથી ફુટેલા ફાંટા.

સંપ્રદાયના શરૂઆતના કાળમાં કુટુમ્બ ક્લેશ કે અતિશય સ્વાર્થના કારણે એ માર્ગમાં કેટલાક ફાંટાઓ પણ પડયા હતા. તે સંબન્ધી થોડી વિગત લખીશું.

૧ એ માર્ગના મૂળ પુરૂષ વલ્લભાચાર્યજી અથવા આચાર્યજી મહાપ્રભુજી તે સ્થાપક છે. માર્ગનું નામ પુષ્ટિમાર્ગ રાખ્યું એટલે એમાં વેદશાસ્ત્રની, વર્ણાશ્રમની, કે લોકવ્યવહારની કાંઇ પણ જરૂર નથી. મૃત્યુ બાદ ગોલોક પ્રાપ્તિ માને છે. આ સર્વનો છેલ્લે છેલ્લે ત્યાગ કરી પોતે દંડી સંન્યાસી થયા. વર્ણાશ્રમ સાથે પુષ્ટિમાર્ગને હાડવેર છે. વિદ્વાન મંડનમાં હેનું પુષ્કળ ખંડન કરવામાં આવેલું છે.

જે માર્ગ માટે છવણજી મહારાજે કહેલું કે 'आख्यात वेदांत अधिकार्हे' અને 'પુરણ પુરષોત્તમ' સાથે 'भक्तमार्गो ने मोक्षमार्गो स्वप्ने नहि व्यवहारनी' હેનો ત્યાગ કરી દંડી સંન્યાસી થયા. એ કેવું અજાયબી ભર્યું છે, અને હાલના મહારાજો તો કોઇ સંન્યાસી થતા નથી. તો સંપ્રદાયમાં સત્ય સિદ્ધાન્ત કયો હેનો વિવેક વાંચકેજ કરવો.

૨ ગુસાંઇજીના છોકરા ગોકુળનાથજીએ પોતાનો પંથ જુદો ચલાવ્યો છે. તેમાં સેવકને એમ મનાવ્યું છે કે મારા શિવાય કોઇને માનવું નહીં. તે એટલે સુધી કે શ્રી કૃષ્ણ સુદ્ધાંને પણ માનવું નહીં. આ બાબતમાં વૈષ્ણવને એમ સમજાવ્યું છે કે

"ગોકુળનાથજી જનમ્યા, ત્યારે ગુસાંઈજી સેવામાં હતા કોઈ માણસે આવી ખબર આપી કે મહારાજ પુત્ર જન્મ થયો. ત્યારે ગુસાંઈજીએ કહ્યું કે એને સેવામાં વિઘ્ન કર્યું (એટલે જન્મનું અશૌચ થયું એટલે સેવા ન થાય) તેથી એ પુત્ર પોતાનો માર્ગ જુદો ચલાવશે એ કારણથી જુદો ચલાવ્યો.' જુઓ કેવી હસવા જેવી વાત છે? આ સંબંધમાં એ મતના ખાસ જાણીતા એક પંડિત જણાવે છે કે "વલ્લભાચાર્યજીકી સંપ્રદાય મેંસે નીકલી હુઈ યહ એક બડી પ્રબલ શાખા હૈ જાશેં ગુજરાત મેં બહુતેરે આદમી વ્યાપ્ત હો રહા હૈ–ઇસ મત કે માનને વાલે એક પ્રકાર કે શુદ્રા વા બનીએ લોગ હૈ. કહતે હૈ કે વલ્લભાચાર્યજી કે પૌત્ર ગોકુળનાથજી કે શિષ્ય મોહનદાસ નામ કે મુખ્ય, ઔર વલ્લભદાસ, સુંદરદાસ પ્રભૃતિ તદનુયાયિ લોકોને ઇસ સંપ્રદાયકી સ્થાપના કીયા હય. ઇનકે ઇષ્ટ દેવતા વહી ગોકુળનાથજી કું માનતે હૈં; ઔર શ્રી કૃષ્ણ, બલદેવ, વલ્લભાચાર્ય, વિઠ્ઠલનાથ (ગુંસાંઈજી) સબ ઉનકે નોકર. આપસે બડા કોઈ નહીં. સ્વયં શ્રી કૃષ્ણ ઉનકે દ્વારાપાલ ઠરાયા હૈં, ધર્મ ગ્રંથ ઉનકે ગુજરાતી ભાષામાં હૈં............વિવાહ કેવલ અંગ્રેજોકી ભાંતિ હાથકી પકડ કર, કર લેતે હૈં. ઔર મરણ મેં કેવળ શબ દાહ કર લે તે હૈં, ક્રિયા કુછ નહીં કરને,...... ઇત્યદિ ઇત્યાદિ.

૩ ગોકુળનાથજીનો ભત્રિજો ગોપાળલાલ કરીને હતો તેણે વળી જુદો પંથ કાઢયો છે. તે વળી પોતાનેજ મનાવે છે. પંથ નવીન ચલાવવાનું આમ કારણ જણાય છે. એ ગોકુળનાથજી સાથે એક વખત ભરૂચ ગયો ત્યાં ગોકુળનાથજીના ઘોડાપર બેસીને જતો હતો. રસ્તામા ગોકુળનાથજીના સેવક મળ્યા તેણે એને હાથ ન જોડયો ને ગોકુળનાથના ઘોડાને દંડવત કર્યાં તે પરથી એને ઇર્ષા થઇને કેટલાક ને સમજાવી શિષ્યો કર્યા ને એ રીતે માર્ગનું સ્થાપન કર્યું. એણે પોતાને હાથે ધોળકામાં વડનું ઝાડ રોપ્યું છે. બીજા ઢોંગીઓ માફક આ ઝાડના બહુ ચમત્કાર વર્ણવ્યા છે. તે વડને દેવતા પેઠે પૂજે છે, ભોગ ધરાવે છે, આરતી કરે છે, વાગા

વસ્ત્ર પહેરાવે છે. મંત્રોપદેશ લેવો હોય તો સઘળા તે આડ આગળ આવી લે છે.

૪ આસરે સંવત ૧૯૧૫ થી ૧૯૨૦ સુધી એક મહારાજ મુંબઇ આવ્યો હતો તે મહારાજ ત્રિપુંડ ધારણ કરતો, રૂદ્રાક્ષની માળા પહેરતો તથા શિવની ભક્તિ કરતો. બીજા મહારાજ તથા કેટલાક વૈષ્ણવો તેને ઘેલો મહારાજ કરી કહેતા પણ તે પોતાના ખરા ભાવથી એ આચારણ કરતો..

૫ કેટલાક મહારાજો વામ માર્ગમાં ગયલા સાંભળ્યા છે. અને ઉંચ વર્ણના હિંદુઓને ખાવા પીવા જેવી ચીજ નહીં તેવી તેઓએ ભક્ષ કરેલી સાંભળી છે અને તેની બહુ બારીકીથી તપાસ કરી ખાત્રી કરેલી છે.

આ પરથી જણાશે કે વેદ કે શાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર મરજીમાં આવે તેમ અનેક કારણોને લીધે સ્વાર્થ ખાતર સંપ્રદાય સ્થાપન થયા છે.

પ્રકરણ ૧૧

આચાર્યપદનું અધઃપતન તથા થોડુંક ચારિત્ર દર્શન.

આ પ્રકરણમાં આચાર્યો તથા ગુરૂ કેવા હોવા જોઇએ એની તુલનાત્મક સમીક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરવા ઇચ્છા નથી. તેમજ પ્રાચીન કાળના વિદ્યાદાન દેનાર આચાર્યો તેમજ શાસ્ત્રીય તત્વ વિચાર અને રહસ્યનું શિક્ષણ આપનાર ઋષિ મુનીઓ સાથે એમની સરખામણી કરવા જેટલી યોગ્યતા પણ એમની નથી. જનસમાજ એવો અજ્ઞાન નથી કે નિત્યના વ્યવહારોપયોગી અને પ્રચલિત નીતિના સામાન્ય સિદ્ધાંતો પણ ન સમજતો હોય. તો પછી મહારાજોની

આ લીલા કેટલી અધમતાએ પહોંચેલી છે અને એમના જીવન પ્રતાપથીજ કેવાં નીતિ શિથિલ બની ગયેલાં છે તેનાં દર્શન માત્રથી એમની યોગ્યતા સંબન્ધી વિચારવાનું તેમજ તુલના કરવાનું બની શકશે. બહુ કરીને તો જ્યાં યોગ્યતાપર નહીં પણ જન્મદત્ત અધિકાર સ્વીકારવા આવે ત્યાં નીતિ શિથિલ તેમજ અજ્ઞાન, આડંબર, વિગેરેને વધુ અવકાશ રહે છે—અને જ્યાં આ દેહ ધારીઓને ભગવાન, પરમેશ્વર કે પ્રભુ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે ત્યાં તો પછી અધિકારનું બાકી શું રહે ?

આ વાતનું થોડાંક દૃષ્ટાંતો આપી સમર્થન કરીશું. પ્રથમ શ્રીમદ વલ્લભાચાર્યજીથીજ શરૂ કરીશું. રજુ નામની ક્ષત્રિઆણી સાથે એમને કેવા પ્રકારનો ગાઢ સંબન્ધ હતો તે નીચેની વાતપરથી સ્પષ્ટ સમજાશે. આ ક્ષત્રિઆણી કોઇ કોઇ વખત એમને આરોગાવતી. લક્ષ્મણ ભટ્ટના શ્રાદ્ધને દિવસે વલ્લભાચાર્યજીએ રજુને ત્યાંથી સામગ્રી મંગાવી. રજુએ ના કહી. રાત્રે જ્યારે રજુ સામગ્રી આરોગાવવા આવી ત્યારે એમણે ના કહી, અને મ્હોં ફેરવ્યું. એટલે રજુએ કહ્યું. 'क्यौंरे आज क्या है' તો વલ્લભાચાર્યે કહ્યું કે 'આજે થી મંગાવ્યું તે કેમ મોકલ્યું નહી" ત્યારે રજુ બોલી 'मैं क्यों तेरी चाकरी लौंडी बाँदी हुं जो थी पठाउं, मेरे तो तोसों काम है, के जड अंगराजा." આપરથી અનુમાન થઇ શકે એમ છે.

હવે વલ્લભાચાર્યના પુત્ર વિઠ્ઠલનાથજી આવે છે. ત્રીજ વાર્તામાં એક અમા ક્ષત્રિઆણીની વાત આવે છે. અમાને રાસલીલા કરવાનો વિચાર થયો. એકાંત મેળાપ ગુસાંઇજી સાથે ન થયો. આથી ગુસાંઇજીના જાજરૂમાં છૂપાઇ બેઠી. ત્યાં ગુસાંઇજીએ કહ્યું 'જા ત્હારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાવ.' રાત્રે સુતી વખતે અમાને સ્વપ્ન આવ્યું કે ગુસાંઇજી સાથે ખૂબ રાસલીલા કરી. સવારના ઉઠી પ્રસન્ન થઇ થોડે દહાડે ગર્ભના ચિહ્ન જણાયાં. નવ મહિને પુત્રિનો જન્મ થયો. તે ગંગાબાઇ કહીને હતી તે સર્વ બાળકો કરતાં એનું માન ગુસાંઇજી આગળ અધિક હતું.

હવે ગુંસાઇજીના પુત્ર ગોકુળનાથજી આવે છે. એઓ વડનગર ગયેલા ત્યાં નાગર સ્ત્રીને સમર્પણ આપી રાસ રમેલાને તે પરથી

ત્યાંથી પ્રયાણ કરવું પડેલું. આ વાત વિસ્તારપૂર્વક આપી ગયા છૈયે.

વળી વ્રજપાલજી નામના મહારાજ કચ્છ ગયા હતા. તેણે તે વખતે અભડાસા તરફ અનીતિભર્યું વર્તન કર્યું. આ પરથી ત્યાંના મહાજને દરબારને અરજ કરી હદપાર કરાવ્યા હતા.

એક કોઇ વ્રજનાથજી મહારાજે કચ્છ માંડવીમાં ઘણી અનીતિ કરવાથી મહાજને દરબારને અરજ કરી બહુ અપમાન કરાવી ગામ બ્હાર કરાવ્યા હતા.

થોડા વર્ષપર ધીરજી નામના મહારાજની અનીતિ માટે બે દિવસના અપવાસી છતા એજ દશા થયલી.

વળી પોરબંદરના રાણા સાહેબે દ્વારકાનાથજી નામના મહારાજના દુરાચાર માટે ગામમાંથી કાઢી મકી વૈષ્ણવ ધર્મ તજી સ્માર્ત ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

અહીં મુંબઇમાં ચીમનલાલજીના ભાઇ વલ્લભજી મુસલમાની વેશ્યા રાખવાના કારણથી વીસ વર્ષ ન્યાત બ્હાર રહ્યા હતા.

કૃષ્ણરાયજી મહારાજ પોતાની અનીતિ માટે ઘણાં વર્ષ સુધી ન્યાત બ્હાર રહ્યા હતા.

ગોકુલોત્સવજીએ એક વ્રજવાસી સ્ત્રી ઉપર હાથ નાંખવાથી તે વ્રજવાસીએ ત્હેના ઉપર તલવારથી વેર લેવા વિચાર કર્યો. આ પછી રૂપિઆ ૨૦૦૦૦ દંડના આપી તે છૂટો થયો હતો.

કાશીવાળા રણછોડજી મહારાજે કચ્છ માંડવીમાં અત્યંત અનીતિ કરવાથી દરબારે ગામનિકાલ કર્યો હતો.

થોડાં વર્ષપર વ્રજપાલજી મહારાજ કોઇ મુસલમાની સ્ત્રી સાથે લઇને ગોકુલ તરફ ફર્યા કરતા-અને વૈષ્ણવો દર્શન કરવા જાય ત્હેમને સાડી ચોળી વિગેરે ધરાવવાની આજ્ઞા કરતા તે ઘણા વૈષ્ણવોની જાણમાં છે.

એનો પુત્ર મુંબઇમાં કોઇ વેશ્યાને ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યો હતો. ત્યાં ખાધું પીધું હતું. આ તો જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં પણ આવી ગયું હતું. આ અને આવા બીજા અનેક દૃષ્ટાંતો મળી શકે

એમ છે. 'વણ' 'અર' તો સામાન્ય રીતે સેવકોના જાણવામાંયે છે. અતિ શ્રદ્ધાળુ કે અંધ શ્રદ્ધાળુ આંખ આડા કાન કરે છે. કેટલાક દુરાગ્રહીઓ આવી હકીકતો વિરૂદ્ધ વિચાર ધરાવનારાના લાભમાં જાય માટે આવી બાબતમાં પણ પોતાની જીભ ન ઉઘાડવી એવી નૈતિક હીનતા બતાવે છે.

અન્ય સામાન્ય દૃષ્ટાંત.

વળી થોડાં વર્ષોપર જીવણજી મહારાજે એક રૂપા માધવજીની બાયડી જે મજકુર મહારાજની માનીતિ હતી તેને તેનો ધણી રૂપો મહારાજની બ્હીકથી દેશ લઇ ગયો, તે સારૂ ભાટીઆ મહાજન ઉપર અતિશય જુલમ કર્યાં. એ વાત મહાજનમાં જે તે વખતે હાજર હશે તે હજી ભુલ્યા નહિ હોય.

થોડા વર્ષપર સુંદીકોટામા એક અહીંના મહારાજ ગયા હતા. ત્યાં સ્ત્રીનો વેશ લઇ જનાનખાનામા ગયા. રાજાના દરવાનને આ વાતની ખબર પડી, એટલે તે જ્યારે નીકળ્યા ત્યારે ખુબ માર મારી સોનાના કડાં ઉતારી લીધાં. રાજાને આ વાતની ખબર પડી, તેથી તે નાઠો. રાજાએ પાછળ પકડવા માણસ મોકલ્યા પણ એક બીજા મહારાજે સારી પેઠે સમજાવવાથી તે માણુ માણ છુટો થયો. ચીમનલાલ મહારાજનો જુલમ વળી એથીયે વધુ હતો. એની અનીતિની કથાને તો બાજુએ મુકીશું સિધમાં એક પુષ્કરણા બ્રાહ્મણે મદ્ય ભ્માંસાદિ જાહેર રીતે કરેલું. તેને પોતાનો ખવાસ બનાવ્યો અને ન્યાતિલાઓને જોરજુલમથી જમાડવાની તજવીજ કરી. ન્યાતિલાઓએ ના કહી. આથી તેણે આગ્રહ કરી કે એ બ્રાહ્મણ સાથે જે કોઇ જમે નહિ તેને પોતાના ઘર આગળ ઉભો રહેવા દેવો નહિ, તથા જમાડવો નહિ. આથી આખરે તે બિચારા વૈષ્ણવોએ તેમ કીધું.

થોડા વરસ ઉપર ઇંદોરમાં લસ્કરીલાલ કરી મહારાજ હતા તેણે એક સ્ત્રી રાખી હતી. તે માટે તેની પોતાની સ્ત્રીએ ઠપકો આપ્યો, છતાં મહારાજે આગલી ટેવ ચાલુ રાખી એ વળી ઉપરથી તેને રીસ ચડી તેથી બિચારી અબળાને મારી વહુજીએ બુમ પાડવા

માંડી જે હેની બ્હેનના સાંભળવામાં આવતાં તે છોડાવવા આવી, પણ રૂદ્ર સ્વરૂપ મહારાજે બન્નેને ક્રોધાવેશમાં કાપી નાંખી. આ વાતની રાજાને ખબર પડતા ૫૦૦૦૦ રૂપિઆ દંડ કર્યો.

વર્તમાનકાલની સામાન્ય સ્થિતિ તથા અર્થપ્રાપ્તિના અયોગ્ય ઉપાય.

ઉપર લખ્યા મુજબના અનેક દ્રષ્ટાંતો જડે છે છતાં અંધશ્રદ્ધાળુ સેવકો એમને જન્મથીજ, સાક્ષાત ભગવાન તરીકે સ્વીકારે છે. અને જેમ નંદરાયજીને ત્યાં શ્રી કૃષ્ણના જન્મની ધામધુમ થઇ હતી, તેમ વૈષ્ણવો જન્માષ્ટમિને દહાડે હાલમાં કરે છે. મહારાજો પોતાને ત્યાં બાળકોના જન્મ સમયે ધામધુમ કરે છે. દહીં દૂધ વિગેરે સેવકો ઉપર નાંખે છે. કેટલાએક ભાવિક અને બાયલા સેવકો હીંચો લાયે છે. (હીંચો એટલે, વચ્ચે એક ઢોલકી વગાડે ને હેને ફરતા માણસો-ગીત ગાય ને નાચે) પ્રત્યેક વૈષ્ણવ જાણે ભગવાનનો અવતાર થયો હોય તેમ આનન્દ પુર્વક એક બીજાને કહે છે કે શ્રી ફુલાણાજીને ત્યાં લાલજી પ્રગટયા, બાળક પ્રગટયા.

એ બાળક મહાપ્રભુજી સુવાવડખાનામાંથી બહાર નીકળેતા થયા કે લોકો હેના દર્શન ઘણા ભાવથી કરે, હેના ચરણ સ્પર્શ કરે, અને પોતાથી બનતી સેવા પણ કરે છે. એ બાળ–મહા પ્રભુજી જરા સ્હમજણા થયા કે હેને વૈષ્ણવો પગે લાગવા આવે અને 'જે વ્હાલા! મ્હારા વ્હાલા! આ વલ્લભ રાજકુમાર!·પ્રભુ! ઠાકોરજી!' વગેરે અનેક નામથી હેને બોલાવવામાં આવે છે. આમ તેઓ ભગવાનસમ પૂજાય છે. તેઓ પોતે પણ પોતાને ભગવાન તરીકે બોલતા અચકાતા નથી. એમ સાંભળ્યામાં આવ્યું છે કે કાશીવાળા રણછોડજી મહારાજ પાસે કોઇ એમ કહે કે 'ભગવાન કરે તે ખરી' તો તેઓ કહેતા 'હમ ક્યા ભગવાન નહી હે!'

વળી એમના ગ્રંથોમાં પણ એઓ પોતાને ઉંચે ચ્હડાવવા ભગવદ્ સ્વરૂપ કરી અનેક સ્થળે લખે છે. કેટલાક આજુબાજુના રાજેશ,

માણુસો અજ્ઞાન અને ભોળા ભક્તોને અવળું સમજાવે છે અને કહે છે કે જેમ અગ્નિમાં કંઇ પણુ પદાર્થ નાંખો અને બળી જાય તેમ ગુસાંઇના બાળક સાક્ષાત અગ્નિસ્વરૂપ છે તેથી એમની પાસે પાપ આવે નહીં ને આવે તો બળી ભસ્મ થઇ જાય.

'આથી કરીને મહારાજોનો મોટો ભાગ અશિક્ષિત, દુર્ગુણીને, વિષયાસક્ત હોવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે, અને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં તો ધર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસ અને ચિંતનને સ્થળે કોકશાસ્ત્રના અભ્યાસી અને તેના અર્થશાસ્ત્રી બને છે. શિષ્યાઓ રાખતા થાય છે. તેમના સન્મુખ રસશૃંગારી વાતો કરી દુરાચરના પાપની વિસ્મૃતિની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પરિણામે તેમને પાપ તરફ પ્રેરે છે, ઉત્તેજે છે, પોષે છે.'

વળી એક રાજગાદી અને રીયાસત તુલ્યની આ વ્યાપાર પ્રવૃત્તિને લીધે શ્રી લક્ષ્મીદેવીની સંપૂર્ણ કૃપા હોય છે. એઓ સુંદર સુહાગી વસ્ત્રો; અલંકાર, કુંડળ વિગેરે પહેરી છેલ છબીલા છોગાળા બને છે, અને અનેક ભાવકડી અજ્ઞાન સુંદરીઓના મન હરણુ કરી પોતાની પારાયવૃત્તિ સંતોષે છે. આ માટે અનેકવાર કોર્ટે ચ્હડયા, અનેક સજ્જન પુરૂષોના ધીટકારને પ્રાપ્ત થયા, અનેક પુસ્તક અને પત્રોમાં ગવાયા, વિગેરે જાહેર વાત છે,

એમના પૈસા મેળવવાના પ્રકાર પણુ અનેક તરેહના હોય છે. એમને ઘેર કાંઇપણુ કાર્ય હોય જેવાં કે (સીમંત, જન્મ, જનોઇ, વિવાહ, મરણુ, ઇત્યાદિ) તો સેવકોં પાસેથી ધુમ પૈસો કઢાવે છે. એ કાર્યો સેવકોને ત્યાં થાય ત્યારે પણુ પૈસો કઢાવે છે, વળી ઉત્સવ ઇત્યાદિમાં ભેટો લે છે. કોઇ ઘરબાર બાંધવું હોય તો ખરડા કરે છે. કેટલાએક ખરડા તો મૂર્તિઓને કામે કાંઇક વસ્તુ જોઇતી હોય તો કરે. તેમાં વસ્તુઓ કરતાં ઘણુાજ વધારે પૈસા એકઠા કરે છે. અગાઉ તો જબરદસ્તીથી સેવકો પાસે કઢાવતા.'

એક વ્રજપાળજી કરીને મહારાજ 'અગાઉ લખપતમાં' સંવત ૧૮૮૬ માં આવ્યા હતા. તે લોકો પાસેથી પૈસા કઢાવતા. તેની વાત સાંભળેલી તે મુજબ કોઇ સારો શેઠીયો હોય તેને તેડાવે. તેની પાસે પાંચ દશ હજાર કોરીની માંગણી કરતા.

અને જો ના પાડવામાં આવે તો કેદ સુંધ્ધાં કરતા. એઓ પોતાની સાથે સિપાઇ વિગેરેનો રસાલો રાખે છે. એટલે જરૂર ધારતાં શિક્ષા સુદ્ધાં કરી શકે છે. ઇચ્છા થાય તો ભર બપોરે તડકામાં ઉભા રાખે. ઇચ્છા થાય તો દર્શન બંધ રાખે. ઇચ્છા થાય તો દંડ કરે, આવી રીતે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિએ પૈસા કઢાવે છે. મુંબઇમાં ચીમનજી મહારાજે બે ચાર વાર ખરડા કરેલા અને તેમાં સેવકોની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ જબરદસ્તીથી પૈસા કઢાવેલા. મુંબઇમાં અગાઉ દ્વાણી રાયજી કરી મહારાજ આવ્યા હતા તેમણે વૈષ્ણવો પાસે જોરજુલ-મથી પૈસા લીધેલા. વળી વાર તહેવાર અને પર્વને દિવસે ભેટો લેવાનો રિવાજ હોય છે. આ મહારાજોના હિંડોળા, ડોળ, ફુલમં-ડળી, પવિત્રાં વિગેરેમાં દર્શન કરી સેવકો પુષ્કળ ભેટો મૂકે છે.

કેટલાએક ઉપર મહારાજો ધોતી ઉપરણો પહેરાવે છે, તેનો વિધિ એમ છે કે સવ્હારના પહોરમાં તે ધોતી ઉપરણું કરનાર ત્યાં કુટુમ્બ સગાંવ્હાલાં તથા પાડપડોશી સાથે હાજર થાય છે. મહારાજ શૌચ જઇ આવ્યા પછી તે કપડાં સાથે ઉંચા આસને વિરાજે છે. સેવકો તેલમર્દન ઇત્યાદિ ક્રિયા કરે છે, પછી એક રૂપાની વાટ-કીમાં કેસર પલાળી રાખ્યું હોય છે તે લઇ આવે છે અને મહા-રાજના પગની નીચે એક રૂપાનો વાટકો મૂકે છે. ત્યાર પછી પેલાં કેસરમાં હાથ બોળીને ધોતી ઉપરણાવાળા સર્વ સેવકો તેના ઉપર તે લગાડે છે. તે પછી ટાઢાં ઉનાં પાણી સાથે પગ ધોઇને પેલા નીચેના વાટકામાં પાણી નાખે છે. હવે એ પાણી પવિત્ર થયું. તે ભગવાનના ચરણનું જળ. તેને ગંગાજળ તરીકે માનવામાં આવે છે. હવે આ જળ જરા તરા પણ તેલ ચીગટવાળું હોય છતાં વૈષ્ણવો બિચારા ભાવપૂર્વક પી જાય છે, જરા આંખને, જરા છાતીએ, જરા કપાળે લગાડે. ત્યાર પછી મહારાજ ઇચ્છા અન્વય ધોતી ઉપરણો ને કેટલાક લુગડા તે વૈષ્ણવને આપે ને બાકીના રાખી મૂકે છે, અને વૈષ્ણવ પોતે ભેટ મૂકે છે. એટલુંજ નહીં પણ જે સગાંવ્હાલાંઓને લઇ ગયો હોય છે તેની ભેટ પણ શિરાથી મૂકે છે.

આ પણ એક ભેટ લેવાનો પ્રકાર છે, પણ મોટો પ્રકાર તો હવે આવે છે.

પધરામણી.

મહારાજો શ્રીમંતો અને પૈસાદારને ત્યાં હમેશાં પ્રસાદ મોકલાવે છે અને સમાધાની નામનો માણસ રાખેલો હોય છે તે ધક્કેલા ખાય ને પધરામણી માટે શ્રીમંત સેવકના કાલાવાલા કરતો રહે છે. વળી તેવો વૈષ્ણવ કોઇ મંદિરમાં દર્શન કરવા જાય ત્યારે મહારાજ પોતે કંઇ ન કહે પણ માણસોને મોંની મૂકેલાં હોય છે તેઓ કહે છે. આમ કરતાં ઘણાં પ્રસાદ ને પાનના બીડાં લીધેલાં હોય છે એટલે સેવક પધરામણી કરાવે છે. તે વખતે મહારાજ સેવકને ત્યાં ઘર પાવન કરવા જાય ત્યાં તેને માટે ખાસ આસન કરેલું હોય છે. મહારાજોને પોતાની સૃષ્ટિ હોય છે, એટલે પ્રત્યેક મહારાજના સેવકોનો પ્રદેશ. પરગામ કે પરદેશ લાંબી મુદતે મહારાજ જાય ત્યારે તો વૈષ્ણવોમા પધરામણીની સરસાઇ થાય છે. સ્ત્રીઓ વિવિધ પ્રકારના ગીત અને ધોળ ઉમળકામાં આવી ગાય છે, ને લ્હાવો માણે છે. જે એકાદ બે જોશું.

પહેલું ઓટલાપર પગ મૂકતા ગાય છે તે

ધોળ.

મોહન મલપતા ઘેર આવ્યારે,
          મેં તો લઇને મોતીડે વધાવ્યારે;
વ્હાલે મારે કરૂણાની દૃષ્ટિએ જોયુંરે,
          બાઇ મારે એ વરસું મનમોહ્યું રે. ૧
પડયુ મારે નંદના કુંવર સાથે પ્હાનુ રે,
          હવે હું તો કેમ કરી રાખીશ છાનું રે; ૨
દૂરીજન કહેવું હોય તે કહેજો રે,
          વ્હાલા મારા હૃદય કમળ વચ્ચે રહેજો રે. ૩
હારે હું તો વલ્લભકુળની દાસીરે,
          હારે વ્હાલા કૃપા કરો વ્રજવાસી રે; ૪

ઉપર જઇ પોતાના આસનપર બેસે ત્યારે.

પદ ૨ જું.

અતિરે આનંદ ઘણો આવે મારે અંગે,
શ્યામ સુંદર વર બેઠા છે સંગે;
મુખડું જોયા વિના પાણી ન પીઉં રે.
રસિક સુંદર વર જોઇ જોઇ જીવું રે;
મુજને ન વારીશ મારી રે માડી,
દર્શન કરવાને જાઇશ દાડી.
સગપણ તો સામળિયાનું સાચું;
બીજું સર્વે દીસે છે કાચું.
કહેશે તેને કહેવા રે દેશું
આપણે સર્વે સાંભળી લેશું.

પદ ૩ જું.

વલ્લભ કુળ છે કામણગારા કહાનજો;
કામણિયા કીધાં રે મજની વાટમાં રે લોલ.
જોને બ્હેની એનું મુખડું પૂનમ ચંદજો,
અણિયાળી આંખે રે મનડાં મોહિ લીધા રે લોલ.
એ વ્હાલાની પાસે થઇને દાસી જો;
લોકની લાજથી હવે હું નહીં કરું રે લોલ.
હવે બ્હેની મેંથી ઘરના કામ ન થાય જો;
વ્હાલાને દેખીને મનડાં મોહી રહ્યાં રે લોલ.
વલ્લભ કુળ છે કામણગારા કહાન જો;
કરકાને હણુકે રે મનડાં હરી લીધાં રે લોલ.
આપ છો પરમેશ્વર આપો આપ જો;
વલ્લભ વર વરી તે હું અતિ પ્રેમથી રે લોલ
વલ્લભ વરને શરણે સુખિયાં થાશું જો;
તેઓની સંગતથી ગૈલોક પામશું રે લોલ.

અવકાશ હોય તો બીજાં પદો પણ ગાય છે.

૧. બંબી બજાઇ લંપટલાલ, સાંવરેને ગતી જગાઇ.
૨. સખી સામળા હું તમ માટે ઘેલી થઇ જો.
માણુસ કેરી ઓળમાં થઇ ટળી ગઇ જો ઇત્યાદિ.

આ પછી આરતિ થાય છે. ભેટ મુકાય છે. ને જતી વખતે,

પદ ૪ થું.

પરદેશ જાઓ તો વલ્લભ કુળ વ્હેલા આવજોજો,
અબળાને સંદેશા વળી કહાવજોજો.
આપની આજ્ઞાને આધીન અમે તો ખરીજો,
આપ અમને શરણે લીધાં ચિન્તા ધરીજો.
સુંદર દ્રષ્ટિ દયાળુ અમ ઉપર કરીજો,
તેથી તનમન અમતણાં લીધાં હરીજો.
આપ સારૂ અમે લોકલાજ નવ ધરીજો,
મને આપના ચરણ તણી ઇચ્છા ઘણીજો.

પદ ૫ મું.

વ્રજના જીવન કરૂં વિનતી શ્રી ગોકુળ ચંદ,
વેગે તે આણુ મોકલો શ્રી વલ્લભનંદ.
તમારા દર્શન વિના શ્રી વલ્લભરે કહોજી કેમ રહેવાય,
મનડાં તે રાખ્યાં કયમ રહે નયને નીર ભરાય,

× × × × ×

રાંક ઉપર શાં આ રૂસણાંરે પ્રભુ દીન દયાળ;
દાસી જાણી પોતાતણી કરજો સેવકીની સંભાળ;

ગાતાં નીચે સુધી જાય છે. પછી જ્યારે ગાડીમાં બેસે ત્યારે
। રોઇને મોટેથી આ પ્રમાણે ગાય છે.

ગીત ૬ ઠું.

તેડી જાઓ તો અમારા મન હરે,
હું તો જોઉં શ્રી ગોકુલીઆની રીતરે,
× × × . × ×
હું તો સ્નેહ દર્શનની વ્યાકુલી જર ઇરણમારી દેહરે,
જેણે શ્રી વલ્લભકુળ જાણ્યા નહીં તેનો એળે ગયો અવતારરે,

આવા તદ્દન ઉઘાડાં, ખુલ્લાં, ચોખ્ખાં શૃંગારના ગીતો તે આ દેહધારી માટે ગવાય છે. રે ! ખુલ્લે ખુલ્લું પતિની ફરેબ સ્ત્રી ગાઈ બતાવે છે કે અમારે આ લોક સાથે સગપણ છે. છતાં માનતા નથી, અને જુએ તો કહે છે કે એતો જીવોને મોહ પમાડે છે. હવે ખલ્લાસ ! વિશેષ શું !

પધરામણી સમયે તદન મગા જેવા બેશી રહે છે. શબ્દ સરખો ઉચ્ચારતા નથી. પોતે વેદ, શાસ્ત્ર, કે ધર્મ સંબન્ધી કોઈ પણ પ્રકારનું અધ્યયન કરેલું હોતું નથી એટલે સેવકોને તો ઉપદેશ ક્યાંથીજ આપે?

મહારાજોને મોટા ખરચ કે પૈસાની તંગી હોય ત્યારે મુસાફરીએ પણ નીકળી પડે છે જેથી તે તે ગામના સેવકો પધરામણી કરાવી મોટી ભેટો મૂકે છે. આવી રીતે પૈસા મેળવી તેઓ પોતાની વૈભવી જીંદગીમાં કે કોર્ટ વિગેરેમાં કેસ લડી તેનો દુરૂપયોગ કરે છે. શ્રીનાથજીમાં થયલા ટીકાયતે ગોકુળવાળાં ચંદ્રાવલી વહુજી ઉપર ફરિયાદ કરી, તેમાં છેક વિલાયત સુધી લડીને લાખો રૂપીઆ ખરચ થઇ ગયો. અમદાવાદવાળા એક બીજા મહારાજ સાથે ઘણા દિવસો સુધી લડયા હતા. માંડવીમાં મણિલાલ મહારાજ ઉપર તેના છોકરાના છોકરાએ ફરિયાદ કરેલી. પાનાલાલ તથા છોટાજીની વહુજી લડી મુવા. મુંબઇમાં પણ જીવણજીને તથા ગોપકેશને મારા મારી ચાલેલી. યદુનાથજી વિગેરે ચીમનજીની તરફ થવાથી જીવણજીએ તેમની સાથે ખૂબ ટંટો ચલાવી સાંભળ્યા પ્રમાણે તડ પાડેલા. વ્રજપાળજીના છોકરા વ્રજનાથજી ઉપર હમણા થોડા વરસ ઉપર તેની બ્હેને કોરટમાં ફરિયાદ કરેલી. આવી રીતે પૈસા ખર-

બાદ થાય છે. આ મહારાજ સામાન્ય માણસો માફક એકજ કોટ'માં રહે છે છતાં ઇશ્વરના અવતાર મનાય છે. કોઇ બીજી ખાસ પ્રભુની કોટ'માં તો જવાનું હોતું નથી આ તે કેવી વિચીત્રતા!

બીજો એક પ્રકાર છપ્પન ભોગનો છે તે સમયે દેશ દેશાવર પત્રો લખી વૈષ્ણવોને બોલાવે છે ને સારી ભેટ પ્રાપ્ત કરે છે.

મહારાજોની દરરોજની ક્રીડા તથા તેમનાં વિવિધ જાતના દર્શન.

મહારાજો મળસકે ચાર પાંચ વાગે ઉઠે છે, તે વખતે કેટલીક સ્ત્રીઓ દર્શન કરવા આવે છે. કેટલીકને તો ટીલાનો નિયમ હોય છે, (એટલે કપાળમા ચાંલ્લો કરવાનો.) તે સમયે ભેટ મકવી પડે છે.

આ પછી શૌચ કર્મમાંથી પરવારી આવતાને વાર દર્શનના તરસ્યા સેવકો દર્શન કરી ચરણસ્પર્શ કરવા માંડે છે. તે પછી દંતધાવન મુખપ્રક્ષાલનનો વિધિ થાય છે. ને દાતણની ચીરી આજુ બાજુ ઉભેલા સ્ત્રીઓમાં જે સારા ભેટ મૂકી શકે એવી જોવામાં આવે તેને આપે છે. સ્ત્રીઓ નાહી ધોઇને આ ચીરો આંખ, કપાળ, માથા વિગેરેને લગાડે છે.

આ પછી મહારાજ સ્નાન કરવા જાય છે. આ સમયે દર્શન થાય તેને સ્નાનના દર્શન કહેવામા આવે છે. કેટલાક મહારાજો સો સો ઘડા પાણી ન્હાય છે. કાશીવાળા રણછોડજી એમ કરતા હતા. વળી સાંભળવા પ્રમાણે સ્નાન સમયે તેઓ ધોતીઉં ઉંચું કરી પીશાબ કરતા. નાહીને ધોતીઉં પહેરવાનુ હોય તે હાથમાં લેતા પછી તેને કમરે વીટાળી નીચેથી ફાળિયું કાઢી લેતા. કેટલીક વાર કહે છે કે નગ્ન જોવા આવે સમયે દેખાતા ત્યારે દૂર ઉભેલી સ્ત્રીઓ કહેતી કે "અલૌકીક ઝાંખી દઇ વ્હાલો સુખ દે છે."

માંડવીમાં એક વખત એક મહારાજ તળાવડી ઉપર રહેલા. ત્યાં દર્શન કરવા અમે ગયા આ વખતે અમે પણ વૈષ્ણવ હતા. એક વખતે મહારાજ ધોતીઉં પેટપર વીટાળી નગ્ન થયા. મ્હારી સાથેના બે ત્રણ મિત્રોને બહુજ હસવું આવ્યું. તેઓ બ્હાર નાસી

ગયા,' ને ખૂબ હસ્યા. તે અમે તો ઉભાંજ રહ્યા. આ વખતે કેટલીક ભાવિક સ્ત્રીઓ હતી તે બોલી "વાહ વાહરે વ્હાલો કેવાં સુખ દેખાડે છે?" ત્યારે એક ચોટ વાણિયાની સ્ત્રી હતી તે બોલી "રાંડા નાગા થયા એમાં શું સુખ દેખાડ્યું?" એમ કહી ચાલતી થઇ. આ વખતે કોઇ ધોતીઆં ઉપાડવા જાય, તો કોઇ પોણી લેવા દોડે વિગેરે વિગેરે બને છે.

સ્નાન પછી તિલક કરવા બેસે. ત્યારે "તિલકના દર્શન" થાય છે, એમ વૈષ્ણવો અન્યો અન્યને કહે છે. આ સમયનું પાણી કોઇ આજારી હોય તેને રોગ મટાડવા પીવા આપે છે.

વિષ્ણુએ ચાણાક્ય રાજાને બોધ કર્યો છે કે,

> पादशेषं पीतशेषं । मध्याशेषं तथैवच ॥
> आत्ममूत्र समतोयं । पीत्वा चांद्रायण चरेत् ॥

તો આવું મલિન જળ તે પવિત્ર કેમ ગણાતા હશે?

પછી ભોજન કરવા જાય છે, તે સમયે પણ જમતાં વધેલી કણિકાઓ સેવકો ભાવથી ખાઇ જાય છે અને કૃતાર્થ માને છે,

આવા ઉચ્છિષ્ટ સંબંધી કહે છે કે,

> नोच्छिष्टं कस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैव तथान्तरा ।
> नचैवात्यशनं कुर्यान्नोच्छिष्टः क्वचिद्व्रजेत ॥

છતાં કેમ ખવાડતા હશે? મધ્યાન્હ કાળે શયન ખંડમાં જાય છે, ત્યાં થોડીવાર નિદ્રાધીન થાય છે, પછી જાગીને ત્યાં ખાનગી ઓરડામાં જાય છે. ત્યા ઘણા ખરાઓ પાસે કામદેવની સેનાનું લશ્કર આવવા માંડે છે. હવે પછીના નિર્લજ કામોની લીલા તે શું લખવી.!

પુરૂષો ધંધામાં હોય છે. કેટલીક ધર્માંધ સ્ત્રીઓ આરોગાવવા આવે છે. કેટલીક સાથે સામગ્રી દૂધ, બરફી, પેંડા એવું લેતી આવે છે. કેટલીક જાતે આરોગાવે છે. કેટલીક હાસ્ય વિનોદથી તૃપ્તી માની સંતોષામ છે, અને વિદાય થાય છે. આમ કરનારને ભેટ

થોડી મૂકવી પડે છે. કેટલીક રાસઢીઓની રસીપણ હોય તેવી પણ ભેટ ધરવાની ઓછી શક્તિવાળીને,વસ્ત્રહીન સ્થિતિમાં માત્ર છેટેથીજ આ મહારાજ જુએ છે! તેથી કાંઇક વધારે નવી શકે તેને આલિંગન કરે છે! પણ જે મનમાનતી ભેટ મૂકે તેની સાથે સંપૂર્ણપણે સુખ વિલાસી બની આ કોકશાસ્ત્રના સંપૂર્ણ અભ્યાસી, રસરાજેશ્વર, મહારાજ શું કરે છે તે અશ્લીલ વર્ણન લખવું ઉચિત નથી! અહા! આચાર્ય ને ગુરૂ તે કોણ ને તેનો શો વિનિપાત!

પણ આ સુખ પણ જાણે અધુરૂં હોય તેમ કેટલાક મહારાજો વેશ્યાઓ રાખે છે.

આ પ્રમાણે હાલના મહારાજો પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરે છે.* કેટલાક હાકાર સેનામા પણ કઢાડે છે; પણ તે દેખાડવા માત્ર જ્માનો સમજો. તેઓ કઇ જ્ઞાની, સંસ્કારી, તત્વજ્ઞાન કે વેદ ઉપનિષદ્ વિગેરેના અભ્યાસી હોતા નથી માત્ર દંભ ખાતર બતાવવા,ડાળ ધાલે છે

પ્રકરણ ૧૨ સું.

એ માર્ગના ધર્મ પુસ્તકો.

હરકોઇ ધર્મના સ્વરૂપનું અને સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન થવા માટે તે ધર્મનું સાહિત્ય કેટલું અને કેવા પ્રકારનું છે તે જાણવું એ અગત્યનું છે વળી જેઓ વેદવાક્યને સર્વોપરી પ્રમાણ માનનારા અને પ્રાચીન આર્યોના ધર્મોનું પુનરુજીવન થવું જોવા ઇચ્છા

* હાલમા આમા બહુ ફેર પડયો છે પણ તેનું કારણ પાશ્ચાત્ય પ્રજાના સંસર્ગ ને કેળવણીને લીધે સામાન્ય જન સમાજમા જે સદ્ અસદ્‌ની વિવેચક શક્તિને ભાવનાઓ જન્મી છે તે સામાન્ય પરિસ્થિતિને લીધે એક રીતે જનસમાજ એઓનો આચાર્ય બન્યો છે.

રાખે છે હેમને તે સાહિત્ય અને પુસ્તકો કેટલે અંશે વ્યવહારોપયોગી ને શ્રેય સાધનારા છે તેમજ હેમનું જ્ઞાન વેદાદિ પ્રાચીન પુસ્તકો અને તદાશ્રિત સિદ્ધાન્ત સાથે કેટલે અંશે મળતું છે હેનો નિર્ણય કરવા માટે બહુ ઉપયોગી સાધન થઇ પડે છે. આ માટે સારાસારનો વિવેક કરનાર સુશિક્ષિત ગૃહસ્થો જો આ સંપ્રદાયના પુસ્તકો વાંચશે તો હેને જણાશે કે આ પુસ્તકોમાં હેમાંની વાર્તાઓમાં આ કહેવાતા ચમત્કારોમાં આ કહાણી કીસ્સાઓમાં શાસ્ત્રીય તેમજ સૃષ્ટિક્રમાનુકુલ કેટલું છે અને પ્રતિકુલ કેટલું છે. આ હેતુ લક્ષમાં રાખી એ સંપ્રદાયના મુખ્ય પુસ્તકોની યાદી આપવી યોગ્ય ધારી છે.

પુસ્તકો.

સંસ્કૃત પુસ્તકો.

૧ **સુબોધિની**–સંસ્કૃતમાં સૌથી મ્હોટું પુસ્તક છે. એ પુસ્તક શ્રી વલ્લભાચાર્યનું લખેલું છે. એ શ્રીમદ્ ભાગવત્ પુરાણની ટીકા છે. એમાં ભાગવતના પંચમ તથા દશમ સ્કંધની ટીકા આપવામાં આવી નથી આ બે સ્કંધમાં નર્ક વર્ણન તથા બ્રહ્મજ્ઞાનની કથા છે. આ બે સ્કંધની ટીકા ન કરવાનું પ્રયોજન એમ બતાવ્યું છે કે સુબોધિનીજીએ સ્વામીજીનું સ્વરૂપ છે અને પંચમ સ્કંધ એ કટિ પશ્ચાત ભાગ તથા દશમ સ્કંધ સ્તન ભાગ છે તેથી એવી જગ્યાનું વર્ણન થાય નહિ.

૨ અણુભાષ્ય–શ્રી વલ્લભાચાર્ય વિરચિત એ પુસ્તકમાં વ્યાસકૃત વેદાન્ત સૂત્રોપર ભાષ્ય છે. એમાં પુષ્ટિમાર્ગીય પંથનું બલાત્કારપૂર્વક પ્રતિપાદન કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

૩ શુદ્ધાદ્વૈત માર્તંડ–જેમ શ્રી શંકરાચાર્યનો કેવલાદ્વૈત છે, શ્રી રામાનુજનો વિશિષ્ટા દ્વૈત છે, માધવાચાર્યનો દ્વૈતાદ્વૈત છે તેમ વલ્લભાચાર્યે શુદ્ધાદ્વૈત સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. વ્રજ ભાષાના પુસ્તકોમાં આનાથી ઉલટો મત છે.

૪ જૈમિની સૂત્ર ભાષ્ય.

૫ તત્વદીપ નિબંધ.

૬ પુરૂષોત્તમ સહસ્ત્ર નામ–એમાં વિષ્ણુ સહસ્ત્ર નામ માફક ભગવાનના હજાર નામ ગણાવ્યા છે.

૭ સિદ્ધાંત મુક્તાવલિ–એમાં સ્વસિદ્ધાંત નિર્દેશ કરી મુખ્ય કરી માનસી સેવાનું વર્ણન કર્યું છે.

૮ પુષ્ટિ પ્રવાહ મર્યાદા–એમાં ત્રણ પ્રકારના જીવોનું વર્ણન છે. એક પુષ્ટિ જીવ, બીજો પ્રવાહી જીવ, તથા ત્રીજો મર્યાદા જીવ, અને તેના લક્ષણો બતાવ્યા છે.

૯ સિદ્ધાંત રહસ્ય–એમાં પોતાનો ગુપ્ત સિદ્ધાંત કહ્યો છે. ગુપ્ત એટલા માટે કે એમાંની વાતો વિશ્વસનીય નથી. એમાં વલ્લભાચાર્ય કહે છે કે શ્રાવણ સુદ ૧૧ ને રોજ મ્હને. સાક્ષાત પરમાત્માએ આવી દર્શન આપ્યાં અને માર્ગ કેમ પ્રવર્તાવવો એનો બોધ કર્યો

૧૦ અંતઃકરણ પ્રબોધ–શ્રી કૃષ્ણથી અન્ય કોઇ દેવ વધારે નથી માટે અંતઃકરણથી તેને ભજવો.

૧૧ નવરત્નગ્રંથ–એમાં નવ શ્લોક છે. તેમાં કૃષ્ણ ઉપર હમેશાં વિશ્વાસ રાખી કંઇ ચિંતા કરવી નહિ એવો ભાવાર્થ છે.

૧૨ વિવેક ધૈર્યાશ્રય–નામથી ભાવાર્થ સ્હેમજી લેવો.

૧૩ કૃષ્ણાશ્રય–એમાં વલ્લભાચાર્યે પોતાનું દીનપણું દેખાડયું છે, અને જગતમાં બહુ દુઃખ થાય છે તેથી કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી છે. છેલ્લે કહ્યું છે કે इति श्री वल्लभो ब्रवित એટલે હું વલ્લભ કહું છું. અહીં ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે હાલના વૈષ્ણવો એમને શ્રી કૃષ્ણ કરતાં પણ મોટા મહાપ્રભુ માને છે.

૧૪ ભક્તિ વર્ધની–ભક્તિ ભાવની વૃધ્ધિ કરવાના સાધન બતાવ્યા છે તથા નવધા ભક્તિનું વર્ણન કર્યું છે.

૧૫ જલભેદ ગ્રંથ.

૧૬ સંન્યાસનિર્ણય–એ ગ્રંથ આપણે આગળ વર્ણન કરી ગયા તે સમયે બનાવ્યો હતો. એમાં સંન્યાસીના સંક્ષિપ્ત ધર્મ કહ્યા

છે, તથા સો જન્મે તે મોક્ષ પદને પામે છે ઇત્યાદિ વર્ણન કર્યું છે.

૧૭ નિરોધ.

૧૮ સેવાફળ—એમાં શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરવાથી હમેશાં પાછું સેવા કરવાનું મળે છે એમ જણાવવામાં આવ્યું છે.

૧૯ યમુનાષ્ટક—યમુના નામની નદીની સ્તુતિ પૃથ્વી નામના છંદથી આઠ શ્લોકમાં કરી છે.

૨૦ પત્રાવલંબ—એમાં પરમેશ્વરની ભક્તિ અમે આવી રીતે કરીએ છીએ તથા અમારો આ સિદ્ધાન્ત છે ઇત્યાદિ ભાવાર્થ બતાવી કાશીમાં વિશ્વેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં ચોંટાડેલા હતા એમ જણાવે છે.

૨૧ મધુરાષ્ટક—શ્રીજીના શરીરના અવયવ તથા શ્રૃંગાર તે બધું મધુર છે એ બાબતના તોટક છંદના આઠ પદ છે. એમાં वमनं मधुरं અર્થાત એનું વમન (ઓકવું) પણ મધુરં છે એમ જણાવ્યુ છે.

૨૨ ગોકુલાષ્ટક—એમાં ગોકુલના ન્હાનકડા ગામને સાતમે આસમાને ચઢાવવામાં આવ્યું છે.

૨૩ બાલબોધ—એમાં ચાર પુરૂષાર્થ મેળવવાનું સાધન તથા શાસ્ત્રો વિષે કેટલીક હકીકત છે.

૨૪ નિબંધ ભક્તિ પ્રકરણ—એનો વિષય નામપરથી સ્હમજાશે.

૨૫ નામાવલિ—એમાં ભાગવતની કથામાંથી શ્રી કૃષ્ણના અનેક નામો કલ્પીને વર્ણન કર્યું છે.

૨૬ શૃંગાર રસમંડળ—એ માર્ગનો વિષયજ છે. નામ પ્રમાણેજ ગુણ છે કંઇ ક્યારા રાખીજ નથી.

૨૭ વ્યાસ વિરાધ લક્ષણ.

૨૮ ત્રિવિધપ્રબોધ.

૨૯ વૈદ્યવલ્લભ.

૩૦ પરિવૃઢાષ્ટક.

૩૧ દશમ સ્કંધ સ્યાનીક્રમણિકા—ભાગવતના દશમ સ્કંધના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન છે.

૩૨ ચતુશ્લોકી—ચાર શ્લોકમાં સ્વસિદ્ધાન્ત કર્તવ્ય શું તે જણાવ્યું છે.

૩૩ પંચ પદ્યાની.

એઓના પુસ્તકોમાં વાંચ્યું છે કે શ્રી વલ્લભાચાર્યે ૫૨ ગ્રંથો રચ્યા છે પણ સંશોધન કરતાં આટલા પ્રાપ્ત થઇ શકયા છે.

વલ્લભાચાર્યના પુત્ર શ્રી વીઠ્ઠલનાથજી અથવા ગુસાંઇજીએ કેટલાક સંસ્કૃત ગ્રંથો બનાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે જણાય છે.

૧ વિદ્વન મંડન—એમાં અન્ય મતોનું ખંડન કરી સ્વસિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એમ કરતાં અન્ય મતો સામે જે આક્ષેપો કર્યા છે તે બહુજ સ્વાર્થી તેમજ અઘટિત છે.

૨ વલ્લભાષ્ટક—શ્રી વલ્લભની સ્તુતિના આઠ શ્લોક એમાં છે.

૩ સ્વામન્યાષ્ટક—શીખરિણી છંદના ૮ શ્લોકમાં ગુપ્તરૂપ એવા સ્વામિનીજીના નખ શિખનું વર્ણન કરી શૃંગાર રસમય બનાવી સ્વામિનીજીનું વંદન કર્યું છે. (હવે આમાં જે કહ્યું છે તે અને વૈષ્ણવો જે માને છે તેમાં બહુ વિલક્ષણતા દેખાઇ છે. આમાં શ્રી ગુંસાઇજીએ સ્વામિનીજીની સ્તુતિ વંદન કર્યું એમ જણાવ્યું છે. પુરાણના ખોટા અધ્યાય બનાવ્યા. તેમાં લખ્યું છે કે यत्राग्नि स्वामिनस्तस्य विट्ठल पुरुषोत्तमः વલ્લભાચાર્ય અગ્નિ રૂપ છે ને વીઠ્ઠલનાથજી પુરૂષોત્તમ રૂપ છે. વલ્લભાખ્યાનમાં વૈષ્ણવોને જણાવ્યું છે કે पूरण ब्रह्म श्री लक्ष्मण सुत पुरुषोत्तम श्री वीठ्ठलनाथजी અર્થાત લક્ષ્મણના સુત જે વલ્લભાચાર્યજી તે પૂર્ણ બ્રહ્મ છે ને વીઠ્ઠલનાથજી સાક્ષાત પુરૂષોત્તમ છે. હવે આમાં સત્ય શું ? વળી ગુંસાઇજી પોતે સ્વામિનીજીની સ્તુતિ-કરે છે તે ભક્ત બને છે તે તો જુદું.

૪ સ્વામિની સ્તોત્ર—એમાં સ્વામિનીજીના વિહારનું વર્ણન છે ને તેઓની સ્તુતિ છે.

૫ કૃષ્ણ પ્રેમામૃત. એમાં ગોપી કૃષ્ણનો પરસ્પર પ્રેમ તથા તેઓની લીલાનું કેટલીક રીતનું વર્ણન છે.

૬ શરણાષ્ટક. ગોપીકાઓના કુચાગ્ર ભુજ દંડથી જેણે પકડયા છે તેહેની સ્તુતિ કરી છે.

૭ સર્વોત્તમસ્તોત્ર. એમાં વલ્લભાચાર્યના ૧૦૮ નામ કહીને તેહેની સ્તુતિ કરી છે:

૮ યમુનાષ્ટપદી. એમાં યમુના નદીની સ્તુતિ સંગીતના રાગ સરમાં પદ દ્વારાએ કરી છે.

૯ પ્રબોધ. એમાં વ્રજપતિની સ્તુતિ પ્રાર્થના છે.

૧૦ વસંતાષ્ટપદી. વસંત ઋતુમાં શ્રી કૃષ્ણે ગોપીઓ સાથે વસંત ખેલ્યા છે તેહેવું વસંત રાગમાં ગાન કર્યું છે.

૧૧ કેટલાંક પાલણાના તથા બીજાં પદો.

૧૨ ગુપ્તરસ. કૃષ્ણ રાધાના વિહારનું વર્ણન.

૧૩ લલિત ત્રિભંગ—ઇત્યાદિ ગુંસાઇજીએ સંસ્કૃતમાં કેટલુંક રચ્યું છે.

૧૪ હરિદાસ કૃત વિઠ્ઠલનાથ અષ્ટોત્તર સત નામ હરરાયજી મહારાજે પોતાના દાદા ગુસાંઇજીના ૧૦૮ નામ કરી તેહેમની પરમેશ્વર પ્રમાણે સ્તુતિ કરી છે.

આ શિવાય તેહેમની પછી થયલા કેટલાક મહારાજોએ ભાષામાં ગ્રંથો બનાવ્યા છે. એમાંના મુખ્ય નીચે પ્રમાણેઃ-

બસો બાવન વૈષ્ણવની વાર્તા-આ પુસ્તક કદમાં સૌથી મોટું છે. આ પુસ્તકને શિક્ષિત કે બુદ્ધિમાન વાંચતાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય તરત કરી શકશે. એમાં વાર્તાઓ છે. એકાદ બે નમુના તરીકે લખીશું.

૧ એક મયા દીમરની વાત લખી છે. એ જાતે માછીમાર હતો તેહેને વૈષ્ણવ કર્યો. ઠાકોર સેવા સોંપી તથા બીજા બધા વૈષ્ણવોને એને ઘેર ખાવાની છુટી આપી છે. કેટલાક શુદ્ધધારી જમતા ન્હોતા તેહેને બલાત્કાર કરી જમાડયા

૨ એક ગુલાબદાસ વાણીઆની વાત, એ પ્રથમ વૈષ્ણવ હતો. પછી વટલી મુસલમાન થયો ને મલાવખાન નામ રાખ્યું. તે આખો દહાડો સ્મશાનમાં પડ્યો રહેતો. વટલ્યા આગળ વૈષ્ણવ હતો તેથી તેની એઠ ખાવાની પ્રશંસા કરી છે, અને

એને માટે ઉપદેશવામાં આવ્યું છે કે એનું જુઠણ ખાવાથી કોઢ મટી જાય છે.

૩ કોંધી, વૈષ્ણવ હતો. જાતનો મેઘવાળ (માહાર) હતો. હેને ગુસાંઇજીએ વૈષ્ણવ કર્યો, તેણે કેટલાંક પદ રાગ રાગણી બનાવેલાં છે. એનાં બનાવેલાં પદો વૈષ્ણવો ઠાકોરજી આગળ ગાય છે.

૪ રસખાન પઠાણની વાર્તા. એ પઠાણને કોઇએ શ્રીજીની છબી બતાવી હશે; તેથી હેને શ્રીજી નિરખવાનું મન થયું. પછી તે ગિરિરાજપર ગયો. હેને કોઇએ પર્વતપર ચઢવા દીધો નહિ. પછી તેણે ગુસાંઇજીને વિનંતી કરી એટલે ગુસાંઇજીએ હેને મંદિરમા બોલાવી લીધો અને નામ નિવેદન તથા બ્રહ્મસંબંધ કર્યો ને શ્રીજીના દર્શન કરાવ્યાં, આથી તે ખુશ થયો ને જેવો પાછો જવા તૈયાર થયો એટલે શ્રીજીએ તેની બાંહે પકડી કહ્યું "સાલે અબી કયું જાતા હૈ" એમ કહી પોતાની સદૈવ લીલામા લઇ ગયા.

૫ એક વૈષ્ણવ યાત્રા કરવા નીકળ્યો. સાથે પીત્તળના ઠાકોરજી હતા રસ્તામાં એક ગામડામા પઠાણની છોકરી બહુ રૂપાળી જોઇ. હેને જોઇ વૈષ્ણવને થયુ કે આ ઠાકોરજીને લાયકની છે. પછી ઠાકોરજીને કરંડીઆમાંથી કાઢી હેમને કહ્યું કે આ હમારે લાયકની છે. મઝી ઠાકોરજીને તે પઠાણની છોકરી ગમી, ને રાસલીલા કરી. પછી બીજે દહાડે ઠાકોરજીને કરંડીઆમાં મુકવા જાય તો ઠાકોરજી હુ તો અંદર નહીં જાઉં, હું તો આ સુંદર છોકરી પાસે જઇશ એમ કહ્યુ. તેથી વૈષ્ણવને યાત્રા કરવી છોડવી પડી ને તેજ ગામમા વાસ કરવો પડયો.

૬ માધવદાસ વૈષ્ણવની રાખેલી વેશ્યા ને માધવદાસના આગ્રહથી ગુસાંઇજીએ શરણે લીધી, અને તેની સાથે વ્યવહાર કરવાનો વૈષ્ણવોને ઉપદેશ કર્યો

૭ ગુસાંઇજીનો વૈષ્ણવ એક મોચી હતો તેની વાર્તામા લખે છે. કે અન્ય બ્રાહ્મણ વૈષ્ણવે હેને ત્યાં અજાણ્યે પ્રસાદ લીધો પણ મોચી છે એમ જાણ્યું તેથી બ્રાહ્મણ વૈષ્ણવને ગ્લાનિ થઇને વટલ્યાની શંકા થઇ, આટલા માત્રથી હેને કોઢ થયો. ગુસાંઇજી

પાસે ગયો તો તેમણે કહ્યું વૈષ્ણવ ગમે તે જ્ઞાતિનો હોય પણ વટલવાની શંકા ન કરવી. પછી તીર્થયાત્રા કરવાનું કહ્યું તેથી આડખી મટી. પછી હરિદાસ વૈષ્ણવની છોકરી પાસે મોકલ્યો. તેણે તેના ધણીને કહ્યું. તેણે જમણવાર કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો 'મુસલમાન સુધાંત એક પંક્તિએ ભોજન કર્યું' ને કોઢ મટયો વિગેરે.

ચોરાસી વૈષ્ણવની વાર્તા—એમાં વલ્લભાચાર્યના ચોરાસી વૈષ્ણવ થયા તેની વાર્તાઓ લખીને એ પરથી વલ્લભાચાર્યની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન થાય છે.

આચાર્યજી મહાપ્રભુજીકી નિજ વાર્તા—શ્રી વલ્લભાચાર્યે પોતાનું વર્ણન લખ્યું છે. કેવળ ગપ્પાં ને સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધ ચમત્કારના વર્ણન.

આચાર્યજી મહાપ્રભુજીકી ઘરકી વાર્તા. ઉપલી. વાર્તા જેવાંજ ઘરમાના ચરિત્રો.

ગુસાંઈજીનીજ વાર્તા. એ પણ એવીજ.

આચાર્યજીકી ચોરાસી બેઠકની વાર્તા.

શ્રીજીકી પ્રાગટ વાર્તા.

ગોકુળનાથજીના વચનામૃત. નર્ક વાસનો ભય બતાવી સેવકોને સ્વાહા કરવાની આજ્ઞાઓ છે.

ગોકુળનાથજીની રહસ્ય ભાવના. આ પુસ્તક એવું છે કે વાંચનારાઓ ભાવિકોના મોંમાં પાણી છૂટતાં હશે ને ચેળ આવ્યા વિના ન રહે. વળી કેટલાક ઉત્સવના, સામગ્રીના તથા શરીરના કેટલાક ધારણ કરવાના ભાવ સ્વામિનીજીના અંગ સાથે લગાડયા છે જેમકે चोंवीका लड्डु श्री स्वामिनीजीके कुचको भाव है, चंद्रकी पपडी श्री स्वामिनीजीके कपोल न केर भाव है, दुधपाक श्री स्वामिनीजीके अधरामृतको भाव है इत्यादि.

શ્રી હરિરાયજીનાં શિક્ષાપત્ર.

અષ્ટાક્ષરની ટીકા.

દ્વારકેશજીની ભાવના.

સટરાઠ અપરાધ.

વનયાત્રા.

ગુઢ ભાવના. ગુપ્ત લીલાના વર્ણન, બધા આસનો વિગેરેની તેમજ નાગી વેશ્યાના ઘર જેવી લીલા લખી છે.

નિત્યપદ.

બારમાસી પદ.

વસંત માલિકા. એમાં કામદેવનો જન્મોત્સવ અને કામદેવની કરવાની ક્રીડાનું સાફ ઉઘાડું વર્ણન છે.

હોલીરસ. ઉપરના જેવુંજ.

ડાહશકુંજ.

આશ્રાના પદ.

પૂર્ણમાસીજીકી વાર્તા.

શ્રી આચાર્યજીકો સેવક સુઆતાકી વાર્તા. એમાં પોપટની વાત છે.

ઉત્સવ ભાવના.

નિત્યસેવા ભાવના.

વ્રજભાવના.

પવિત્રા મંડળ.

માળા પ્રસંગ.

શોભાવહુજીકૃત આહનિક.

મલ પુરૂષ તથા નવાખ્યાન.

પુષ્ટિમાર્ગ પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ રૂપ ગુણ વર્ણન ઇત્યાદિ ભાષાના પુસ્તકો છે. બધાં પુસ્તકો ગુરૂઓના નથી. કેટલાક તો બાલકો અને અન્ય પાસે રચાવેલાં છે. બાલકો અર્થ લોભી થતા જવાથી પ્રાચીન વેદધર્મ ,અને શંકરસિદ્ધાંત અવગણી આશ્રિત બન્યા હતા. વળી, પતિતોની શુદ્ધિ માટે તેમજ તેઓની સાથે વ્યવહાર કરવા માટે તે કાલે આજના જેવો આગ્રહ ન્હોતો અને એટલુંજ નહી પણ મુસલમાન, મોચી અને અન્ય જ્ઞાતિઓના મનુષ્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો મળના આચાર્યોર

પ્રતિબંધ નહોતો એ વાતનો તો માત્ર નામ નિર્દેશજ અમે કર્યો છે. વિસ્તાર ભયથી આ સંબંધમાં વધુ ઇતિહાસ અપાયો નથી. અંતમાં એટલુંજ કે ઘણાંઓએ આ ગ્રંથો જોયા નથી. તે પર સ્વતંત્ર બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કર્યો નથી. માત્ર એક ચીલામાં ચાલ્યા કરે છે, અને તેથી વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. આ પુસ્તકો વાંચી પ્રત્યેક સંસ્કારી વાચકે પોતાના હૃદયને પૂછવું કે આ વાર્તા અને કથાઓમા સત્ય કેટલું હશે ? બાકી માત્ર આવેશ ને દુરાગ્રહ એ તો બાળચેષ્ટા છે.

ઉપસંહાર.

અત્યાર સુધીના આગલા પ્રકરણોમા આપણે એ સંપ્રદાયના મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતોનું અને વિચારોનું દિગ્દર્શન કર્યું, અને તેમ કરવામાં એ સંપ્રદાયના આદ્ય સ્થાપક શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય તેમજ તે પછીના અત્યાર સુધીના સર્વ આચાર્યો તેમજ પ્રવર્તકની જીવનલીલા તેમજ તેમણે પ્રવતાવેલા સિદ્ધાંતોનું વિવેચન કર્યું. તેમના પંથ પ્રતિપાદિત ઇશ્વર, હેની સેવાના વિધિ અને પ્રકાર, હેમનો મોક્ષ ને વૈકુંઠલીલા, હેમની ભક્તિ, વિગેરે સંબન્ધી હકીકત વાચક સન્મુખ જે પ્રકારે હેમના પુસ્તકમા જોવામા આવે છે તે પ્રમાણે નિવેદન કરી ગયા. વળી આચાર્ય પ્રત્યેનો સેવકોએ રાખવાનો પૂજ્ય ભાવ, હેમની કેવા પ્રકારેસેવા સત્કાર કરવો એ સંબન્ધી જે પ્રકારે વ્યવહારમા જોવામા આવે છે તેનું દર્શન પણ કરી ગયા. વળી આર્ય-શાસ્ત્રોપદેશિત આશ્રમ વ્યવસ્થાનું એ સંપ્રદાયમા વાસ્તવિક રીતે કેટલું પાલન કરવામાં આવ્યું છે હેનું.પણ સુજ્ઞ વાચકોને વિચાર કરવું બની શકે એટલું વિવેચન કરી ગયા છે. પ્રાચીન વેદ કાળનો યજ્ઞ યાગાદિ કર્મમાર્ગ, ઉપનિષદનો જ્ઞાન માર્ગ, તેમજ પતંજલીના યોગમાર્ગ વિગેરેનું. કેટલે દરજ્જે આદર કરવામાં આવ્યું છે તેમજ શી સ્થિતિ એ મતમા કરવામાં આવેલી છે .હેનું પણ સાથે સાથે જે દર્શન થઇ ગયું છે, આ સર્વને મરણાવધિ પર્યંત તિલાંજલી આપી વેદોક્ત શુદ્ધ ઉપાસના, ન ત તસ્ય પ્રતિમા અસ્તિ એવા એક શુદ્ધ નિરાકાર પરમા-

ત્માની ભક્તિ, પ્રાર્થનાને ઠેકાણે જે પ્રકારની ભક્તિ ઉપદેશવામાં આવી છે હેનું વિવેચન પણ કરી ગયા. પ્રાચીન આર્ય નારીઓમા મનુષ્યના ઐહિક આમુષ્મિક સુખશ્રેયના હેતુથી સોળ સંસ્કારનું વિધાન કરવામાં આવેલું છે, એ સર્વનો લોપ કરી કેવા પ્રકારના સંસ્કાર કરવામા આવે છે, તે પણ આપણે જોઇ ગયા. પ્રાચીન આર્યવર્તમા ઉચ્ચ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સંસ્કારી હતી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી વિગેરેના દ્રષ્ટાંતો અતિ પ્રસિદ્ધ છે. સ્ત્રીજ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિના પ્રથમ પાયારૂપ છે, છતા હેને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામા આવે છે, હેને કયે માર્ગે દેરવામાં આવે છે, અને જીવન અને જાતિને સર્વસ્વથી ભ્રષ્ટ કરી હેમની અને તેમ કરતા સકલ સમાજની શી રીતે પાયમાલી કરવામાં આવે છે તે પણ જોઇ ગયા.

વધુ વિસ્તારની જરૂર નથી છતાં વિચાર કરતા જણાશે કે મનુષ્ય માત્રમા કોઇને કોઇ રીતની ધર્મ ભાવના રહેલી હોય છે તે વિના જીવનજ કહો કે આ સંસારમા અવાકયનત થઇ પડે છે પણ આ ધર્મનો અર્થ કરવામાં ફેર પડે છે. આસ્તિક હો કે નાસ્તિક હો, શ્રધ્ધાળુ હો કે અશ્રધ્ધાળુ હો પ્રત્યેકને અમુક પ્રકારનું વલણ હોય છે આ પ્રશ્નની ચર્ચા અત્રે અસ્થાને છે પણ એટલું તો સર્વ કોઇ સ્વીકારી શકે એમ છે કે સૃષ્ટિના અનાદિ અકના નિયમને અનુસરે તે ધર્મ સર્વ સમત હોઇ શકે છે મનુષ્યોની બુધ્ધિ પરિમીત છે, ને હેનાથી મોટી કોઇ અચિંત્ય શક્તિ છે. કોઇ મોટો નિયામક છે, કોઇ આ જડ જગતનો સ્રષ્ટા છે ને તે પૂજવા યોગ્ય છે આ ભાવના સર્વ આસ્તિક ધર્મોમા રહેલી છે. જે ફેર છે તે તેના પૂજન ને વિધિમા છે અને તે કાળે કાળે બદલાતા ગયા છે. વેદ એ આર્યોનું સૌથી પ્રાચીનમા પ્રાચીન પુસ્તક છે "वेदोऽखिलो धर्म मूलम" વેદ સર્વ ધર્મનું મૂળ છે. આર્યાવર્તમા અનેક મતમતાંતરો પ્રચલિત છે છતા વેદ, વેદાંત ને દર્શન શાસ્ત્રો ઉચ્ચ કોટિના ગણાય છે. "आम्नाय धर्म नियम" અનુસાર સર્વ શાસ્ત્રોમા આ ધર્મોના નિયમ દર્શાવેલા છે. ઐહિક અને આમુષ્મિક

સુખ અને કલ્યાણ માટે ધર્મ, અર્થ, કામ એ પુરૂષાર્થત્રયના અનુપાલનથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે. અંતિમ જીવનશ્રેય પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વ શાસ્ત્રોનો ફલાદેશ છે. યજ્ઞદ્વારા. પરમાત્માનું પૂજન કરવામાં આવતું. यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ॥ પ્રથમ ધર્મ એ છે. આર્યોની સમષ્ટિ ભાવના એમાં છે. માનુષી સેવા અને પરમાત્માના પૂજનનો એ એક પ્રકાર છે. કાલાંતરે અનર્થો થતા ગયા. હિંસાનો પ્રવેશ થતો ગયો, ને તેના અતિયોગથી આખરે દયા અને ક્ષમાની વૃદ્ધિ થાય એવા મતો ઉદ્દભવ્યા. બુદ્ધ, જૈન વિગેરે ધર્મોનું સ્વરૂપ આવું છે. એમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ હતી અને વાસ્તવિક રીતે આ ધર્મોમાં આજે જે પ્રકારે જીવદયાના સિદ્ધાંતો એ ધર્મને નામે પ્રવર્તેલા જોવામાં આવે છે તેટલે અંશે હતા કે કેમ એ હજી શંકા સંગ્રહ એવો પ્રશ્ન છે. કારણ એ ધર્મોના પ્રવર્તકોમાં ક્ષાત્ર તેજ પ્રકાશતું હતું. એ ધર્મો રાજ્યધર્મો પણ હતા. યજ્ઞ યાગાદિથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય અને તેનો અનર્થ થતાં જ્યારે હિંસાઓ થવા માંડી ત્યારે જીવદયાનો દયાવાદ ઉદ્દભવતાં વેદ કાલના પાછલા ભાગમાં હિંસાદ્વારા ઇશ્વરપ્રાપ્તિની માન્યતામાંનો ઇશ્વરજ ઉડી ગયો, એટલે આ સિદ્ધાંતોમાં સૃષ્ટિ કર્તા ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી. તોપણ આ ધર્મના કોઇ કાલમાં તીર્થંકરો આદિની મૂર્તિપૂજા પ્રચારમાં આવી હતી. આ પછી કેટલેક કાલે શ્રી શંકરાચાર્ય પ્રગટ્યા અને તેમણે આ ધર્મોનું સંપૂર્ણ ખંડન કરી પ્રાચીન વેદ ધર્મનો પુનરૂધ્ધાર કર્યો તે એટલે સુધી કે બુધ્ધ ધર્મએ આર્યાવર્તમાંથી દેશવટો લીધો. બુધ્ધ ધર્મના સમયથીજ પરદેશી રાજ્યોના આક્રમણ શરૂ થયા હતા ને બ્રાહ્મણ ધર્મની થોડી શાંતિ અને ઉદય પછી પણ આક્રમણો ચાલુ રહ્યા. દેશમાં કોઇ સામ્રાજ્ય ન્હોતું. પરદેશી આક્રમણોને લીધે અંતર્વિવર્તો થતા ગયા. બ્રાહ્મણ ધર્મોની ભાવના એકેશ્વરવાદી નષ્ટ થતી ગઇ અને લોકનાં જીવન મિશ્રીત ભાવવાળાં થતાં ગયાં. બ્રાહ્મણ ધર્મનાપરિવર્તનને લીધે તેમ આક્રમણને લીધે આમ અંતર્વિવર્ત થતા ગયા. ફેરફાર સૃષ્ટિનો નિયમ છે. કોઇ-

સરખી રહી શકે નહીં. મુસલમાનોના સંસર્ગથી અનેક આચાર વિચારોમાં ફેરફાર થતા ગયા. પરદેશગમન અને સભ્યતાના અનેક રિવાજોમાં મુસલમાની રાજ્યવહિવટથી કેટલીક નીતિરીતિઓ અંગીકાર કરાયલી છે. તેજ રીતે અનેક માન્યતાઓમાં પણ પરસ્પર સમાગમવશાત ફેરફારો થયા. પ્રાચીન ધર્મોની આ સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવા અનેક શાખાઓ નવીન ફૂટી, અને તે અરસામાં આ વલ્લભાચાર્યનો સમ્પ્રદાય નીકળ્યો. અર્થાત જે કાળે આવા માર્ગો ઉદભવ્યા છે તે કાળે એક રીતે આ સર્વ સુધારાજ હતા. આજની રૂઢ થયલી દષ્ટિને કે સમ્પ્રદાયમાં રહીને જોવાની દષ્ટિને લઇને કે સત્ય જોવાની કે જાણવાની ઉપેક્ષા વૃત્તિને લીધે આ સુધારા ન લાગે પણ તે કાળે એક પંથપર અન્ય પંથ એવી રીતે ઉદભવનો ક્રમ વિચારતા આ સત્ય જણાશે. આ સર્વમાં પાછી એક વાત લક્ષિત કરવાની છે. આ સર્વ આચાર્યોએ વેદને મતાધાર સ્વીકારી તેને પાયારૂપ ગણવાનું સ્વીકાર્યું છે, અને તેનાપર હિંદુપણાનું ને આર્યપણાનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે. આટલા માટે મળના વેદ ધર્મ સાથે આ પ્રવર્તકના તેમજ તેના અનુયાયિના જીવન ને પ્રવર્તાવેલા સિદ્ધાંતો કેટલે અંશે મળતાં આવે છે એ જોવાનું આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપર જોયું તેમ વેદના યજ્ઞ યાગાદિનો સર્વથા લોપ કરવામાં આવ્યો છે વળી પરમાત્મા પ્રાપ્તિનું એક સાધન જે યોગ તેનું પણ એ માર્ગમાં કશું વિધાન નથી. પ્રાચીન આર્યોની આશ્રમ વ્યવસ્થામાં બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસ એવા ઉત્તરોત્તર જીવનક્રમ જણાવેલા છે, અર્થાત મનુષ્યે સંસારમાં ધર્મપૂર્વક યથાવત અમુક કાલ સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી પછી ગૃહસ્થાશ્રમનું યથાવિધિ સેવન કરી વાનપ્રસ્થ અને તે અવસ્થામાં શાસ્ત્રોપદેશિત ધર્મ માર્ગે જીવનનું વહન કરી સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાનું ઉપદેશવામાં આવેલું છે. આ સર્વનો મૂલોચ્છેદ કરી માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમને પ્રાધાન્ય અર્પાયેલું છે. વાનપ્રસ્થાશ્રમાદિ ઇતર આશ્રમની જરૂર નથી એમ સ્વીકારવામાં આવેલું છે. બુદ્ધ ધર્મપર એક આક્ષેપ મૂકવામાં આવે છે કે એ ધર્મમાં ભિક્ષુકોનું

એટલું બધું પ્રાબલ્ય હતું કે ગૃહસ્થાશ્રમી જીવનનું સૌન્દર્ય સર્વ તેમનાં જીવનમાંથી નષ્ટ થઇ ગયું. આમાં તેનાથી ઉલટું થયું અને માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમનો સંગ્રહ કર્યો. સુખ દુઃખાત્મક સંસાર પ્રતિ જે વિરાગવૃત્તિ ને જ્ઞાનવૃત્તિથી સર્વ નિવારવાની જે વૃત્તિ તે આથી અટકી અને ગૃહસ્થાશ્રમના અતિ સેવનને લીધે માયાબદ્ધ જીવન જ્ઞાન ને મનોબળના અભાવને લીધે નિર્બળ, હીન, ને વધુ બદ્ધ થયાં. પાશવ વૃત્તિના પોષક થયાં. એમના આચાર્યના જીવન છેક સામાન્ય મનુષ્ય જીવન જેવાંજ એટલુંજ નહિ પણ સદાચારો વર્મે એ શાસ્ત્રના પરમ સિદ્ધાંતની અવગણના કરી વ્યભિચારોત્તેજક બન્યાં. સમસ્ત ભૂમંડળપર નીતિના અમુક સિદ્ધાંતો શારીરિક તેમજ આત્મિક સુધારણા તેમજ વ્યવહાર માટે સામાન્ય રીતે સ્વીકારવામાં આવેલા છે તે સર્વની અવગણના થયલી વાચક વર્ગને જોવામાં આવ્યા વિના રહેશે નહી. એમ તો કોઇ કહેશે નહીં કે આ જીવનો પરમાત્માના અનન્ય ભક્તિમલક હતા. એ પંથનું મક્ષ કેન્દ્રસ્થાન ભક્તિ છેઃ તેના પ્રચાર માટે સર્વ પ્રયત્નો થયલા છે, પણ તેમાંયે કેવી રીતે ભુલ ભરેલે માર્ગે ભ્રમણ થયલું છે તે વિચારવાથી જણાશે. આ સંબંધમાં ઘણું તો આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોયું છે. એમની મૂર્તિપૂજાના પ્રકાર ને સેવા વિધીના પ્રકાર કેવા અશાસ્ત્રીય છે. કોઇપણ શાસ્ત્રમાં, સ્મૃતિમાં, ગૃહ્ય સૂત્રોમાં, વેદાંતમાં, યોગદર્શનમાં કહીં પણ આ પ્રકારની સેવા જણાવવામાં આવેલી નથી. આ પ્રકારે ધાતુની મૂર્તિને વસ્ત્ર પહેરાવવા, સુવાડવી, બેસાડવી, ઝુલાવવી, રમાડવી, વિગેરે કોઇપણ પ્રકારનું વિધાન દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. સૃષ્ટિકર્તા અજર, અમર, મહાનમાં મહાન, સચરાચર વિભુ પરમાત્માને આ રીતે ઝુલાવવો, રમાડવો એ માત્ર તેની દિવ્ય અચિંત્ય શક્તિનું અપમાન કરવા સરખું છે, મશ્કરી કરવા તુલ્ય છે. આપણા. સર્વ શાસ્ત્રોમાં ઇશ્વરને અમૂર્ત સ્વરૂપે વર્ણવેલ છે. જે ઇશ્વર અનંત છે તે જડ પરંતુ અંતવાળી શી રીતે હોઇ શકે ? જે સર્વજ્ઞ સર્વ શક્તિમાન છે, તેની ધાતુની પ્રતિમા શી રીતે હોઇ શકે ? જે સકલ બ્રહ્માંડનો કર્તા છે તેને મનુષ્ય ઘડીને બનાવે એ કેટલું બધું વિપરીત છે ! વસ્તુત. જે શ્લોકથી ઇશ્વરના ગુણ બોધે છે તેમા

અને આ પ્રકારના પૂજનમાં કેટલો બધો ફેર છે? કેટલાક શિક્ષિતો આ માટે આગ્રહ ધરીને અનેક અર્થ બેસાડવા પ્રયત્ન કરે છે, ને કહે છે કે નિરાકારનું ધ્યાન શી રીતે ધારી શકાય માટે સામે પ્રતિક રાખવાથી ઇશ્વર તરફ ધ્યાન થાય. પણ જે વસ્તુનું ધ્યાન ધરવાનું હોય છે તેનાથી વિરૂદ્ધ ધર્મી વસ્તુ મુકવાથી આ હેતુ શી રીતે સફળ થતો હશે? વળી મનને જેનું ચિંતન કરવાનું હોય છે તે રૂબરૂ ન હોય તો પણ બની શકે છે. અનેક માણસોને અંતરે રહેલાં વસ્તુનું, અનેક વર્ષોપર થયલી વસ્તુનું ધ્યાન મનુષ્ય કરી શકે છે. જે આકાર રહીત છે તેને સાકાર કલ્પી આ રીતે સિધ્ધી થતી હશે એ સમજી શકાતું નથી. અર્જુન ગિતામાં કહે છે કે* મન ચંચલ છે, વાયુ જેવા વેગવાળું તે સ્થિર થવું મુશ્કેલ છે તે માટે ભગવાન કૃષ્ણ ઉત્તર આપે છે† વૈરાગ્યના અભ્યાસથી થાય છે ધ્યાનવૃત્તિની એકાગ્રતા બને છે, અને તે દ્વારા ભક્ત ભક્તિ કરી શકે છે.

આ સંબન્ધમાં સક્ષેપમાં વિચારણીઓ માટે આટલુ બસ છે, પણ એ સંબન્ધમા બીજી બાબતને જરા સ્પર્શ કરવાની જરૂર છે. આ ભક્તિ તે હમેશાં નિરાકારનીજ હોવી જોઇએ એટલુંજ નહી પણ શાંત ગંભીર, સાત્વિક મનોવૃત્તિવાળી, સ્વસ્થ ચિત્તની હોવી જોઇએ. કામપ્રધાન રજોગુણી ભક્તિ સદા વિવર્જિત છે. એ ભક્તિજ નથી. માત્ર આવેશ વૃત્તિની પ્રધાનતા, ઉગ્રતા ને કામુકતા છે. એથી એ પ્રકારે વિષયસેવી બનાય છે અને વિષયલોભી તે એક પ્રકારે અંધ હોય છે. ભક્ત હોવાનો સંભવજ નથી. આ માર્ગના પદને ગીતા જોઇ ગયા એ સર્વ શૃંગારી, તેમજ કેવલ લૌકીક શૃંગારી ને ઉન્માદિજણારી. પ્રભુ, ભગવાન, વિભુ, પરમાત્મા, ને "છેલ છબીલો", 'છોગાળો,' 'કામણગારો,' ને 'કહાન' કહેવાથી

---

* चञ्चलं हि मन ,कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम्।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम्॥ अ. ६ श्लोक ३४.

† असंशय महाबाहो मनो दुर्निग्रह चलम्।
अभ्यासेन च कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते॥ अ. ६ श्लोक ३५.

તેની અલૌકીકતા ને દિવ્યતા જતી રહે છે. પરમાત્મા શાંત સૌમ્ય સ્વરૂપે સત-ચિતને આનન્દ સ્વરૂપ છે. ઇન્દ્રિયગમ્ય લાડપણથી તેને સોહાવવાથી તેનામાંથી અધિકતા જતી રહે છે. સામાન્ય મનુષ્ય પંકિતયે આવે છે. એમાં જે સર્વ શકિતમાન દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રત્યે પૂજ્યવૃત્તિ ઉત્પન્ન થવી જોઇએ તે ન થતા માત્ર લૌકીક સૌન્દર્યના કોડામણા લાલન પાલનના ઉન્માદાદિ રાજસ રસવિહાર પ્રતિ ચિત્તવૃત્તિ આકર્ષાય છે ને વિરામે છે. ભકિતરસથી, આ રસ કેવળ વિમુખ હોય છે. ઇશ્વરની અનન્ય અવ્યભિચરિત ભકિત એમાં નથી. ભકિતરસમાં શીલ ગંભીરતાને પ્રૌઢતા હોય છે. પ્રભુના ગુણોત્કર્ષમાં ભકતહૃદય આસકત બને છે, મહાન તેજોમય સ્વરૂપની ઉપાસનામાં ભકતહૃદય લીન થાય છે. શુદ્ધ આનન્દ ગ્રહણ કરવા હૃદય જાગ્રત રહે છે. તેને ઠેકાણે આ શૃંગાર લીલામાં રાજસ વૈષયિક ઇન્દ્રિયજન્ય અમુક કામુકતા રહેલી હોય છે. પધરામણી ને, એવે સમયે "મોહન મલપતા ઘેર આવે ને તેને "મોતીડે વધાવે" ને તેની સાથે "મ્હાનું" પડતાને ક્રમે કરી "છાનું" નં રહેતાં 'દુરિજન' કહેવું હોય તે કહે પણ જરાયે ભીતિ કે બ્હીક ન રાખે એ ભકત સ્ત્રીની રાગમયતા પ્રભુભકિતમાં પોષક નથી પણ દુષ્ટ હોઇ અનીતિવર્ધક તથા વિપયોત્પાદકજ છે. અને આવા શૃંગારી પદોથીજ આ સંપ્રદાયનું સાહિત્ય સંગીતમય સુલલિત બન્યું છે, પણ તેથી શુદ્ધ ભકિતપોષક નથી. પરમાત્માને જ્યારે આવા આવા વિશેષણોનું આરોપણ કરવામાં આવે ત્યારે શું આ વૃત્તિઓનો ભેદ તે નામમાંજ હોય તો તેના સ્વરૂપની ધારણા શિવાય નામમાં આવે કે ? વાસ્તવિક રીતે ભકિતમાં શૃંગાર આવશ્યક તત્વજ નથી. આત્મા ને ધ્યાન યોગથી જે પરમાત્માનું દર્શન થાય, અંતઃકરણની પ્રેમમય ભકિતથી જે પરમાત્મા સાથે યોગ પામી શકાય, તે જો આવી ઇન્દ્રિયગમ્ય શૃંગારયુકત ભાવોના ગુણાનુવાદથી બનતું હોય તો પછી ઇંન્દ્રિયોમાંજ દેવપણું, ને વિષય સુખ એજ પરમ આનંન્દની અવધિ ! પ્રભુની મંગલતા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સાધુ હૃદયને સ્ફુરે છે. આ રીતે વિચારતાં જણાશે કે આ ભકિત માર્ગ તેને અવલંબી લખાયલા કવિતો, પદો સર્વ પરમાત્મા વાચક તેમજ

શુદ્ધ ભક્તિભાવભર્યાં ભાગ્યેજ ગણાય. માણસ કોઇક પ્રેમ તરફ કંઇક આસક્ત હોવાથી સઘળો પ્રેમને શુદ્ધ પ્રેમ સમજી એક પ્રકારે અશુદ્ધની ઝાંખી કરી તેને શુદ્ધ માને છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની છે, સ્તુતિ કરવાની છે, ભક્તિ કરવાની છે, સુખ દુઃખાત્મક સંસારમાં કામ ક્રોધાદિ રિપુઓનું દમન કરવા ધર્મબળની યાચના કરવાની છે, વિકારોની પ્રબલતા ન દમે માટે નિત્ય શાસ્ત્ર જ્ઞાનને તેના ઉપદેશાનુસાર સંધ્યોપાસન .કરવાના છે, પ્રભુના ગુણોત્કર્ષના ગાન કરવાના છે, પણ તેમાં આ પ્રમાણે અંધ, જ્ઞાનહીન શૃંગારી, કામુકતાવાળી ભક્તિ એ કદી સાધન થઇ શકે એમ નથી. આ સંપ્રદાયનું વેદાંત, તત્વજ્ઞાન શુદ્ધદ્વૈત છે, શંકરના અદ્વૈત. સામે મુખ્ય કરી એમણે અતિ નિંદાજનક રીતે આક્ષેપ કરેલા છે, શ્રી શંકરાચાર્યે અદ્વૈતવાદનું"સ્થાપન કર્યું" હતું. બેશક આ નામપરથી એવું અનુમાન નીકળી શકે કે તે પહેલાં દ્વૈતવાદ પ્રચલિત હશે. એકવાર એવું નામ સહેતુક ન ગણાય કારણ એ નામ કાતો તે એકલા જીવનું કે એકલી પ્રકૃતિનું વાચક ગણાય

આ શિવાય એકાદ બે બાબત વિચારવાની છે કે સ્ત્રીઓને પ્રાચીન આર્યશાસ્ત્રો સૌથી ઉંચી પદવી આપે છે. તેને પુરૂષની અર્ધાંગના તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓ સંસાર વ્યવહારમાં ધર્મ સત્ર રીત રિવાજ સર્વમાં મુખ્ય ચાલાક અંશ છે. સર્વ સંસારની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર આ જનંન શક્તિ–જનની—સ્વરૂપ–સ્ત્રીઓની સંસ્કૃતિને સુધારણાપર છે ગાર્ગી મૈત્રેયીના નામો તો સુપ્રસિદ્ધ છે. બલ્કે પુરૂષો કરતાં પણ વધુ સંસ્કારની આવશ્યકતા એમને છે એમ કહીયે તો. ચાલે. તો તેમને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામા આવે છે તે આપણે જોઇ ગયા. સ્ત્રીઓજ બહુ ભાવકડી હોય છે, તેઓજ ભક્ત હોય છે. આ સેવા ને પ્રભુ પ્રાપ્તિના અધિકારી તેઓજ છે. કારણ શાસ્ત્રજ્ઞાન કે અક્ષરજ્ઞાનની આવશ્યકતા નથી, ધર્મચર્ચા કે ધર્મબળની જરૂર નથી, 'મનોબળને કેળવવાની જરૂર નથી. માત્ર આ આચાર્યોને લાલજીના પૂજન ને તેની સેવા કરવી અને એટલામાજ તેમનો ઉદ્ધાર થાય છે વળી તેમની આ ભક્તિ કેવા પ્રકારની હોય છે, એનું તે

દિગ્દર્શન કરી ગયા છે. છતાં એ બિચારી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ તો આ પ્રકારના વ્યવહારમાં એકમેકમાં સ્પર્ધા કરે છે. હે! પ્રભુ શી અજ્ઞાનતા! આ જોખમદારીમાંથી પુરૂષવર્ગ શી રીતે ટળી શકે!

ધર્મની ઉદાર વ્યાપકતા.

ધર્મ અને તેના સ્વરૂપ સંબન્ધી કેટલુંક વિવેચન આપણે ઉપર કરી ગયા પણ સામાન્ય રીતે વિચારીશું તો જણાશે કે ધર્મ એ પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માનો વિષય છે. એને આત્મા સાથે સંબન્ધ છે. એ કોઇપણ મનુષ્ય શાસ્ત્રીય, તત્વજ્ઞાન, કે સૃષ્ટિક્રમના નિયમાનુસાર, નીતિના સિદ્ધાંતાનુસાર, સદાચરણપુરઃસ્ન પાળે તેનો છે. માત્ર મતમાં, સંપ્રદાયમાં, અમુક મર્યાદાના નિયમો સ્વીકારવાથી ધર્મ બનતો નથી. ધર્મ એ આત્મ સાક્ષાત્કારતાનો વિષય છે. એ અખિલ, વિશ્વવ્યાપક, જ્યાં જ્યાં પરમાત્માનું રાજ્ય છે ત્યાં ત્યાં સર્વ માટે, જે કોઇ પાળે તેને માટે હોય. શાસ્ત્રાનુસાર ને તાત્વિક વિચાર અને વર્તનની મર્યાદા શિવાય એને સ્થળ કે સમયની મર્યાદા લાગતી નથી. એને નાત જાત સ્ત્રી પુરૂષ એવા વ્યક્તિગત ભેદો નથી. એ ઉદાર છે. એનું સ્વરૂપ અબાધિત એવું વ્યાપક છે. આ શિવાય જે મર્યાદાઓ ધર્મને નામે મૂકવામાં આવે તે અયુક્ત છે. નભી શકવી મુશ્કેલ થઇ પડે છે પ્રાચીન આર્યોના વર્ણ વિભાગને આની સાથે ખાસ વિશેષ સંબંધ નથી. એ સાંસારિક બંધારણ ભિન્ન ભિન્ન કર્તવ્યોને લઇને છે. સંસારનું ક્રમણ વ્યવસ્થિત રહેવાને એ વર્ણવિભાગ સંસારના બંધારણની વ્યવસ્થા લક્ષે છે. બાકી ધર્મ તો કોઇપણ પાળે તેનો બની શકે. પ્રાચીન કાળમાં આમજ હતું. ભોજનવ્યવહાર વિગેરેની છુટ હતી. પરદેશીના આક્રમણ પછીજ આ સબન્ધો સંકુચિત થયલા. વાલ્મિકી, વ્યાસ વિગેરે શુદ્ર હતા છતાં આચાર્યપદ જ્ઞાને કરી પામ્યા હતા. વ્યાસની માતા માછણ હતી. અર્જુન નાગ જાતિની કન્યા ઉલુપી સાથે પરણ્યો હતો. જેનામાં જે ગુણ નથી, જેનામાં જે કર્તવ્યો નથી તેને તેવું માનવું એ અજ્ઞાનતાજ કહેવાય. આજ કોઇપણ મનુષ્ય ધર્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે. ધારો તે મુજબ વર્તન રાખે,

તે તત્ત્વાભ્યાસી હોય, યોગાભ્યાસી બને તો તે કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી શકે. તેમ બ્રાહ્મણ જીંદગીભર રસોયાપણું કરે, શુદ્રપણું કરે, સેવા કરે, દુરાચારી હોય, અજ્ઞાન કુમારનો નિરક્ષર હોય તો જન્મથી પ્રભુ પ્રાપ્તિ લખાવી લાવ્યો એ કહેવું મૂર્ખતા ભર્યું છે. આમાં દુરાગ્રહ કરનારા અજ્ઞાન નથી હોતા તો સ્વાર્થી કે લોક કીર્તિની કામનાવાળા બહુ ભાગે હોય. સાદી અક્કલનું કામ છે, પ્રાચીન કાલમાં તે મુજબ ન હતું.

આ પ્રાચીન કાળ પછીના ધર્માચાર્યોના પ્રયત્નો પણ એજ દિશાના હતા. તેઓ પણ વ્યવહરિત ગણાતા હતા. રામાનંદ હિંદુ હતા તેના શિષ્યને કબીર પંથનો સ્થાપક કબીર મુસલમાન હતો. નાનકે પણ મુસલમાનનો સ્વીકાર કર્યો હતો. શિવાજીના સમયમાં પણ આવા પ્રયત્નો થયા હતા. તુકારામ, રામદાસ, નામદેવ ઇત્યાદિ સંતોને જાતિ નડી નહોતી, ને ઘણાક ભક્તો સુધ્ધા શુદ્ર હતા.

શ્રી વલ્લભાચાર્યની ઉદારતા.

પણ એ બધું છોડી આ સંપ્રદાયમાં ક્યાં સુધી આદિ ધર્મગુરુઓએ ઉદારતા બતાવી હતી તે જોઇશું. આ વાત એમની વાર્તાઓના પુસ્તકો વાચવાથી સ્પષ્ટ સમજાશે. એ વાર્તાઓ કે તે પુસ્તકો અપ્રમાણિક છે એવું કોઇ પણ એ ધર્મના અનુયાયિએ હજી કહ્યું નથી. "૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તા"માં ૨૩ મી વાર્તામાં બાદશાહ અકબર, બીરબલની પાછળ છુપે વેશે દર્શન કરવા ગયેલો. ગોસાંઇજીએ મ્લેચ્છથી મંદિર ભ્રષ્ટ થવાને ઠેકાણે મહા પ્રસાદ બાદશાહને માટે મોકલ્યો હતો.

૩૩ મી વાર્તામાં અલિખાનની જે જાતે પઠાણ હતા તેની પુત્રી સાથે શ્રી નાથજી સ્વયં નૃત્ય કરતા !, ૯૧ મી વાર્તામાં પ્રખ્યાત ગવૈયા "તાનસેનને ગોસાંઇજીએ શરણ લીધા હતા" અને યવન છતાં દૈવી જીવ જાણી નામ નિવેદન કરાવેલું. વળી મયા કે મેહા ઢીમર અસ્પૃશ્ય જાતિનો શુદ્ર હતો તેને શરણ લીધેલાનું આપણે આગળના પ્રકરણમાં જોઇ આવ્યા છીએ. આ રીતે અનેક દ્રષ્ટાંતો જડે છે.

રસખાન પઠાણના શૃંગાર ગીત ગવાય છે, ભગવાન શંકરનો નિંદક તે મુસલમાનોના સ્વીકાર કરે એ વિલક્ષણતા વિચારવા જેવી છે,

અને આજના બ્રાહ્મણો માટે તો ખાસ. બ્રાહ્મણો શંકર સિદ્ધાંતી છે, પણ અનેક કારણોને લઇને વલ્લભાચાર્યના અનુયાયી કોઇક બનેલા છે, આમાં ઉદર નિમીત્તે ઘણું કરવું પડે છે. મુખ્ય કારણ આજ છે, બાકી સિદ્ધાંત દૃષ્ટિએ શંકરનું ખંડન વલ્લભ જેવું કોઇએ કર્યું નથી. છતાં મુસલ્માનનો અંગીકાર થયો છે. ગુસાંઇજીનો તો આગ્રહ હતો કે રોજ એક વૈષ્ણવ નવો કરવો. નહીં તો પછી પશુ પક્ષી જે મળે તેને વૈષ્ણવ કરવું. વધુ શું કામ? ભાટિઆઓ કે જેઓ એમના ખાસ સેવક છે, જેઓએ એમની સેવામાં અઢળક દ્રવ્ય સમર્પણ કર્યું છે. જેઓનાપર એમણે જુલમ ગુજારવામાં બાકી નથી રાખ્યો, તે ભાટીઆઓ સાંભળવા પ્રમાણે જોકે ક્ષત્રીઓ હતા છતાં એઓએ શું કહ્યું છે તે વાંચો.

તા૦ ૪ સપટેંબર ૧૮૮૧ નાં સુપ્રસિદ્ધ 'ગુજરાતી' છાપામાં લાલમનજીના પૌત્ર વલ્લભલાલાની સ્ત્રીની દશાની ક્રીયા કરવા ટાણે ઘણા મહારાજો એકઠા થયા હતા ત્યાં થએલી વાત ચીત" એ શીર્ષક હેઠળ નીચલી વાત તમારા વિષે છપાઇ હતી:—

"નરશીંગલાલે કહ્યું કે આપણા વર્ગ ઉપર વ્યભીચાર દોષ
"મુકવામાં આવે છે તેથી આપણા સંપ્રદાયને ઘણું હલકું લાગે છે
"તથા બીજા વિદ્વાન્ વર્ગમાં આપણે નિંદાને પાત્ર થઇએ છિએ.
"માટે તે વિષે આપણામાં બંદોબસ્ત થાય તો સારૂં. તે ઉપરથી
"આ મહારાજોના મંડળમાંથી એક મહારાજ બોલ્યો ભાટી-
"આઓ જાતેકોણ છે તે તમને ખબર નહિં હશે તો
"અમે કહીએ છિએ તે તમો સાંભળો ભાટીઆઓ જેશલ-
"મેરમાં હતા ત્યારે ત્યાંના રાજા અને સરદારોમાં ગોલા (ગુલામો)
"નું કામ કરતા હતા, અને પોતાના ધણીને ઠાકોરજી કરી કહેતા
"હતા. તેઓએ જેશલમેર મુક્યા પછી આપણી ગુલામગીરી સ્વીકારી
"અને પોતાનું તન મન અને ધન આપણને અર્પણ કર્યું, અને
"તેઓના કુલાચાર પ્રમાણે આપણને ઠાકોરજી કહેવા લાગ્યા. રજ-
"વાડામાં જે લોકો ગોલા હોય છે તેઓની સ્ત્રીઓ પોતાના ઠાકોરો
"તથા તેઓના મુખ્ય ચાકરો સાથે વ્યભિચારાદિ કર્મ કરી તેમને
"પ્રસન્ન કરે છે. તે સ્ત્રીઓના ભાઇ બાપ અને ધણી તેઓના
"નામથી ઓળખાય છે - તથા તેજ સ્ત્રીના માનથી તે રાજ્યમાં

"માનીતા ગણાય છે. તેજ પ્રમાણે નેમસગેરી બાઈઓ આપણી "સાથે પણ વર્તે છે. તેઓની બીજી એટલા આપણા વર્ગ જેટલી "નહિં પણ આપણા બૈરાંઓ મુગ્ધાઓ, જગતરીઓ, અને ખવાસો, "સાથે પણ વ્યભિચાર કરવામાં પાછળ રહ્યાં નથી. અને તે સર્વે "દહીકતો તેઓના ધણીઓ જાણે છે તે છતાં પણ તેઓને કંઈ "કોઈ ગુન્હો લાગતો નથી તથા પોતાની આબરૂની હાનિ થતી "હોય એમ પણ તેઓ સમજતા નથી, પણ ઉલટું જેમ જેમ વ્ય- "ભિચારની વાતો જાહેરમાં આવતી જાય છે તેમ તેઓ આપણને "વધારે ચહાય છે, આપણને વધારે દ્રવ્ય આપે છે અને આપણા "રીઝવવા માટે તન મન અને ધનથી સદ્ભાવના કરે છે. જો તમે "કહો છો તે પ્રમાણે તેઓ દુઃખી હોય તો તેઓ આટલું કદી "સહન કરી શકત નહિ, પણ તેઓ જગતના ભોળા છે તેથી તેઓ "ભોળાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે. તેથી એ વાત માટે ચર્ચા કરવી "ફોકટ છે, પણ આપણા વર્ગમાં માંહોમાંહે વ્યભિચાર ઘણો "વધી ગયો છે તેનો બંદોબસ્ત કરવાની વાત ચલાવશો તો તેને "અમે મળતા થઈશું". આવી વાત સાંભળીને બીજા મહારાજ "પણ તેને મળતા થયા અને ત્યાંના આખા મંડળમાં માત્ર નર- "સિંગલાલ એકલા જુદા વિચારના હોવાથી મુંઝા રહ્યા."

આ સ્થળે આ માત્ર પતિતોને વ્યવહારિક ને પવિત્ર મનુષ્ય કેવા વિચારો પ્રવર્તન હતા તેને અવશ્યનું આટલું લખ્યું છે. વધુ દર્શન આપવાની જરૂર નથી. આના સ્પષ્ટ ઉત્તર કોઈથી અપાયા નથી. છતાં આજે આ ઉદારતાવાળાજ કેમ સૌથી સંકુ- ચિત હૃદયના હશે. જ્ઞાન કોઈનો ઈજારો નથી, એ કોઈ એકનું બને નહીં. એનું સ્વરૂપ વિશાળ છે. ખુદ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે, અધિ- કાર ભેદ હોઈ શકે છે, પણ તેમાં કેવી અવ્યવસ્થા છે તે જણાવવા આટલું વિવેચન કર્યું છે. બાકી

" यथेमां वाच कल्याणी मावदानि जनेभ्यः।

ब्रह्मराजन्याभ्यां शूद्राय चार्याय च स्वाय चारणाय॥

અર્થ—પરમેશ્વર કહે છે કે આ મારી કલ્યાણ રૂપવાણી જે વેદ તે જન માત્રને સંભળાવવી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને તેથી પણ હલકાને સંભળાવવી, એટલું જ નહિ પણ પોતાનાં દુશ્મનને પણ આ વાણી સંભળાવવી.

પ્રભુ સર્વને આ સારાસારની તુલના કરવાની શક્તિ આપો અને સદ્બુદ્ધિ ઇષ્ટફલદાતા થાવ. અસ્તુ.